

2003 YILI TÜRKİYE İLERLEME RAPORU ÖZETİ(*)

A. GİRİŞ

(Bu bölümde Türkiye için bir İlerleme Raporu hazırlanmasının gerekçeleri ve yasal dayanakları dile getirilmiş ve 2002 yılı raporundan bu yana Türkiye – AB ilişkilerinde yaşanan gelişmeler özetlenmiştir)

B. ÜYELİK KRİTERLERİ

1. GÜÇLENDİRİLMİŞ SİYASİ DİYALOG VE SİYASİ KRİTERLER

Son Gelişmeler

İçinde bulunduğumuz yıl, çeşitli kanunlara değişiklik getiren dört temel siyasi reform paketi kabul edilmiştir. Reformların bazıları, ifade özgürlüğü, gösteri özgürlüğü, kültürel haklar ve silahlı kuvvetlerin siviller üzerindeki kontrolü gibi Türkiye açısından hassas konulara değinmesi nedeniyle önemli siyasi anlamlar taşımaktadır. Bu çerçevede, 2003 yılı Temmuz ayında kabul edilen yedinci uyum paketi oldukça önemlidir. 3 Kasım 2003 tarihindeki seçimler sonrasında oluşturulan yeni Meclis bu "reform paketlerini" ezici bir çoğunlukla kabul etmiştir. Bu süreç boyunca Türk halkının büyük bir çoğunluğu, Türkiye'yi Avrupa Birliği'nin değer ve standartlarına yaklaştırmayı amaçlayan bu değişiklikleri tam anlamıyla desteklemiştir.

Hükümet, reformların etkili bir şekilde uygulanmasını sağlayacak adımlar da atmış, örneğin, Reform İzleme Grubu'nu oluşturmuştur. Ayrıca, Hükümet işkenceye karşı 'sıfır hoşgörü' politikası ilan etmiştir. Güneydoğu bölgesinin kalan vilayetlerindeki olağanüstü hal, 30 Kasım 2002 tarihinde kaldırılmıştır.

Bununla birlikte, bazı olumlu gelişmelere karşın reformlar sınırlı düzeyde etki yaratmıştır. Şimdiye kadar, uygulama yavaş ve düzensiz olmuştur.

Türk Hükümeti, başlıca hedeflerinin, Kopenhag siyasi kriterlerinin en kısa zamanda tamamlanarak Komisyon'un gelecek yıl olumlu görüş bildirmesini ve böylece Aralık 2004'teki zirve toplantısında Avrupa Konseyi'nin Türkiye ile katılım müzakerelerinin başlaması kararını almasını sağlamak olduğunu tekrar tekrar ifade etmiştir.

Türkiye buna paralel olarak, Uluslararası Para Fonu'nun talepleri doğrultusunda bir çok ekonomik reform gerçekleştirmeye devam etmiştir. Reformlar Türk ekonomisinin iyileşmesi ve istikrar kazanmasına katkıda bulunmuştur.

Türkiye, AB üyesi olmayan Avrupalı ortakların AGSP'ye katılımına ilişkin Nice Belgesi üzerinde anlaşmaya varmış olduğundan, Türkiye'nin AB tarafından yönetilen ve NATO kaynaklarının kullanıldığı operasyonların karar alma sürecine katılımına ilişkin usuller çözümlenmiştir.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ikili ilişkiler, her iki hükümetin de en yüksek düzeyde sürekli yakınlaşma beyanları ile olumlu yönde ilerlemeye devam etmektedir. İki ülkenin dışişleri bakanları arasında birçok ilave güven artırıcı önlem üzerinde anlaşılmıştır.

3 Kasım 2002 seçimleri sonucunda Türk siyasi yapısı değişime uğramıştır. Yıllarca koalisyon hükümetleriyle yönetildikten sonra Türkiye, TBMM'de büyük çoğunluğa sahip AK Parti (Adalet ve Kalkınma Partisi) tarafından kurulan tek parti hükümetine sahip olmuştur.

Mart ayında Güneydoğu bölgesinde yer alan Bingöl ilinde meydana gelen deprem, aralarında 70 çocuğun da bulunduğu birçok kişinin ölümüne sebep olmuş, önemli ölçüde maddi zarar meydana getirmiştir.

Anayasa Mahkemesi Halkın Demokrasi Partisi'nin (HADEP) kapatılmasına karar vermiş ve savcı, Demokratik Halk Partisi'nin (DEHAP) kapatılmasına karşı kanuni işlem yapılmasını talep etmiştir. Ayrıca, Temyiz Mahkemesi DEHAP'ın 2002 seçimlerine katılmak için sahte belgeler sunmaktan sorumlu olduğuna karar vermiştir.

* İktisadi Kalkınma Vakfı, 2003 yılı Türkiye İlerleme Raporu'nun güçlendirilmiş siyasi diyalog ve siyasi kriterler ile ekonomik kriterler bölümlerinin resmi olmayan tam çevirisini gerçekleştirmiş, üyelik yükümlülüklerini üstlenme yeteneği başlıklı bölümü ise özetlemiştir.

1.1. Demokrasi ve Hukukun Üstünlüğü

Parlamento

Parlamento seçimleri 3 Kasım 2002 tarihinde gerçekleşmiştir. Oylama sonucunda, faaliyet gösteren 18 partiden sadece iki tanesi, Adalet ve Kalkınma Partisi (AKP) ve Cumhuriyet Halk Partisi (CHP) Türkiye Büyük Millet Meclisi'nde temsil edilme hakkı kazanmıştır. AKP, 363 sandalye ile oyların üçte birinden fazlasını almış, Anayasa değişikliği için gerekli üçte iki oy çoğunluğuna ulaşmak için sadece 4 sandalye eksik kalmıştır. CHP 178 sandalye elde ederek ana muhalefet partisi olmuştur. Bağımsız milletvekili sayısı 9'dur.

Seçimler bazı illerde Avrupa Parlamentosu ve Avrupa Konseyi Parlamenterler Meclisi üyeleri tarafından izlenmiştir. Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı (OSCE), İnsan Hakları ve Demokratik Kurumlar Bürosu Seçim Değerlendirme Misyonu (ODIHR), yerleşik demokrasiler ve geçiş ülkelerindeki seçim uygulamalarını değerlendirme programı doğrultusunda, 29 Ekim - 4 Kasım 2002 tarihleri arasında Türkiye'yi ziyaret etmiştir. OSCE/ODIHR, seçimlerin uluslararası standartlarda yapıldığı ve son iki yılda gerçekleştirilen Anayasal ve yasal reformların seçimlerin genel yapısını iyileştirdiği kanısına varmıştır.

Bu raporun hazırlandığı dönemde TBMM, Anayasa'nın seçilme hakkı ile ilgili 76. maddesini değiştirmiştir. Buna göre seçimlere katılmayı sınırlayan engellerin kapsamı daraltılmış ve sadece terör olaylarına karışmış olma hali ile sınırlanmıştır. Cumhurbaşkanı bunu veto etmiş ve söz konusu anayasa değişikliği Meclis tarafından değiştirilmeden yeniden kabul edilmiştir. Ayrıca, genel seçimlerde seçilme yaşının 25'e indirilmesi hakkındaki anayasa değişikliği de kabul edilmiştir.

Siyasi reform paketleri dışında, TBMM 143 yeni kanun kabul etmiş ve BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi, Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi ve Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi 6. Protokolü (AIHS) gibi çeşitli sözleşmeleri onaylamıştır.

Yıllar süren tartışmalardan sonra, 'AB Uyum Komisyonu' adı verilen, AB bütünleşmesine yönelik Meclis Komisyonu 15 Nisan 2003 tarihinde kurulmuştur. Bu danışma komisyonu Türkiye'nin katılım öncesi sürecine ilişkin gelişmelerin takibi ve yasa tasarılarının müktesebatla uyumunun kontrol edilmesinden sorumludur.

Anayasa reformlarıyla ilgili Meclis Komisyonu ise, Anayasa'nın diğer bazı hükümlerinin değiştirilmesi amacıyla çalışmalarını sürdürmüştür.

Meclis İnsan Hakları Komisyonu Güneydoğu Anadolu bölgesinde olağanüstü halin kaldırılması çerçevesinde, insan haklarının durumu ile ilgili olarak idari yetkililere özel tavsiyelerde bulunan raporlar yazmıştır. Komisyon, insan hakları ihlallerine ilişkin halkın şikayetlerini toplamış ve gerekli hallerde yetkililerden durumun düzeltilmesi ve takip edilmesini istemiştir. Komisyon üyeleri, Demokrasi Partisi (DEP) hakkında Sadak, Zana, Dicle ve Doğan'ın yeniden yargılanması davaları da dahil olmak üzere çeşitli davaları yakından takip etmektedir.

1 Mart 2003 tarihinde TBMM, ABD askeri kuvvetlerinin Türkiye'nin güneydoğusunda konuşlandırılması ve Türk kuvvetlerinin Irak'a gönderilmesine ilişkin hükümet tezkeresini reddetmiştir. Hükümet tarafından yeniden sunulan söz konusu tezkereyi Meclis 7 Ekim 2003 tarihinde kabul etmiştir.

Anayasa Mahkemesi 2001 yılı Şubat ayında kabul edilen, TBMM'nin işleyişine ilişkin iç tüzüğün bazı maddelerini iptal etmiştir. Bunun sonucunda Meclis, bir komite raporunun açık oturumda okunmasını oylama hakkına sahip olmuştur.

Yürütme

1987 yılından beri ilk defa bir tek parti hükümeti, AKP milletvekili Başbakan Abdullah Gül yönetiminde Kasım ayında iktidara gelmiştir.

Recep Tayyip Erdoğan, Anayasa'daki ilgili maddenin değiştirilmesiyle milletvekili seçilmesini takiben Cumhurbaşkanı tarafından Başbakan olarak atanmış ve 23 Mart'ta Meclisten güvenoyu alan yeni bir hükümet kurmuştur. Hükümet programı; siyasi partiler, seçim ve ceza kanunlarına özel vurguda bulunarak;

geniş kapsamlı reformlar yapılacağını; ayrıca hukukun üstünlüğü ve temel özgürlüklerin garanti altına alınmasına dayalı demokratik bir devletin ilkelerini kapsayan yeni bir Anayasa hazırlanacağı hususlarını içermektedir. Bu tasarıların bazıları kısmi olarak uygulamaya koyulmuştur.

AB'ye katılım, hükümetin temel öncelikleri arasında yer almıştır. Bir çok vesileyle hükümet, Kopenhag siyasi kriterlerini 2004 sonundan önce yerine getireceğine dair taahhüdünü yinelemiştir. Hükümet Temmuz'da Topluluk Müktesebatı'na uyum için gözden geçirilmiş bir Ulusal Program (UP) kabul ederek, görüşülmesi için siyasi partilere ve STK'lara sunmuştur.

Hükümet Eylül'de reformların etkili bir şekilde uygulanmasını temin etmek amacıyla Reform İzleme Grubu kurmuştur. Bu Grup, Başbakan Yardımcısı ve Dışişleri Bakanı Gül'ün başkanlığında haftalık toplantılar gerçekleştirmektedir. Bu grubun çatısı altında reformların uygulanmalarında yaşanan sorunları tanımlamak için bilirkişi heyetleri de görev yapmaktadır.

Raporlama süresince Cumhurbaşkanı, devlete ait orman arazilerinin satışına imkan tanıyan Anayasa değişikliği ve Temmuz 2003'deki Terörle Mücadele Yasası'nın 8. maddesinin yürürlükten kaldırılmasına dair yasa da dahil olmak üzere Meclis tarafından kabul edilen bazı yasalara karşı veto hakkını kullanmıştır. Meclis'in aynı yasayı tekrar kabul etmesini takiben Cumhurbaşkanı yasayı onaylamıştır.

Hükümet Ocak'ta kamu idaresinin ve hükümetin işleyişini iyileştirmek, kamu hizmetlerinde insan kaynakları yönetiminin daha şeffaf olmasını teşvik etmek ve yolsuzluklara karşı mücadeleyi güçlendirmek için tasarlanmış bir hareket planı yayınlamıştır. Plan kapsamındaki tedbirlerden biri bakanlık sayısının 36'dan 23'e düşürülmesi olmuştur. Hareket planının hayata geçirilmesini koordine etmek için hükümet tarafından kurulması kararlaştırılan Bakanlıklar Arası Komite Mart'ta Başbakan tarafından oluşturulmuştur.

Bazı durumlarda, Meclis tarafından kabul edilen siyasi reformların belirli yönlerinin uygulamaya koyulmasından sorumlu idari kuruluşların aldığı tedbirler çok katı şartlar oluşturmuş ve reformların kapsamını önemli ölçüde daraltmıştır. Bu durum, Radyo Televizyon Üst Kurulu tarafından Aralık 2002'de kabul edilen Türkçe dışındaki dillerde radyo ve televizyon yayınlarına dair düzenlemede, Ocak 2003'de Vakıflar Genel Müdürlüğü tarafından kabul edilen cemaat vakıflarının gayri menkul edinmelerine dair düzenlemede ve anne babaları tarafından çocuklarına siyasi açıdan 'saldırgan' olmayan isimlerin kaydettirilmesini onaylayan genelge esnasında yaşanmıştır.

Milli Güvenlik Kurulu

Sivil asker ilişkilerini AB üye devletlerindeki uygulamalara yaklaştırmak amacıyla Milli Güvenlik Kurulu'nun yasal çerçevesinde bir dizi temel değişiklik yapılmıştır. MGK'nın bir danışma kurumu olduğu Anayasa'nın 118. maddesinin Ekim 2001 değişikliğini uygulamaya koyan ve MGK'daki sivillerin sayısını artıran yasa TBMM tarafından onaylanmıştır. Kanunda yapılan bir değişiklikle 'MGK, önerilerini ve vardığı sonuçları Bakanlar Kurulu'na rapor edecektir' hükmü yürürlükten kaldırılmıştır.

İlgili kanunda değişiklik yapılarak MGK'nın Sinema, Video ve Müzik Eserleri Denetleme Kurulu'ndaki temsilcisi çıkarılmıştır. Buna rağmen, MGK'nın Radyo Televizyon Üst Kurulu ve Yüksek Öğrenim Kurumu gibi sivil kurullarda halen temsilcileri bulunmaktadır.

Temmuz'da kabul edilen yedinci 'reform paketi' MGK'nın görevlerine, işleyişine ve yapısına temel değişiklikler getirmiştir. MGK yasasında yapılan değişiklik MGK Genel Sekreteri'nin genişletilmiş idari ve denetleyici güçlerini yürürlükten kaldırmıştır. Spesifik olarak MGK Genel Sekreteri'ne Cumhurbaşkanı ve Başbakan adına MGK tarafından yapılan herhangi bir önerinin uygulanmasını takip etme yetkisi veren hüküm kaldırılmıştır. MGK'nın herhangi bir sivil kuruma sınırsız erişimine izin veren hüküm de kaldırılmıştır. Genel Sekreterliğin yeni görevlerini tanımlayan yeni bir düzenleme hazırlanacaktır.

Diğer bir değişiklik de MGK Genel Sekreteri'nin TSK mensubu olma zorunluluğunun kaldırılmasıdır. Ağustos ayında, görevden ayrılan Genel Sekreter'in yerine bir yıllığına başka bir TSK mensubunun atanması kararlaştırılmıştır. MGK bundan sonra normal şartlarda ayda bir yerine iki ayda bir toplanacaktır.

Askeri harcamaların şeffaf hale getirilmesi amacıyla yeni önlemler alınmıştır. Sayıştay, Parlamento'nun isteği üzerine, silahlı kuvvetlerin elinde bulunan devlete ait binalar da dahil olmak üzere, her türlü kurumun

hesap ve işlemlerini denetime tabi tutabilecektir. Sayıştay'ın denetimi, ulusal güvenliğin gizliliğini düzenleyen Anayasa'nın 160. maddesinin getirdiği sınırlamalara tabi olacaktır.

Sayıştay'a milli güvenlik alanında sağlanan bu yetkilere rağmen, silahlı kuvvetler, savunma bütçesinin hazırlanması ve oluşturulması ile askeri alanla ilgili kamusal harcamaların gerçekleştirilmesinde önemli derecede özerkliğe sahip olmaya devam etmektedir. Halihazırda TSK'nın kullanımında, bütçe dışı iki fon bulunmaktadır. Bu fonlardan biri, savunmaya ayrılan temel bütçe kalemlerinin kaynaklandığı savuma sanayiini destekleme fonudur. Resmi verilere göre, milli savunma bütçesi konsolide devlet bütçesinin %7'sini oluşturmaktadır.

MGK dışında, Türkiye'deki silahlı kuvvetler gayri-resmi bazı mekanizmalar yoluyla da etkili olmaktadır. Çeşitli defalar, MGK'nın askeri üyeleri, siyasi, sosyal ve dış ilişkilerle ilgili görüşlerini kamuoyuna; konuşmalar, medya, deklarasyonlar vb. yollarla kamuoyuna açıklamışlardır.

Sonuç olarak, yukarıda altı çizilen değişiklikler MGK'nın işleyişini ciddi anlamda değiştirebilecektir. AB üye ülkelerinde olduğu gibi, askeri alanın sivillerin kontrolünde tutulması için, yapılan reformlar sıkı bir biçimde uygulamaya geçirilmeli, böylece sivil kuruluşlardaki askeri unsurlar kaldırılmalı ve Meclis savunma bütçesi üzerinde tam bir hakimiyete sahip olmalıdır.

Yargı Sistemi

Türk yargı sistemi, bir Anayasa Mahkemesi, bir Danıştay, bir Yargıtay ve bir Uyuşmazlık Mahkemesi ile genel yetkili ilk derece mahkemelerinden oluşmaktadır. Ayrıca, Devlet Güvenlik Mahkemeleri ve Askeri Mahkemeler mevcuttur.

Yargının güçlendirilmesine yardımcı olan çeşitli yapısal değişiklikler gerçekleştirilmiştir.

Aile mahkemelerinin kurulmasına dair kanununun kabul edilmesiyle mahkeme sistemi güçlendirilmiştir. Ocak ayından bu yana 114 mahkeme kurulmuş olup, bunların 63'ü fiilen çalışmaktadır. Söz konusu mahkemeler, aile hukukuna ilişkin davalara bakmaya yetkilidir. Bu mahkemelerin görevi, hem ailelerin ekonomik varlığının korunması için, hem de çocuklar ve yetişkinlere yönelik koruyucu, eğitici ve sosyal önlemleri almaktır. Aile mahkemeleri, her ilde ve merkez nüfusu yüz binin üzerindeki her ilçede kurulacaktır.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin (AİHM) Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi (AİHS) ve Ek Protokollerine aykırılığını tespit ettiği, hukuk ve ceza davalarına ilişkin kararlar nedeniyle yeniden yargılama yolunun açılması için Hukuk Usulü Muhakemeleri Kanunu ile Ceza Usul Kanunu'nda değişiklik yapılmıştır. Söz konusu değişiklikte, yeniden yargılama talebinin AİHM kararından itibaren bir yıl içinde yapılması öngörülmektedir.

Adli kayıt sistemi, Birleşmiş Milletler Çocuk Hakları Sözleşmesi'nin 1. maddesiyle uyumlu hale getirilmiştir. Buna göre, 18 yaşından küçüklerin cezai kayıtları, cumhuriyet savcılar tarafından ancak sıkı şartlar altında temin edilebilecektir.

Çocuk Mahkemelerine dair Kanunda değişikliğe gidilerek, 15-18 yaş arası gençlerin de çocuk mahkemelerinde yargılanması yönünde düzenleme yapılmıştır.

Adli Tıp Kurumu Kanunu, adli işlemlere ivme kazandırılması amacıyla değiştirilmiştir. Adli Tıp Kurumu'nun görevlerinden biri, gözaltında kötü muameleye maruz kaldığını iddia eden kişilerin bu iddialarının doğruluk derecesinin belirlenmesi için gerekli tıbbi tetkikleri yapmaktır. Bu alandaki idari kapasite güçlendirilmiş ve ek personel istihdamına ilişkin bütçe düzenlemeleri yapılmıştır. Yapılan bu değişikliklerde ayrıca, tüm ceza mahkemelerinde adli tıp müdürlükleri kurulması öngörülmektedir. Buna ek olarak, 3 yeni Adli Tıp Müdürlüğü kurulmuş ve yeni teknik donanımlar ile aralarında bir ağ oluşturulmuştur. Ancak, adliyelerdeki adli tıp muayene odalarının şartları halen yetersizdir.

Askeri Mahkemeler Kuruluşu ve Yargılama Usulü Kanunu, siviller üzerindeki askeri yargılama yetkisinin sınırlandırılması ve askeri usul kanunu hükümlerinin ifade özgürlüğü reformlarıyla uyumlu hale getirilmesi için değiştirilmiştir. Bunun sonucunda, askeri mahkemeler bundan böyle, çocuklar da dahil olmak üzere,

hiçbir sivil Türk Ceza Kanunu'nun 58. maddesinde yer alan "askerleri itaatsizliğe teşvik ve halkı askerlik hizmetinden soğutma" hükmü iddiasıyla yargılayamayacaktır.

Yargının işleyişinde ise, hakimler ve savcılar büyük bir birikmiş iş sorunu yaşamaktadırlar. Devlet Güvenlik Mahkemelerindeki yargılama süresi hafifçe uzamıştır. Çocuk Mahkemelerindeki ortalama yargılama süresi ise, diğer ceza mahkemelerinden hala uzun olmakla birlikte, azalmıştır. Mahkemelerdeki aşırı iş yükü, savunma hakkı üzerinde olumsuz etkiler yaratmaktadır zira mevcut iş yükü nedeniyle, duruşmalara yeteri kadar süre ayırlanamakta ve bunun sonucunda dava dosyaları yeterli şekilde incelenememektedir.

Türkiye'de hakim ve savcı sayısı raporlama süresi esnasında artış göstererek 9020'den 9162'ye yükselmiştir. Bir "bilgi teknolojisi programı" oluşturmaya yönelik Ulusal Adli Bilgi Ağı Projesi geliştirilmeye devam etmiştir. Ülke çapındaki birçok ilde yer alan adli birimlerdeki altyapı ve bilgisayar donanımı çalışmaları ve bunların Ankara'daki merkez bakanlık ile bağlantısı tamamlanmıştır. Proje ile tüm illerdeki adli birimlerin 2003 yılı sonuna dek otomasyona geçmesi hedeflenmektedir.

Resmi rakamlara göre, 2002 ve 2003 yıllarında, 1132 hakime Kasım 2001'de kabul edilmiş olan Yeni Medeni Kanun'un uygulanmasına; 731 hakime AB Hukuku ile uyumlaştırma çalışmalarına; 4594 hakime insan hakları üzerine; 360 hakime adli tıp uygulamalarına ve 519 hakime ise cezai hususlar ve insan haklarına ilişkin olarak eğitim verilmiştir. Bunlara ek olarak, uluslararası iltica hukuku gibi birçok konuda başka eğitimler de verilmiştir. Gerek hakim ve savcılar, gerek noterler gibi diğer adli personeli eğitmek için bir Adalet Akademisi kurulmuştur.

Ekim 2002'den bu yana, Türkiye'nin birçok şehrinde, yaklaşık 1100 hakim ve cumhuriyet savcısının katılımıyla, "reform paketlerinin" uygulanmasına ilişkin altı eğitim semineri düzenlenmiştir.

Adalet Bakanlığı tarafından, AİHM içtihat hukukunun Türkçe tercümesinin yer aldığı bir rehber kitap hazırlanarak, hakim ve savcılara dağıtılmıştır. Buna ek olarak, Adalet Bakanlığı'nın resmi websitesinde ilgili tüm AİHM kararları yayınlanmıştır.

Yargı, siyasi reformların hayata geçirilmesinde önemli bir rol oynamaktadır. Mahkemeler reformları uygulamaya başlamıştır. TCK 312. madde (sınıf, ırk, din, mezhep ve bölge farklılığı gözeterek kin ve düşmanlığa açıkça tahrik etmek) ve TCK 159. maddeye (devlet kurumlarının manevi şahsiyetini alenen tahrir ve tezyif etmek) dayanılarak açılan ceza davaları genellikle beraat ile sonuçlanmaktadır. Mahkemeler Terörle Mücadele Kanunu'nun 8. maddesine dayanılarak mahkum edilmiş kişilerin durumlarını gözden geçirmeye ve bu kişilerin cezaevlerinden tahliye edilmeleri yönünde karar almaya başlamıştır. Mahkemeler ayrıca, TCK 169. maddeye dayanılarak mahkum edilmiş kimselerin durumunu da değişiklik kapsamında değerlendirmekte ve uygun hallerde bu kişilerin tahliye edilmesine karar vermektedir.

Ancak, ifade özgürlüğüne ilişkin davalarda TCK 312 ve 169 ile Terörle Mücadele Kanunu 7. maddelerinin hala tutarsız bir şekilde kullanıldıklarına dair işaretler mevcuttur.

Geçtiğimiz yıl, ara kademe temyiz mahkemelerinin kurulması konusunda bir gelişme kaydedilmemiştir. Yargıtay, hala ikinci derece mahkemesi işlevini de yerine getirmektedir. Yargıtay, yılda ortalama olarak aslında bir temyiz mahkemesi tarafından görülebilecek 500000 davaya bakmaktadır. Bir temyiz mahkemesi kurulması; sadece yargının hızlandırılması ve etkililiğinin artırılması değil, adil yargılanma hakkının sağlanması yolunda da önemli bir adım olacaktır. Aynı zamanda, bir temyiz mahkemesinin kurulması Yargıtay'ı aşırı iş yükünden kurtararak, Türk içtihat hukukunu oluşturma ve açıklığa kavuşturma görevine odaklanmasını sağlayacaktır. Yargının her zaman tarafsız ve tutarlı bir şekilde hareket etmediği yönündeki raporlar halen devam etmektedir. Yargının bağımsızlığı ilkesi Türk Anayasası'nda belirtilmiştir. Ancak uygulamada bu bağımsızlık, bir çok diğer Anayasa hükmü tarafından, yargı ile yürütme arasında organik bir bağ kurulmak suretiyle, tehdit edilmektedir. Anayasaya göre, hakimler ve savcılar idari açıdan Adalet Bakanlığı'na bağlıdırlar.

Bundan başka, atama, terfi ve disipline ilişkin hususlar, daha geniş anlamıyla Türkiye'deki tüm hakimler ve savcılarının kariyerleri Adalet Bakanı'nın başkanlık ettiği ve Adalet Bakanlığı Müsteşarının üyesi bulunduğu Hakim ve Savcılar Üst Kurulu tarafından belirlenmektedir. Kurul tarafından yer değiştirme ve Türkiye'nin cazip olmayan bölgelerine tayin edilme olasılığı hakimlerin tavır ve kararlarını etkilemektedir. Üst Kurulun yapısından başka, yürütmenin etkisi, Üst Kurulun kendi sekreteryasının olmaması ve ilgili birimlerin Adalet

Bakanlığı binası içinde bulunması ile de kendini göstermektedir. Kurul kendi idari işlerinde, tamamıyla Adalet Bakanlığının personel müdürlüğüne ve denetim kuruluna bağımlı bulunmaktadır.

Türk yargı sistemindeki bir diğer zorluk ise kanıtların kullanılmasına ilişkindir. Cumhuriyet savcıları tüm cezai kovuşturma safhasının yürütülmesinden hukuken sorumlu olmakla birlikte, günlük uygulamalarda, cumhuriyet savcılarının güvenlik güçleri tarafından tutuklamaya ilişkin maddi vakalar hakkında yeterli şekilde bilgilendirilmediği görülmektedir. Aşırı iş yükü, cumhuriyet savcılarının yargılama öncesi soruşturma safhasında, güvenlik güçleri üzerinde neden az yahut hiçbir gözetimde bulunmadığını ve bu nedenle, birçok davanın yetersiz bir hazırlık safhası sonrasında yargılama önüne getirildiğini açıklamaktadır. Bu nedenle, cumhuriyet savcıları, davaların soruşturulması ve hazırlık safhasında daha etkin bir kontrolde bulunmalıdır.

Tutuklunun hakları konusunda gelişme kaydedilmesi ve "görüşmesiz gözaltı" halinin kaldırılmasına rağmen Devlet Güvenlik Mahkemelerinin görev, yetki, sorumluluk ve işlevlerinin, insan hakları ve temel özgürlükler ve özellikle de tutuklunun hakları açısından, Avrupa standartlarıyla uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir. Bu mahkemelerin kaldırılması için gerek yargının üst düzey yetkilileri gerek Türk Hükümeti yetkilileri tarafından açıkça çağrıda bulunulmuştur.

Yolsuzlukla Mücadele Önlemleri

Yolsuzlukla mücadele önlemlerinin kabulüne ilişkin bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Ancak araştırmalar, yolsuzluğun Türkiye'de halen ciddi bir sorun olduğunu göstermektedir. Kamuoyu yoklamaları yolsuzluğa en çok eğilim gösteren sektörlerin medya, kamu yönetimi, inşaat ve sağlık olduğunu belirtmektedir. İşadamlarının %80'inden fazlası, yolsuzluğun yabancı sermaye önündeki temel engel olduğunu düşünmektedir.

Meclis Nisan ayında, Avrupa yolsuzlukla mücadele standartlarına uyumu denetleyen Yolsuzluğa Karşı Devletler Grubu'na (GRECO) Türkiye'nin katılımı için zemin hazırlayan Avrupa Konseyi Yolsuzlukla Mücadeleye İlişkin Medeni Hukuk Sözleşmesi'ni onaylamıştır.

TBMM Ocak ayında, Türkiye'nin 2000 yılında taraf olduğu ilgili OECD Sözleşmesi'ni uygulamak amacıyla, uluslararası ticari işlemlerde yabancı memurlara teklif edilen rüşvetle mücadeleye ilişkin mevzuatta değişiklik yapmıştır. Bu yasa, yabancı memurlara teklif edilen rüşveti, Türk Ceza Kanunu altında ceza gerektiren suç saymaktadır. Yasa ayrıca, rüşvet yoluyla kazanılan paranın aklanmasını da Türk Ceza Kanunu altında ceza gerektiren suç saymaktadır.

Adli kayıt sisteminde kayıt tutma süresi, mali suçlara (rüşvet, zimmete para geçirme, dolandırıcılık vb.) ilişkin mahkumiyet için 5 yıldan 10 yıla çıkarılmış, hapis cezası için ise beş yıldan fazla olacak şekilde değiştirilmiştir.

Ocak ayında, yolsuzluğun ekonomik ve sosyal boyutlarını değerlendirmek ve gerekli önlemleri belirlemek üzere Meclis soruşturma komisyonu kurulmuştur. Komisyon, Temmuz ayında sunduğu raporda, eski bakanlar ve bir eski başbakanın da aralarında bulunduğu çok sayıda politikacı hakkında, devlet ihalelerinde, özelleştirmede ve diğer alanlarda yolsuzluk iddialarını değerlendirmek üzere alt komitelerin kurulmasını öneren bir rapor sunmuştur. Rapor ayrıca, dokunulmazlıkların sınırlandırılması ve eski bakan ve devlet başkanlarının yeniden yargılanmasının kolaylaştırılmasını da önermiştir.

Hükümet, Ocak ayında kabul edilen faaliyet planında, yolsuzlukla mücadeleyi güçlendirmeyi amaçlayan çeşitli önlem ve girişimlere yer vermiştir. Bu önlemler arasında, kamu hayatında şeffaflığı artırmayı amaçlayan Kamu Bilgilendirme Yasası ve Kamu Hizmetlerinin Yürütülmesi Yasası bulunmaktadır.

Ancak, planda öngörülen birçok kurumsal mekanizma halen oluşturulmamıştır: dokuz bakanlıktan ve ilgili bölümlerden meydana gelen Bakanlıklar Arası Komisyon'un kurulduğu açıklanmış ancak henüz toplanmamıştır; üst düzey memurlardan (Bölüm Başkanı gibi) oluşması öngörülen Yönetim Kurulu ise halen kurulmamıştır.

Mayıs 2002 ve Mayıs 2003 arasında, Gümrük Müfettişleri, 170 adet soruşturma raporu hazırlamış ve savcılara sunmuştur. Aynı dönemde, gümrük denetleyicileri de 457 adet soruşturma raporu hazırlamış ve savcılara sunmuştur.

1.2. İnsan Hakları ve Azınlıkların Korunması

Yukarıda da belirtildiği gibi, Ağustos 2002'den itibaren dört reform paketi kabul edilmiştir. Bunlar, Ocak 2003'te 4778 sayılı Kanun (dördüncü paket), Şubat'ta 4793 sayılı Kanun (beşinci paket), Temmuz'da 4928 sayılı Kanun (altıncı paket) ve Ağustos'ta 4963 sayılı Kanun (yedinci paket) ile yürürlüğe koyulmuştur. Reform paketleri, insan hakları ve azınlıkların korunmasına ilişkin birçok konuya yer vermektedir: İşkenceyle mücadelenin güçlendirilmesi, ifade, dernek kurma, toplanma ve gösteri yapma gibi temel özgürlüklerin kapsamının genişletilmesi, adli yardımın güçlendirilmesi ve kültürel hakların geliştirilmesi. Aynı zamanda, 2002 ve 2003 yılında hazırlanan bu uyum paketlerinin uygulanmasına ilişkin birçok tüzük ve genelge çıkarılmıştır. Mevzuatın detaylı bir değerlendirmesi aşağıda bulunmaktadır.

Türkiye, insan hakları alanındaki uluslararası sözleşmelere ilişkin ilerleme kaydetmiştir. Meclis Haziran 2003'te, BM Siyasi ve Medeni Haklar Sözleşmesi'ni ve BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ni onaylamıştır. Ancak, Türkiye bu Sözleşmelere eğitim hakkı ve azınlık hakları ile ilgili olarak çekince koymuştur. TBMM Haziran 2003'te, AİHS'nin savaş hali ve yakın savaş tehdidi dışında ölüm cezasının kaldırılmasına dair 6. Protokolü'nü de onaylamıştır. Ancak halen ilgili onay belgelerini BM ve Avrupa Konseyi'ne iletmemiştir.

Türkiye, BM Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi'ne ek Tercihli Protokol'ü, Avrupa Konseyi Ulusal Azınlıklar Çerçeve Sözleşmesi'ni, Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nı ya da Uluslararası Ceza Mahkemesi Statüsü'nü imzalamamıştır.

Ekim 2002'den bu yana, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Türkiye'ye ilişkin 92 karar vermiştir. Mahkeme, 43 vakada Türkiye'nin AİHS'yi ihlal ettiğine karar vermiş, sadece bir davada Türkiye'nin Sözleşme'yi ihlal etmediğine karar vermiştir. 47 vaka ise taraflar arasında dostane çözüm çerçevesinde birçoğu şahsi ya da genel önlemlere ilişkin taahhütler ile sonuçlanmıştır. Bu süreç içinde, Türkiye'ye ilişkin 2614 yeni başvuru Mahkeme'ye iletilmiştir.

Türkiye'nin, AİHM kararlarını uygulamada halen sorunları bulunmaktadır.

Türkiye, AİHM'nin 1999 yılında öngörmüş olduğu ifade özgürlüğü ihlallerini düzeltmeye yönelik önlemleri (haksız verilmiş cezai mahkumiyetlerin ortaya çıkarılması ve medeni hakların geliştirilmesi) yerine getirmemiştir. Diğer taraftan Türkiye, 2000 – 2002 döneminde ödemekle yükümlü bulunduğu maddi tazminatlara ilişkin problemleri de çözmüş değildir.

Ekim 2003'te, Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi, aldığı ara kararda, Türkiye'nin Institut de Pretres Français Davası'nın (2000)^{1[1]} neticesinde sağlanan dostane çözümden kaynaklanan taahhütlerine uymadığına karar vermiştir. Komite ayrıca, Türkiye'nin Kıbrıs'taki eğitim hakkına ilişkin "Türkiye (2001)^{2[2]}" davasında hükümlere uymadığını belirten bir ara karar almıştır.

Türkiye Haziran 2003'te, Loizidou Davası'nda^{3[3]}, davacının mülk edinme hakkını ihlal ettiği gerekçesiyle Mahkeme tarafından 1998'de verilen maddi tazminatı, Ekim 2003 itibariyle ödemeyi kabul etmiştir.

Komite diğer taraftan, güvenlik güçleri tarafından gerçekleştirilen ihlallere ilişkin verilmiş 48 kararın^{4[4]} ve ifade özgürlüğünün sınırlandırılmasına ilişkin 34 kararın^{5[5]} uygulanmasında gelişme sağlandığını belirtmektedir. Komite buna rağmen, gerekli tüm önlemlerin alınmadığına ve Türkiye tam uygulamayı temin etmeye yönelik kanıtı sağlayıncaya kadar denetime devam etmeye karar vermiştir.

Beşinci uyum paketi, AİHM kararları çerçevesinde yeniden yargılanma yolunu açan hükümler içermektedir. Yeniden yargılanmaya ilişkin hükümler, AİHM'de 4 Şubat 2003 tarihinden önce sonuca bağlanan davaları ve bu tarihten sonraki başvuruları kapsamaktadır. Ancak bu hükümler, taraflar arasında dostane çözüm sağlanmış ya da bu tarih itibariyle sonuca bağlanmamış davalara, Öcalan Davası^{6[6]} dahil olmak üzere, uygulanmamaktadır. Yapılan değişiklikler neticesinde, ilgili adli makamlara 16 adet yeniden yargılanma başvurusu yapılmıştır. Bunlar arasında eski DEP milletvekillerinin^{7[7]} 28 Mart 2003 tarihinde başlayan ve

^{1[1]} Institut de Pretres français v Turkey (Başvuru No 26308/95).

^{2[2]} Cyprus v Turkey (Başvuru No 25781/94).

^{3[3]} Loizidou v Turkey (Başvuru No 15318/89)

^{4[4]} Bkz. Geçici Karar DH (2002) 98.

^{5[5]} Bkz. Geçici Karar DH (2001) 106.

^{6[6]} Öcalan v Turkey (Başvuru No 46221/99)

^{7[7]} Sadak, Zana, Dicle, Doğan v Turkey (Başvuru No. 29900/96 – 29903/96)

halen devam eden yeniden yargılanma davası da bulunmaktadır. Ancak, özellikle savunma tarafının haklarına ilişkin AİHS'nin adil yargılanma hükümlerine uyumda ciddi sorunlar bulunmaktadır. Avrupa Konseyi Bakanlar Komitesi Ekim 2003'te, bu noktaları Türk yetkililere bildirmeye karar vermiştir. Altıncı uyum paketi ile, idari davalar da cezai ve medeni davalara ek olarak yeniden yargılanma hükümlerinin kapsamına alınmıştır.

İnsan haklarının uygulanmasına ilişkin olarak, son iki yıl içinde hükümete bağlı olarak kurulan insan hakları kurul ve komitelerinin karmaşık yapısı güçlendirilmiştir. Yerel düzeyde, ilçe İnsan Hakları Kurullarının sayısı, 2002'de 831 iken 2003 yılında 859'a yükselmiştir.

İnsan Hakları Üst Kurulu'ndan da bir temsilcinin bulunduğu Reform İzleme Grubu'na, insan hakları ihlallerine ilişkin tüm iddiaların incelenmesi için yetki verilmiştir.

Nisan 2003'te Jandarma Komutanlığı içinde, İnsan Hakları İhlallerini İnceleme ve Değerlendirme Merkezi kurulmuştur. Meclis İnsan Hakları İnceleme Komisyonu, insan hakları ihlali iddialarını soruşturmuş ve ilgili kurumlara sunmak üzere raporlar hazırlamıştır. Komite, güney doğuda olağanüstü halin sona ermesinin ardından yaşamın normale dönmesine yönelik denetimler gerçekleştirmiş, bu çerçevede örneğin bölgedeki polis karakollarına çok sayıda habersiz ziyarette bulunmuştur.

İnsan hakları eğitimine yönelik, Avrupa Komisyonu – Avrupa Konseyi ortak girişime ek olarak, çeşitli geçici projeler uygulanmaktadır. Söz konusu girişim, özellikle yargı alanındaki kamu görevlilerinin insan hakları konusunda eğitimini, toplum içinde konuya ilişkin duyarlılığın artırılmasını ve yasal reform sürecinin desteklenmesini kapsamaktadır. Bu bağlamda, yargı alanındaki kamu görevlileri için AİHM içtihat hukukuna ilişkin bir eğitim programı Mayıs 2003'te başlamıştır.

Ayrımcılıkla mücadeleye ilişkin, AİHS 12 No'lu Ek Protokolü, 2001 yılında imzalanmış ancak onaylanmamıştır. Türkiye halen ayrımcılıkla mücadele edecek strateji ya da yasal ve idari altyapıya sahip değildir. Aynı zamanda, etnik köken, din ve dil gibi, ayrımcılığın yasaklandığı tüm alanlardaki ayrımcılığa ilişkin bilgileri gösteren istatistiki veri bulunmamaktadır. Türkiye'nin halen, AT Antlaşması'nın 13. maddesine dayanan, ayrımcılıkla mücadeleye ilişkin müktesebatı iç hukukuna aktarma ve uygulaması gerekmektedir.

Siyasi ve Medeni Haklar

Yukarıda belirtildiği gibi Ağustos 2002'de idam cezasının kaldırılmasını takiben Haziran 2003'de Meclis AİHS'nin savaş ve yakın savaş tehdidi dışında idam cezasını yasaklayan 6 no.lu Protokolü'nü onaylamıştır.

6. reform paketi varolan mevzuatı, söz konusu mevzuat içindeki bütün idam cezalarını (savaş ve yakın savaş tehdidi hallerinin dışında) ömür boyu hapis cezasına çevirerek, idam cezasının kaldırılmasıyla uyumlu hale getiren bir hüküm içermektedir.

Öcalan davasında, AİHM Mart 2003'de Türkiye'nin, müracaatçının özellikle ölüm cezası ve alıkoyma ve yargılanmasına dair şikayetleriyle alakalı olarak AİHS'nin 3, 5 ve 6. maddelerini ihlal ettiğine karar vermiştir. Ancak Temmuz 2003'de hem Öcalan hem de Türk Hükümeti kararın iptalini istemişlerdir.

İşkencenin ve kötü muamelenin önlenmesi konusunda Hükümet işkenceye 'sıfır hoşgörü' politikası uygulanacağını taahhüt etmiştir. Bu alandaki mevzuat önemli ölçüde güçlendirilmiştir. Uygulama, bazı somut sonuçlar yaratmış olmakla birlikte düzensizlikler mevcuttur ve işkence vakaları halen görülmektedir.

Ceza Kanunu'nun 243. (işkence) ve 245. (kötü muamele) maddeleri dördüncü reform paketi kapsamında işkence ve kötü muamele kararlarının askıya alınmasını ya da para cezasına çevrilmesini engelleyecek şekilde değiştirilmişlerdir.

Ocak 2003 'de Memurların ve diğer Kamu Görevlilerinin Yargılanmasına dair yasa ve Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nun 154. maddesi değiştirilerek işkence ve kötü muamele durumlarında kamu görevlileri hakkında soruşturma açmak için üstlerinden izin almak zorunluluğu kaldırılmıştır. Ancak yargısız infaz, ortadan kaybolma ve mal tahribi gibi diğer bazı suç iddialarında, soruşturma açabilmek için halen izin gerekmektedir.

Dördüncü paketin bir parçası olarak, olağanüstü hal yönetimi altındaki illerde tutuklunun cezaevinden alınıp soruşturma amacıyla on güne kadar polis nezaretinde tutulmasına olanak tanıyan 430 no.lu Karar, değiştirilmiştir. Bir kişinin polis nezaretine geri alınma süresi her sefer için on günden dört güne indirilmiştir. Ancak 30 Kasım 2002'de OHAL bütün illerde kaldırılmıştır. Tutuklu cezaevinden sorgu amacıyla çıkarıldığında avukata ve sağlık kontrollerine erişimi artık güvenceye alınmıştır. Mahkumların cezaevinden ya da tevkifhaneden çıkarma izni verilmeden önce söz konusu kişiyi bizzat gören bir hakimin kararına ihtiyaç vardır.

Dördüncü reform paketi Devlet Güvenlik Mahkemelerinin Oluşturulması ve Yargı Prosedürlerine dair yasanın 16. maddesinin 4. paragrafını iptal etmiştir. Bu reform Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin yetkisi altındaki davalılara- bütün diğer davalılara olduğu gibi- hürriyetten yoksun kaldıkları andan itibaren avukat kullanma hakkını tanımaktadır. Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin yetkisi altında yargılananları savunan avukatların ifade alımı sırasında hazır bulunmalarını engelleyen hüküm altıncı reform paketi ile iptal edilmiştir. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin muhakeme usulü kurallarındaki değişiklikler 'görüşmesiz tutukluluk' halini kaldırmıştır. Yedinci reform paketi Ceza Muhakemeleri Usulü Kanunu'nda işkence ve kötü muameleye öncelik vererek onların mahkemelerce acil davalar olarak değerlendirilmelerini sağlamıştır. Cezadan muafiyet riskini azaltmak için oturumlar adli tatil süresince de yürütülecektir ve zorunlu sebepler olmadığı sürece 30 günden daha fazla ertelenemeyecektir.

İçişleri Bakanlığı ve Adalet Bakanlığı genelgeler göndererek mevzuatta yapılan çeşitli değişiklikler hakkında ilgili yetkilileri bilgilendirmiş ve yeni yasaları uygulamaya çağırmıştır.

İşkence ve kötü muameleye dair bir dizi önemli adli karar alınmıştır. Buna 2003 Nisanında Yargıtay'ın polis memurlarının 60 ila 130 ay arası mahkumiyetini onamasıyla tamamlanan Manisa davası da (10 polis memuru 16 gence işkence yapmakla suçlanıyorlardı) dahildir. Yine de mahkum edilen polis memurları henüz hapse atılmamışlardır. Ayrıca genel bir yaklaşımla, Yargıtay 2002 sonlarındaki bir işkence davasının kararı kapsamında işkence ve kötü muameleyi bir insanlık suçu olarak tanımlamıştır.

Türkiye 1990-2003 arası dönemi kapsayan ikinci raporunu BM İşkenceyle Mücadele Komitesi'ne (CAT) Mayıs 2003'de sunmuştur.

Ancak işkence ve kötü muamele suçlarını işleyenlerin cezalandırılmasına dair endişeler halen dile getirilmektedir. Davalar duruşmaların zaman aşımı nedeniyle devam etmemesinden dolayı düşmeye devam etmektedir. CAT, çok sayıda şikayet olmasına rağmen güvenlik görevlilerinin işkence ve kötü muameleden dolayı takibata alınması ve cezalandırılmalarının nadir olduğunu; davaların genellikle uzun sürdüğünü; ceza davalarında itiraflara fazla önem verildiği ve kararların suçun ağırlığıyla doğru orantılı olmadığını belirtmektedir. Bu, işkence ve kötü muamele davalarıyla ilgili olarak güvenlik güçleri için bir çeşit dokunulmazlık olarak tanımlanmıştır. CAT aynı zamanda işkence ve kötü muamele, yetersiz kayıt; yetersiz tıbbi destek ve aile üyelerinin polis nezaretinde tutulan kişiler hakkında eksik bilgilendirildiğine dair çok sayıda ve birbiriyle tutarlı iddia bulunduğunu belirtmiştir. Bunlara ek olarak CAT, işkence ve kötü muamele iddialarında eksiksiz, yansız ve tam soruşturma yapılmasının sağlanması yönünde tedbir alınmasını ve işkenceyi içeren suçlar için yasa kısıtlamalarının feshedilmesini tavsiye etmiştir.

Haziran 2003'de Avrupa Konseyi'nin İşkencenin Önlenmesi Komitesi'nin (CBT) raporu Türk Hükümetinin cevabıyla beraber yayınlanmıştır. Rapor CBT heyetinin Mart ve Eylül 2002'de Türkiye'ye yaptığı ziyaretler çerçevesinde hazırlanmıştır. Yeni yasal reformların yasa uygulayıcı birimler tarafından gözaltı sırasında uygulanmasıyla ilgili olarak CBT, tutuklama zamanının uygun olarak kaydedilmediği az sayıda örnek olmasına rağmen daha kısa gözaltı sürelerine saygı duyulmakta olduğunu belirtmiştir.

Buna rağmen CBT heyeti polis nezaretindeki kişilere avukat hakkının tanınmadığına, gözlerinin korkutulduğuna ve avukat hakkının olduğu konusunda bilgilendirilmediklerine, ayrıca avukatların gözaltındaki kişiyle özel olarak görüşmelerinin ve yeterli yasal destekte bulunmalarının engellendiğine dair kanıtlar bulmuştur. Resmi kaynaklar, Devlet Güvenlik Mahkemeleriyle alakalı suçlardan 1 Ocak ve 31 Mart 2003 arasında mahkum edilen 2725 kişiden 1954'ünün avukatlarıyla görüşme talebinde bulunmadığını göstermektedir. Kaldı ki bazı şehirlerde yasal destek mevcut değildir.

Aynı rapor, gözaltındaki kişilerin tıbbi muayenesi konusunda ise, sistemin işkence ve kötü muameleye karşı koruma işlevini görmediğini ve gözaltındaki kişinin muayenesi sırasında güvenlik kuvvetlerinin hazır bulunmasını gerektiren şartın gözaltındaki kişiyi baskıya maruz bırakabileceğinden, sistemi suistimale açık

biraktığını belirtmiştir. Mahkemeler hakkında ise rapor, sadece mahkumlar kabul edilirken yapılan değil bütün tıbbi muayenelerin gözaltı ekibinin duymadığı ve ilgili doktor aksini talep etmediği taktirde görmediği bir ortamda gerçekleşmesi gerektiğini belirtmiştir.

Bazı kaynaklar işkence davalarının tıbbi belgelerle desteklenmesini engellemek için doktorlara baskı uygulandığını ve belgelerin doktorun değerlendirmesinden memnun olmayan polis memurları tarafından bazen ortadan kaldırıldığını veya belgelere el koyulduğunu öne sürmektedir.

Halen ortadan kaybolmalar, adam kaçırmalar, keyfi alıkoymalar ve göstericilere karşı gereksiz yere fazla güç kullanımını içeren kötü muamele raporları gelmektedir. Kadınlara karşı şiddet özellikle endişe yaratmaktadır. Yakın bir örneği 14 Haziran 2003'de DEHAP İstanbul kadın kolları temsilcisi Gülbahar Gündüz'ün söylendiğine göre polis olduklarını iddia eden kişiler tarafından kaçırılıp, gözleri bağlanıp, tecavüz edilip işkenceye maruz kalmasıyla gerçekleşmiştir.

2001'de Silopi'deki bir polis merkezini ziyaret ettikten sonra ortadan kaybolan iki HADEP temsilcisinin davasıyla ilgili olarak AİHM Nisan 2003'de Ankara'ya soruşturma yürütmek üzere bir heyet göndermiştir.

Cezaevi sistemi reformuyla ilgili olarak genel durum önemli ölçüde gelişme göstermiştir.

Ceza Kanunu'nda reform gerçekleştirilmiştir. Şubat 2003'de cezaevlerindeki güvenliği arttırmak ve açlık grevlerini önlemek için iki yeni suç tanımlanmıştır. Ceza Kanunu'nun 307/a maddesi cezaevlerine silah ve bazı iletişim aletleri getiren ve kullananlara iki ila beş yıl arası hapis cezası getirmiştir. Madde 307/b mahkumların arkadaşlarıyla ya da avukatlarıyla görüşmelerini engellemekle suçlananlar için bir ila üç yıl arası hapis öngörmektedir. Bu madde aynı zamanda mahkumların veya gözaltındakilerin beslenmesinin engellenmesini de bir suç olarak kabul etmekte ve bu suçu işleyenler iki ila dört yıl arası ve eğer birisi yetersiz beslenmeden ölürse 10 ila 20 yıl arası hapse mahkum edileceklerini hükme bağlamaktadır.

Ceza ve İslahevlerinin İdaresine dair yasadaki yemek tedariki ve cezaevine giriş ile ilgili bir dizi madde Şubat 2003'de değiştirilmiştir. Madde 4'teki değişiklik 'ölüm orucunda' olan ve yemek yemeği reddeden mahkum ve tutuklularla ilgilidir. Yasa bu kişilerin hapis hane doktoru tarafından, davranışlarının fiziksel ve psikolojik sonuçları hakkında bilgilendirilmelerini ve ciddi bir sağlık tehlikesi ortaya çıktığında -gerektiğinde rızaları dışında- hastaneye götürülmelerini öngörmektedir.

Halen çok ender 'ölüm orucu' vakaları hakkında raporlar olsa da rakam hayli düşmüştür. Resmi kaynaklar, cezaevlerinde 'ölüm orucunda' kimsenin olmadığını bildirmektedir, bununla birlikte beş mahkum hastanede 'ölüm orucuna' devam etmektedir. Cumhurbaşkanı 'ölüm orucunda' olan 171 mahkumu affetmiştir, ayrıca 391 mahkumun mahkumiyetleri askıya alınmış ve bir diğer 80 mahkum da sağlık sorunlarından dolayı salıverilmişlerdir. Raporlama süresince ölüm orucundaki 9 mahkum daha hayatını kaybetmiş ve böylece bu şekilde hayatını kaybedenlerin sayısı 66'ya yükselmiştir.

Ocak 2003'de Adalet Bakanlığı tarafından cezaevi ve islahavi personelinin hizmet-içi eğitimi için özellikle insan haklarına ve kötü muameleyle mücadeleyle odaklı yeni bir müfredat kabul edilmiştir.

30 Nisan 2003 tarihli resmi kaynaklara göre, 64173 kişi cezaevinde ve nezarethanede bulunmaktadır. Bu kişilerden 32624'ü hükümlü ve 31549'u tutukludur.

Ekim 2002'de Adalet Bakanlığı, Avrupa İşkenceyi Önleme Komitesi'nin önerileri doğrultusunda bir genelge yayımlamıştır. Ancak, bazı tutuklu gruplarının tecrit edildiği yönünde raporlar mevcuttur. Telefona erişim (haftada 10 dakika telefon görüşmesi) ve F tipi cezaevlerini ziyaret edebilme konusunda ilerlemeler kaydedilmiştir.

Avukatların ve ziyaretçilerin, mahkumları görme konusunda bazı zorluklar yaşadıkları ve mahkumlara uygun sağlık hizmetlerinin sağlanmadığı yönünde raporlar mevcuttur. Şubat 2000'de mahkumların Bayrampaşa Cezaevi'nden F tipi cezaevlerine nakli sırasında görev alan 1600 Jandarma görevlisinin ve Eylül 1999'da Ulucanlar Kapalı Cezaevi mahkumlarından 10 kişinin öldürülmesinden sorumlu tutulan 161 güvenlik personelinin davaları sürmektedir.

Cezaevlerinin fiziki altyapılarının ıslah edilmesi konusunda resmi kaynaklardan alınan bilgilere göre koğuş sisteminden hücre sistemine geçişin tamamlanmak üzere olduğu kaydedilmiştir. Dört adet daha F tipi cezaevinin tamamlanması ile beraber, toplam F tipi cezaevi sayısı 10'a yükselmiştir. Bakırköy-İstanbul'da yeni bir kadın cezaevinin yapımı sürmektedir.

Ankara'da cezaevi çalışanlarını eğitmek amacı ile yeni kurulan okul faaliyete başlamıştır. Erzurum ve İstanbul'da yer alan iki okul ise yakın bir zaman içerisinde faaliyetlerine başlayacaktır.

2001 yılında kurulan 129 Cezaevi Gözlem Kurulu, ceza kurumlarındaki yaşam koşulları, nakiller ve disiplin kuralları hususundaki incelemelerini sürdürmektedir. Cezaevi Gözlem Kurulu yaşam koşulları, sağlık, yemek, eğitim ve mahkumların ıslahı konusunda sayısız tavsiyelerde bulunmuştur. Kurulun çalışmalarının bu alanlarla ilgili olarak mahkumların durumlarında bazı iyileşmeler sağladığı kaydedilmiştir. Kötü muamele ve tecrit gibi hassas konular Cezaevi Gözlem Kurulu'nun çalışmalarının dışında yer almaktadır.

2001 senesinde oluşturulan "icra hakimi" sisteminden beri , 140 icra hakimine mahkumlarla ilgili hususunda 8998 adet şikayet gelmiştir. Başvuruların, 2644'ü kabul edilmiş ve gereği yapılmış, 244 tanesi kısmen kabul edilip gereği yapılmış ve 610 tanesi ise icra hakimleri tarafından reddedilmiştir. Başvuruların büyük bir kısmı (3794), disiplin cezaları konusundadır.

İcra hakimlerinin kararlarının her zaman uygun şekilde takip edilmediği ve bazen keyfi olarak reddedildiği yönünde endişeler bulunmaktadır. Şikayetlerin icra hakimlerine ulaştırılmasında gizliliğin esas alınmadığı ve bazı başvuruların cezaevi görevlileri tarafından incelendiği hususunda belirtiler mevcuttur. Bu nedenle, bütün şikayetlerin değerlendirmeye alınamama riski söz konusudur.

İfade özgürlüğü konusundaki çeşitli kısıtlamalar kaldırılmıştır. Bu durum şiddet içermeyen görüşleri yüzünden mahkum edilen bir çok kişinin beraatını sağlamıştır. Ancak gerçekleştirilen yasal değişikliklere rağmen , hala bazı problemler mevcuttur.

Terörle Mücadele Kanunu'nun 8. maddesi (devletin bölünmez bütünlüğü aleyhine propaganda) altıncı reform paketiyle feshedilmiştir.

Yedinci reform paketi, Ceza Yasası'nın 159 maddesi (devleti ve devlet kurumlarına karşı hakaret ve Türkiye Cumhuriyeti'nin bölünmez bütünlüğüne tehdit oluşturmak) uyarınca uygulanan en düşük cezaları bir yıldan altı aya indirmiştir. Yapılan bu değişiklik, Ağustos 2002'de söz konusu maddenin, hakaret içermeyen sadece eleştirmeye yönelik görüşlerin suç kapsamı dışında tutulmasına ilişkin değişikliği teyit etmektedir.

Yedinci paket ayrıca, "herhangi bir şekilde terör örgütlerinin faaliyetlerini kolaylaştıran" hareketler, suç kapsamına alan maddeyi kaldırarak, Ceza Yasası'nın 169. maddesinin ("terör örgütlerine yardım ve yataklık etmek") kapsamını daraltmıştır. Bunun yanı sıra, 7. paket geçen yıl Terörle Mücadele Yasası'nın 'terörist yöntemlerin kullanılmasını özendirecek şekilde (terör) örgütü ile ilgili propaganda' ya değinen 7. maddesine yapılan değişikliği 'terörist yöntemler' yerine 'şiddet ve diğer terörist yöntemler içeren' ifadesini kullanarak güçlendirmiştir. Cezalar 10 kat arttırılmış ve hapis cezaları geçen sene yapılan değişiklikler (1-5 sene) doğrultusunda sabit kalmıştır.

Altıncı paket uyarınca Sinema, Video ve Müzik Eserleri Kanunu'nda değişiklikler yapılmıştır. Bu alanlardaki yasaklamaların kapsamı daraltılmış, Cumhuriyet'in temel değerlerine ve devletin bölünmez bütünlüğüne tehdit oluşturacak suçlar kapsam içinde tutulmuştur. Bu alanlarda yapılmış olan bir çalışmanın yasaklanmasına yönelik herhangi bir idari kararın 24 saat içinde bir hakim tarafından teyit edilmesi gerekmektedir. Ayrıca Milli Güvenlik Kurulu temsilcisi artık denetim kurulunda yer almamaktadır.

Türk hükümeti tarafından beyan edilmesine rağmen, bu alanda var olan yasal kısıtlamaların gözden geçirilme işlemi henüz tamamlanmamıştır. 3 Kasım 2002 seçimlerinin değerlendirilmesinin yapıldığı bir raporda, Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı / ODIHR, geniş yasal çerçeve ve bunun uygulanmasının Türkiye'de siyasi tartışmalara keskin sınırlamalar getirdiğini belirtmiştir. Bu kapsamın dışında yer alan şiddet içermeyen siyasi görüşler hala çeşitli yasalar tarafından kısıtlanmaktadır.

Yukarıda belirtilmiş olduğu gibi, ifade özgürlüğünü kısıtlamak için savcılar alternatif hükümlere (Ceza Yasasının 312 ile 169'ncü maddeleri ve Terörle Mücadele Kanununun 7. Maddesi) başvurmaktadır. Ek olarak, bazı durumlarda bu alternatif hükümler yasa değişikliği uyarınca beraat etmiş olan bireylere karşı dava açılmasına sebep olmaktadır. Yasa değişiklikleri uyarınca suçlamaların geri alınmış olduğu durumlarda bile, tüm yasal tazminatlar otomatik olarak ortaya çıkmamaktadır.

Yapılmış olan mevzuat değişikliklerinin yorumu ve uygulanması, şiddet içermeyen ifadeleri yüzünden aleyhine dava açılmış veya suçlanmış bireylerin durumları sistemli bir şekilde göz önünde bulundurularak takip edilmelidir.

Yasal değişikliklere rağmen, basın özgürlüğü konusundaki durum endişe vermeye devam etmektedir. Dördüncü reform paketi Basın Kanununun 15'inci maddesinde değişiklik yapmıştır. Bu değişiklik ile dergi sahipleri, editörler ve yazarlar kaynaklarını açıklama zorunluluğundan korunmaktadırlar.

Yedinci reform paketi ile 765 no.lu yasanın 426 ve 427'inci maddelerinde değişikliklere gidilmiştir. 426. maddeye bir paragraf eklenerek, bilimsel ve sanatsal çalışmalar ile 'edebi değeri olan çalışmalar'; yayınları ahlaki ilkeler temelinde yasaklayan bu maddenin kapsamı dışına çıkarılmıştır. 427. madde uyarınca 'şahısların hislerini incittiği veya 'şahısların cinsel arzularını sömürdüğü' için müsadere edilen yayınlar yok edilemeyecek veya yakılamayacaktır.

Yürürlükte olan reformlar uyarınca, değiştirilmiş olan Türk Ceza Kanunu'nun 159 ve 312. maddeleri ile Terörle Mücadele Kanunu'nun 7. maddesinin uygulanmasında bütünlük sağlanamamıştır. Zaman zaman devlet kurumlarını ve politikalarını eleştiren veya yayımlayan gazetecilere, yazarlara ve yayıncılara belli siyasi grupların demeçlerini hapis cezası da dahil olmak üzere ağır cezalar verildiği ifade edilmektedir.

Resmi veriler, Basın Yasası uyarınca cezai tatbikatlarda azalma olduğunu göstermiştir. Buna rağmen yayınların ve baskı makinelerinin müsadere edildiği, yayınevlerinin kapatıldığı ve yayıncılara ağır para cezaları verildiği çeşitli raporlar tarafından belirtilmiştir. İnternet içeriğine karşı katı sansür uygulanmaktadır.

Basın özgürlüğüne yönelik yasaların halen devam etmekte olan gözden geçirilmesi süreci, basın özgürlüğünün yaratacağı etkiyi de içerecek olan geniş bir kapsam içerisinde sürdürülmelidir.

Radyo-Televizyon yayını konusunda, Türk dili dışındaki dillerde radyo ve televizyon yayını yapılmasını öngören reforma rağmen somut bir gelişme elde edilememiştir.

Ağustos 2002'de yapılan değişikliklerin uygulanması amacıyla Şubat 2002'de radyo ve televizyon yayınlarının dili konusunda bir yönetmelik yayımlanmıştır. Bu yönetmelik ile beraber TRT'nin geleneksel olarak Türk vatandaşları tarafından kullanılan Türkçe dışındaki dil ve lehçelerde yayım yapmasına izin verilmiştir.

Bu dillerde yapılacak yayınların sadece yetişkinlere yönelik olacağı, yayınların haber, kültür ve müzik içerikli olacağı, radyoda haftada dört, televizyonda ise haftada iki saat yayımlanacağı yönetmelikte belirtilmiştir. Ayrıca yönetmelikte, yayınların Cumhuriyet'in temel karakterini ve devletin bölünmez bütünlüğünü ihlal edemeyeceği vurgulanmıştır. Bunlara ek olarak, radyo programının tam Türkçe çeviri eşliğinde yapılmasını, televizyon yayınının ise Türkçe altyazıları eşliğinde olması ve televizyondaki sunucuların modern kıyafetler içerisinde olması gerektiği vurgulanmıştır.

Ancak, düzenlemeler TRT'nin özerk konumu ile ilişkili yasal zorunluluklar yüzünden uygulanamamaktadır.

Sonuç olarak, altıncı reform paketi Türk vatandaşlarının günlük hayatta kullandıkları Türkçe dışındaki dil ve lehçelerde TRT'ye ek olarak özel televizyon ve radyo kanallarında yayım yapma olanaklarını genişleten yasal değişiklikler getirmiştir. Değişikliğin usul ve ilkeleri taslak halinde bir yönetmelik haline getirilecek ve Radyo Televizyon Üst Kurumu tarafından Kasım 2003'de yayımlanacaktır. Değişikle, ayrıca seçim propagandaları yasağı bir haftadan, yirmi dört saate indirilmiştir.

Türk vatandaşlarının günlük yaşamlarında geleneksel olarak kullandıkları Türkçe dışındaki dillerde henüz yayım yapılamamıştır.

RTÜK, özel radyo ve televizyon istasyonlarını, ayrımcı propaganda yapıp, kine teşvik ederek devletin bazı temel prensiplerini çiğnediği gerekçesiyle ağır cezalara (yayın lisansının askıya alınması ve iptal edilmesi gibi) çarptırmaya devam etmiştir. Örnek olarak, haziran ayında, Van'da bulunan Çınar televizyonu, Hak ve Özgürlükler Partisi Genel Başkanı'nın Van ziyareti esnasında yaptığı konuşmayı yayınladığı gerekçesiyle 1 ay süre ile kapatılmıştır. TRT ise aynı konuşmayı bu tür bir zorlukla karşılaşmaksızın yayınlamıştır.

Dernek kurma özgürlüğüne ilişkin olarak, dördüncü ve yedinci reform paketleriyle yapılan değişikliklerle mevcut kısıtlamalar azaltılmıştır. Ancak, herhangi bir bölge, ırk, sosyal sınıf, din ve mezhep esasına dayanarak dernek kurulmasına dair hala önemli kısıtlamalar mevcuttur. Yapılan değişiklikler, derneklerin karşılaştığı temel sorunların çözümüne ilişkin açık bir çerçeve çizememiştir.

Dernekler Kanunu dördüncü reform paketiyle, derneklerin resmi olmayan yazışmalarında herhangi bir lisansı kullanabilmesine ve tüzel kişilerin de (gerçek kişilere ilaveten) dernek üyesi olmasına olanak verecek şekilde değiştirilmiştir. Duyuru yapma ve yayınların dağıtılmasına dair kısıtlamalar azaltılmıştır. Yayınların dağıtılmadan önce, cumhuriyet savcısı da dahil olmak üzere, ilgili makamlara gönderilmesi zorunluluğu kaldırılmıştır.

İl idari makamları tarafından derneklerin bildirimlerine, duyurularına ve diğer yayınlarına el koyulmasına dair bir karar verilmesi halinde, bu kararın hakim tarafından 48 saat içinde onaylanması gerekmektedir. Böyle bir onay verilmezse, söz konusu karar geçersiz olacaktır.

Yedinci paket ile ayrıca bazı suçlar nedeniyle mahkum edilmiş ve mahkeme kararıyla kapatılmış olan dernek yahut siyasi partilerin üyesi olmuş bulunan kişiler tarafından dernek kurulmasına dair kısıtlamalar azaltılmıştır. Öte yandan, yüksek öğrenim öğrencileri sadece eğitim ve mesleki konularda değil, sanat, kültür ve bilim faaliyetinde bulunmak amaçlı dernekler de kurabileceklerdir.

Medeni Kanun ve Dernekler Kanunu'nda yapılan değişiklikler sonucunda, Türk dernek ve vakıfları bundan böyle yurtdışında şube açabilecekleri gibi, uluslararası ve yabancı kuruluşlara da katılabileceklerdir. Bu kurumların Türkiye'de faaliyet göstermesi ve şube açması ise İçişleri Bakanlığının Dışişleri Bakanlığı'na danışarak verdiği izni almak suretiyle mümkün olmaktadır.

Ağustos 2002 reform paketinde öngörüldüğü üzere, Emniyet Genel Müdürlüğü'ne tevdi edilen bazı görevlerin yerine getirilmesi için kurum bünyesinde, Ağustos 2003'de bir Dernekler Dairesi kurulmuştur.

Bir olumlu gelişme, Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin Mart 2003 tarihinde, bazı Alman vakıfları ve sivil toplum kuruluşları temsilcileri aleyhine "ulusal bütünlük ve ülkenin laik yapısı aleyhindeki eylemlere iştirak" iddialarıyla açılmış olan davadaki davalıların beraatine karar vermesi olmuştur.

Ancak, dernekler, ofis ve şubelerinin kapatılması ve faaliyetlerinin durdurulmasına ilişkin sorunlarla karşılaşmaktadır. Uygulamada hala, yabancı dernekler ve uluslararası kurumlar ile işbirliğinde bulunma ve kaynak elde etme konusunda büyük zorluklar yaşamaktadırlar.

İnsan hakları kuruluşları ve savunucuları hakkında birçok dava açılmıştır. Bu davaların çoğunluğu beraat veya cezanın para cezasına çevrilmesi ya da ertelenmesi ile sonuçlanmaktaysa da, insan hakları savunucuları, bu kadar sayıda dava açılmasının yetkililer tarafından yapılan bir taciz olduğunu düşünmektedir. Halihazırda, insan hakları savunucuları aleyhine açılmış 500 dava olduğu tahmin edilmektedir.

Mayıs 2003 tarihinde, İnsan Hakları Derneği'nin Ankara şubesinde, Ankara Devlet Güvenlik Mahkemesi tarafından TCK 169. maddeye dayanılarak verilen bir emir üzerine, Ankara Emniyet Müdürlüğü Terörle Mücadele Şubesi tarafından arama yapılmıştır. Bu arama esnasında bilgisayarların hard-disklerine, video kasetlere, CD'lere, belgelere ve kayıt defterlerine el koyulmuştur. Henüz bir dava açılmış değildir.

Toplanma özgürlüğüne ilişkin olarak mevcut kısıtlamalar azaltılmıştır.

Üçüncü reform paketi dahilinde yapılan değişikliklere uygun olarak, Toplantı ve Gösteri Yürüyüşleri Kanunu'nun uygulanmasına dair Ekim 2002 tarihli yönetmelik ile yürüyüş tertip edilmesi için izin alma yükümlülüğünün 72 saatten 48 saate indirilmesi hususu teyit edilmiştir. Yürüyüş düzenleme yaşı ise 21'den 18'e indirilmiştir.

Yedinci reform paketi valilerin toplantıları erteleme yetkisini sınırlandırmaktadır. Toplantılar sadece, "açık ve yakın bir cezai suç işleme tehlikesi" olduğu hallerde yasaklanabilecektir. Resmi rakamlara göre, 2001 yılında 141 olan yasaklanan veya ertelenen gösteri yürüyüşü sayısı, 2002 yılında 95 olarak gerçekleşmiştir.

Bazı hallerde yerel makamlar protestoculara karşı aşırı kuvvet kullanmıştır. Mayıs 2003'teki Bingöl depremi sonrasında yapılan gösteri esnasında polisin havaya ateş açması ve polis arabasını kalabalığın üzerine sürmek suretiyle insanları yaralaması buna bir örnek teşkil etmektedir.

Siyasi partilere ilişkin olarak, Ekim 2001 tarihli Anayasa değişikliği ile uyum sağlanması için, dördüncü reform paketi ile Siyasi Partiler Kanunu'nda bir dizi değişiklik yapılmıştır. Bunlar arasında, siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılmasına yönelik hükümler de bulunmaktadır. Bundan böyle, bir siyasi partinin kapatılması için Anayasa Mahkemesinin 3/5 çoğunlukla karar vermesi gerekmektedir.

Söz konusu kanunun 100. maddesinde yapılan değişiklikle, bir siyasi parti kapatma davası ancak "Anayasa'da belirtilmiş olan nedenler" gerekçesiyle açılabilir. Öte yandan, 102. madde ise Yargıtay Cumhuriyet Başsavcısının parti kapatma talebine itirazda bulunulması hakkı verecek şekilde değiştirilmiştir. 104. maddede yapılan değişiklik ise, siyasi partilere "kapatma" dışında yaptırımlarda bulunulması olanağı vermektedir. Gözden geçirilen madde gereğince, siyasi partiler "kısmen yahut tamamen devlet yardımlarından" mahrum bırakılabilecektir. Bundan başka, 11. maddeye yapılan değişiklik ile, hukukun ihlal edilmesi halinde öngörülen asgari hapis cezaları 3 yıldan 5 yıla çıkarılmıştır.

Birçok siyasi parti hakkında kapatılma davası açılmıştır. Mart 2003 tarihinde, Anayasa Mahkemesi Halkın Demokrasi Partisi'nin (HADEP) sürekli kapatılmasına oybirliği ile karar vermiştir. Yetkili makamlara göre, HADEP'e devlet yardımlarından mahrumiyet yaptırımını uygulamak, ilgili partinin söz konusu yardımlardan faydalanabilmek için gerekli olan %10'luk oy barajını aşmaması sebebiyle mümkün olmamıştır. HADEP, TCK 196. maddeye dayanılarak kapatılmış ve partinin 46 üyesi 5 yıl süre ile siyasi faaliyette bulunmaktan alıkoymuştur. Anayasa Mahkemesi nezdinde Demokratik Halk Partisi (DEHAP), Haklar ve Özgürlükler Partisi (HAK-PAR) ve Türkiye Sosyalist İşçi Partisi'nin kapatılmasına dair davalar açılmıştır. Eylül ayında, Yargıtay, DEHAP'ın Kasım 2002 seçimlerine katılmak için gerekli belgelerde sahtekarlık yaptığına hükmetmiştir. Yüksek Seçim Kurulu ise, bunun söz konusu seçimlerin geçerliliğini etkilemeyeceğine karar vermiştir.

Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM), Refah Partisinin 1998 yılında kapatılmasının Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'ne (AİHS) aykırılık teşkil etmediği yönünde verdiği Temmuz 2001 tarihli kararını Şubat 2003'te onamıştır.

Din özgürlüğüne ilişkin olarak, mülkiyet haklarına ve ibadethanelerin kurulmasına yönelik düzenlemeler getirilmiş, ancak, etkileri sınırlandırılmıştır. Müslüman olmayan dini azınlık grupları hala tüzel kişilik, mülkiyet hakları, iç yönetim ve rahip yetiştirilmesi yasağı ile ilgili olarak ciddi engellerle karşılaşmaktadırlar.

Eylül 2003 tarihinde, 4 önemli Müslüman olmayan dini topluluk temsilcileri (Rum-Ortodoks, Katolik, Ermeni ve Süryani), Türk makamlarına geri kalan sorunların çözülmesi yönünde ortak başvuruda bulunmuşlardır.

Mülkiyet haklarına ilişkin olarak, Vakıflar Kanunu dördüncü reform paketi dahilinde değiştirilmiş ve Ocak 2003 tarihinde bir yönetmelik çıkarılmıştır. Söz konusu yönetmelik ile, vakıfların gayrimenkul edinmeleri ve bunların tescil ettirilmeleri için Bakanlar Kurulu'ndan izin alınması (Ekim 2002 tarihli önceki yönetmelik gereği) gerekliliği kaldırılmıştır. Bundan böyle, söz konusu izin Vakıflar Genel Müdürlüğü'nden alınacaktır. Ancak yönetmelik, "gerekli görülen hallerde" ilgili Bakanlıklar ve kamu kurumlarına danışılmasını da öngörmektedir. Altınca reform paketi ile, azınlık vakıflarının gayrimenkullerinin tescil edilmesine yönelik başvuru süresi 6 aydan 18 aya uzatılmıştır.

Ocak ayı yönetmeliği ile hala sadece Müslüman olmayan cemaat vakıflarına atıfta bulunmaktadır. Bununla, Katolik ve Protestan topluluklar dahil olmak üzere vakıf kuramayan tüm dini topluluklar, kapsam dışı kalmaktadır. Ayrıca, yönetmeliğe eklenmiş olan ve 160 adet azınlık vakfını içeren listede bulunmayan vakıflar gayrimenkullerini tescil ettiremeyeceklerdir.

Müslüman olmayan dini toplulukların önemli bir endişesini teşkil eden el koyulmuş gayrimenkuller sorunu da ele alınmamıştır. Söz konusu toplulukların bir hukuki statüsü bulunmadığından, gayrimenkuller sürekli olarak el koyulma riski taşımakta ve hukuki yollarla geri alınması çabaları engellerle karşılaşmaktadır. Rum-Ortodoks topluluğu, el koyulmuş olan bazı gayrimenkullerin mülkiyetini geri kazanmak için AİHM'e başvurmuştur.

Gayrimenkullerin tesciline ilişkin olarak, vakıflar büyük zorluklarla karşılaşmaktadır. Resmi kaynaklar, 116 vakfın toplam 2234 başvuruda bulunduğunu, ancak bunların çoğunluğunun kamu kurumları yahut özel şahıslar adına kayıtlı olması (622) veya tamamlanmak üzere başvurana geri gönderilmesi (910) nedeniyle kabul edilmediğini belirtmektedir. Yukarıda ifade edildiği üzere, Türk makamları hala Institut de Prêtres Français'e bir arazinin irtifa hakkının, ayrıca bina yapma ve araziye kar amaçlı olarak kiraya verme hakkının tahsis edilmesine ilişkin olarak AİHM Aralık 2000 tarihinde varılan dostane çözümü yerine getirmemiştir.

Dini vakıflar, özerkliklerini önemli ölçüde kısıtlayan Vakıflar Genel Müdürlüğü'nün müdahalelerine maruz kalmaya devam etmektedirler. Bu müdahaleler bazen bu vakıfların yetkililerinin görevden alınması ile mülk ve muhasebe idarelerine karışılması şeklinde de olabilmektedir.

Resmi kaynaklara göre 2001 ila 2003 yıllarını kapsayan dönemde 406 vakıf feshedilmiştir. Vakıf yönetimlerinin seçiminde sorunlarla karşılaşmakta, seçimlerin gerçekleştirilememesi de vakfın kapatılmasıyla sonuçlanabilmektedir. Vakıf yönetimi seçimlerinde bazen oy verecek üyeler ilgili vakfın hizmet bölgesinin dışına taşınmışlarsa oy verememektedirler. Seçimlerin bu ve bunun gibi sebeplerle zamanında gerçekleştirilememesi, vakıf mallarına el koyulmasına neden olabilmektedir. Bunun önüne geçebilmek için bazen vakıf hizmet bölgelerinin sınırları genişletilmekte, ancak vakıfların çok büyük bir bölümü böylesi bir imkandan faydalanamamaktadır.

İbadet yerlerinin tamiri için izin alınması konusunda İmar Kanunu'nda 6. reform paketi kapsamında değişiklik yapılmış, bunu Eylül 2003'teki ilgili genelge takip etmiş ve "cami" yerine "ibadet yerleri" terimi kullanılmıştır. Böylelikle Kanun kilise ve sinagogları da kapsar hale gelmiştir. Özellikle Protestan topluluğu ibadet yeri bulma konusunda zorluklarla karşılaşmıştır. Diyarbakır'daki Protestan kilisesi, ibadete Nisan 2003'te açılmış olmasına rağmen, henüz daha resmi bir statüye sahip değildir.

Dini azınlıkların din adamı eğitmeleri önündeki yasak devam etmektedir. Kiliselerindeki rahip sayısının gittikçe azalması nedeniyle bazı dini azınlık toplulukları bu yasak tarafından tehdit edilmektedir. Tekrarlanan taleplere rağmen, Heybeliada Ruhban Okulu, yetkililerin Ağustos 2003'te bu durumu gözden geçireceklerini bildirmelerine rağmen, kapalı kalmaya devam etmektedir. Sınırlı kaynaklar nedeniyle dini azınlık toplulukları, din adamlarını yurt dışında eğitime imkanına sahip olamamaktadır. Vatandaşlık kriteri de Türk vatandaşı olmayan din adamlarının Türkiye'de çalışmalarına izin vermemekte, bu da Süryani ve Keldani kiliselerini olumsuz etkilemektedir. Ekümenik Patriği olunamaması da diğer önemli bir sorundur. Türk-vatandaşı olmayan din adamları vize ve oturma izni yenilenmesi konularında problemler yaşamaktadır. Bu sorun özellikle Roman Katolik topluluğu için geçerlidir.

Ekümenik Patrik unvanının açık bir şekilde kullanımı gerilim yaratmaktadır. Örneğin Türk yetkililer Haziran 2003'te Ortodoks Patriği I. Bartholomaios tarafından gönderilen davetiyede Patrik yerine Ekümenik denmesi nedeniyle Patriğin davetine katılmamaları yönünde uyarılmışlardır.

Din eğitimi kitaplarında kullanılan Hıristiyan mezheplerinin tanımlarının yeniden düzenlenme çalışmalarının tamamlanması olumlu bir gelişme olmuştur. Daha önceki tanımlamaların, dini azınlıklar tarafından, subjektif ve hatalı olduğu ifade edilmiştir. Topluluklar, ders kitaplarının bunlara göre yeniden düzenlenmesini beklemektedir. Onaylanmayan dini ders kitaplarının ithal edilmesinin ve basımının önünde engeller bulunmaktadır. Gümrük görevlilerinin bazı kitaplara el koyduğu durumlar yaşanmıştır.

Dini azınlık okullarında Müdür Yardımcısı'nın (genellikle Müslüman), Milli Eğitim Bakanlığı tarafından atanan biri olması ve okul müdüründen daha fazla yetkiye sahip olabilmesine ilişkin sıkıntılar devam etmektedir. Din adamları ve din okulu mezunlarının bu okullarda öğretmenlik yapamaması azınlık dinlerinin öğretilmesinde sorunlar yaratmaktadır.

Temmuz 2003'te Ankara'da, din özgürlüğü konusunda uzman grupların katıldığı ve Türk merciler ile Avrupa Komisyonu tarafından ortaklaşa organize edilen bir toplantı gerçekleştirilmiştir. Türkiye ve AB üye ülkelerinden uzmanlar AB üye ülkelerindeki din özgürlüğü standartları ve uygulamaları hakkında görüş

alışverişinde bulunmuşlardır. Uzmanlar, bugüne kadar bu alanda yapılmış olan yasal düzenlemelerin yeterli olmadığını, ve bu alandaki mevzuatın genel kabul görmüş olan eşitlik, işbirliği ve ayırmacılığın olmaması prensipleri temelinde gözden geçirilmesi gerektiğini vurgulamışlardır. Dernek ve vakıflara ilişkin yasaların AB standartlarına uydurulması ve bu konudaki AİHM kararlarının dikkate alınması gerekmektedir.

Sünni olmayan Müslüman toplulukların durumu söz konusu olduğunda, Alevilere ilişkin bazı değişiklikler olmuştur. Daha önce yasaklanan Alevi ve Bektaşî Dernekleri Federasyonu Nisan 2003 itibariyle yasal statüye kavuşmuş ve faaliyete geçmiştir. Ancak Alevilerin Diyanet Kurumu'nda temsil edilmeleri ve Alevi kimliğinin okullarda verilen zorunlu din eğitiminde tanınmasına dair sorunlar devam etmektedir.

Bahai topluluğuna karşı açılmış olan bir dava beklemektedir. Söz konusu dava Edirne'de Bahailer tarafından kullanılan bir ibadet yerinin istimlak edilmesi ile ilgilidir.

Mülteciler ve insan kaçakçılığı konuları Adalet ve İçişleri alanlarında işbirliği bölümünde ele alınmaktadır.

Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar

Kadın-erkek eşitliği ile ilgili olarak, 6. reform paketinde Ceza Kanunu'nda yapılan değişikliklerle "namus cinayetleri"nin cezalandırılması ile ilgili endişeler giderilmiştir. Sözde namus cinayetlerinin ceza indirimine tabi tutulmasını öngören Ceza Kanunu'nun 462. maddesi yürürlükten kaldırılmıştır. Ancak, "aşırı tahrik" nedeniyle işlenmiş "namus" ile ilgili suçlara ilişkin ceza indirimleri daha genel düzenlemeler getiren 51. maddede varlığını korumaktadır. Ceza Kanunu'nun 453. maddesi namus cinayetlerinin evlilik dışı çocuklara yönelik olması durumunda getirdiği ceza indirimleri de bu maddede yapılan düzenlemelerle kaldırılmıştır.

Kadınlara yönelik şiddet, Türkiye çapında mevcudiyetini sürdürmektedir. Çeşitli raporlara göre, kadınların yarısından fazlası aile içinde fiziki ve psikolojik şiddete maruz kalmaktadır.

Mayıs 2003 tarihli Yeni İş Yasası, çalışma alanında kişilerin cinsiyetine, ırksal ve etnik kökenine, dinine ve ideolojisine göre ayırma tabi olmadan eşit tutulması gerektiğini vurgulamaktadır. Ancak, mevzuat henüz çalışma alanındaki ayırmacılığın etkili bir biçimde yasaklamasını garanti etmemektedir. AB mevzuatında öngördüğü ve Avrupa Sosyal Şartı'nın 1(2). ve 20. maddelerinde vurgulandığı gibi, kadın-erkek eşitliğinin desteklenmesi için daha fazla çaba gerekmektedir. Türkiye henüz, çalışan kadınların annelik haklarının kullanımına dair Avrupa Sosyal Şartı'nın 8. maddesini kabul etmemiştir.

Evlilik sırasında edinilmiş malların ortak paylaşımına ilişkin Medeni Kanun önlemlerinin uygulanması oldukça sınırlı kalmıştır. Kadınların seçilmiş kurumlardaki ve hükümetteki temsiliyeti düşük düzeyde kalmaya devam etmektedir. 550 milletvekilinin sadece 24'ü kadındır.

Meclis iç tüzüğü, TBMM'de çalışan kadın memurların pantolon giymesini yasaklayan önlemlerin kaldırılması taahhüdüyle henüz uyum içinde değildir.

Mart 2003'te, ilk kez Hükümet'te kadın konuları ile ilgili bir bakanlık makamını oluşturulmuştur.

Türkiye, Avrupa Sosyal Şartı'nın engelli şahıslara yönelik olan 15. maddesini henüz kabul etmemiştir. Halbuki yeni İş Yasası'na göre, 50'nin üzerinde çalışanı olan bir işyeri belli sayıda engelli çalıştırmak zorundadır. Bu oran yıllık olarak belirlenecektir.

Çocuk hakları ile ilgili olarak, çalışma yaşının 1971'den bu yana 12'den 15'ye yükseltilmesine rağmen hala 15 yaşın altında çok sayıda çocuk, özellikle küçük ölçekli işletmeler ve tarım alanında çalıştırılmaya devam etmektedir. Bu çocuklar Avrupa Sosyal Şartı'nın öngördüğü eğitim hakkından mahrum bırakılmaktadır. Daha önce de belirtildiği gibi, 7. Reform Paketi kapsamında, Çocuk Mahkemelerinin Kuruluşu, Görevleri ve Yargılama Usullerine dair Kanun'un 6. maddesinde yapılan bir değişiklik ile Çocuk Mahkemelerinde yargılanacak olanların yaş sınırı 15'ten 18'e yükseltilmiştir.

Türkiye, Çocuk Haklarının Kullanımına dair Avrupa Sözleşmesi'ni Haziran 2002'de onaylayarak çocukların korunmasına ilişkin kararlılığını göstermiştir. Ancak Türkiye henüz Avrupa Sosyal Şartı'nın 7. (çocukların ve gençlerin korunma hakkı) ve 17. (annelerin ve çocukların sosyal ve ekonomik korunma hakkı) maddelerini kabul etmiş değildir.

Sendikalarla ilgili olarak, Avrupa Sosyal Şartı'nın 5. (örgütlenme hakkı) ve 6. (grev hakkını da içeren toplu sözleşme hakkı) maddelerinin kabul edilmesi yönünde herhangi bir ilerleme olmamıştır. Kamu sektörü alanında, örgütlenme, grev ve toplu sözleşme haklarına önemli kısıtlamalar getiren Haziran 2001 tarihli kanunda henüz değişiklik yapılmamıştır.

Türkiye, 1996 Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı'nı henüz imzalamamıştır.

Kültürel haklarla ilgili olarak, 6. reform paketi birtakım değişiklikler getirmiştir. Paket, Türk vatandaşları tarafından geleneksel olarak kullanılan dil ve lehçelerde hem özel hem de devlete ait radyo ve televizyonlarda yayın yapılabilmesine imkan sağlamaktadır. Nüfus Kanunu, aileleri çocuklarına istedikleri ismi vermek konusunda serbest bırakacak şekilde değiştirilmiştir. Ancak söz konusu isimlerin ahlaki değerlere uygun olması ve toplumu rahatsız edici nitelikte olmaması gerekmektedir. 'Siyasi' olarak rahatsız edici isimler nitelendirmesi kanundan çıkarılmıştır. Ancak, Eylül 2003'te yayımlanan bir genelge ile Kürtçe isimlerde sıklıkla kullanılan q, w, x harflerinin kullanımı yasaklanmıştır.

4. reform paketi, Dernekler Kanunu'nun 6. maddesinde yaptığı değişiklikle derneklerin resmi olmayan yazışmalarında yabancı dil kullanmalarını olanaklı hale getirmiştir.

Film, sanat, festivaller, kültürel olaylar ve radyo yayınları alanlarında Türkçe dışında farklı dil ve lehçelerin kullanımı halen yasal sınırlamalara ve adli kovuşturmayaya tabi tutulmaktadır. Ancak bu konuda bir derece esneklik görülmektedir (üniversite seviyesinde seçmeli Kürtçe dil dersleri talebinde bulunan davacılar karşı hukuki işlemler ve idari yaptırımların düşmesi, pek çok kültürel festivalin Kürt müzik gruplarının katılımıyla gerçekleştirilmesi ve yayımcılık firmaları tarafından Kürtçe pek çok dini kaset ve kitabın çıkarılması).

Türkiye Cumhuriyeti vatandaşları tarafından günlük hayatlarında geleneksel olarak kullanılan değişik dil ve lehçelerin öğrenilmesine ilişkin Ağustos 2002 tarihli reform paketinin uygulanmasında ilerleme kaydedilmemiştir. Bu tür dil kursları açabilmek için yapılan bazı başvurular, kurs müfredatlarının dil öğretmek yerine kültür ve tarihe odaklanmalarından dolayı yetkili mercilerce reddedilmiştir. Ayrıca uygulamada, sınıfların açılmasını engelleyen bazı katı düzenlemeler de bulunmaktadır. Bu, özellikle öğretmenlerin milliyeti ve onlardan beklenen vasıflarla olduğu kadar öğrencilerden beklenen eğitim seviyesiyle de ilgilidir.

7. Uyum Paketi eğitim kurumlarının yerleşimine getirilen sınırlamaları da gevşetmiştir. Paket ayrıca Milli Güvenlik Kurulu'nun onayını almaya gerek olmaksızın Bakanlar Kurulu'nun tek başına hangi dillerin öğretileceğini düzenlemesini ve kararlaştırmasını öngöreceği şekilde yabancı dillerin öğretilmesine ve değişik dil ve lehçelerin öğrenilmesine ilişkin mevzuatı değiştirmiştir. Değiştirilen mevzuatın uygulanabilmesi için yeni bir tüzük çıkarılacaktır.

Türkiye BM Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesi'ni onaylarken eğitim hakkı ile ilgili 13. maddenin 3. ve 4. paragraflarına çekince koymuştur. Bunun sonucunda ebeveynlerin çocukları için doğru okulu seçebilme (kamu yetkililerince kurulanlar dışında) ve çocuklarının dini ve manevi eğitimlerini sağlama (kendi inançlarına uygun olarak) seçenekleri sınırlandırılmıştır.

Azınlık hakları ve azınlıkların korunması

2003 yılı Ocak ayında ulusal azınlıkların durumuyla ilgili bir diyalog başlatmak amacıyla Avrupa Güvenlik ve İşbirliği Teşkilatı'nın Ulusal Azınlıklardan Sorumlu Yüksek Komiseri'nin Türkiye'yi ziyaretine ilk defa izin verilmiştir. Ancak bu buluşmayı herhangi bir diyalog izlememiştir.

Türkiye, Sivil ve Siyasi Haklara İlişkin BM Sözleşmesi'ni onaylarken Madde 27'ye çekince koymuştur. Bunun sonucunda etnik, dini ya da dilsel azınlıkların kendi kültürlerini yaşama, kendi dinlerini ikrar etme ve uygulama ya da kendi dillerini kullanma hakları sınırlandırılmıştır. Ayrıca bu çekinceler söz konusu hakların T.C. Anayasası'nın ve Lozan Antlaşması'nın ilgili şartları uyarınca yorumlanmasını ve uygulanmasını sağlamaktadır.

Seçim sistemi azınlıkların Meclis'te temsilini güçleştirmektedir. Örneğin Kasım 2002 seçimlerinde DEHAP, Türkiye'deki 81 ilden beşinde %45'in üzerinde oy almasına rağmen %10 oranındaki ülke barajın altında kalmıştır.

Azınlıklar, yetkililerce belirli ayırıcı uygulamalara tabi tutulmaktadır. Devlet tarafından çıkarılan okullardaki tarih kitaplarının, azınlık gruplarına yönelik düşmanca duygular aşıladığına dair şikayetler bulunmaktadır. Ayrıca Nisan 2003'te Milli Eğitim Bakanlığı tarafından çıkarılan müfredat, Ermeniler, Pontus Rumları ve Süryaniler ile ilgili tartışmalı tarihi olaylara ilişkin konferans ve kompozisyon yarışmaları organize edilmesini içermektedir.

Rum okulları, öğretmenlerin işe alımında ve öğretim araçlarının onaylanmasında sınırlamalarla karşılaşmakta, bu durum dil eğitimini olumsuz etkilemektedir. Lozan Antlaşması'nda yer almayan dini azınlıkların (Yahudiler, Ermeniler ve Rumlardan dışındakilerin) okul kurmasına halen izin verilmemektedir. Bu durum özellikle Süryani topluluğu için önemli bir sorundur.

Farklı dini azınlıklara mensup ebeveynler çocuklarını dini azınlık okullarına kaydederken zorluklarla karşılaşmaktadır. Çocuklar bu okullara ancak babaları söz konusu dini azınlığa kayıtlı olduğu takdirde gidebilmektedirler.

Çingenelerin Türkiye'ye mülteci olarak kabul edilmeyen beş insan kategorisinden biri olduğunu belirten mevzuat halen yürürlüktedir. Bazı Çingene toplulukları, bu güçlü önyargının sürmesinin sosyal dışlanmaya neden olduğunu bildirmektedir.

30 Kasım 2002 tarihinde, geriye kalan son iki il olan Diyarbakır ve Şırnak'ta da olağanüstü halin kaldırılmasıyla, Türkiye'nin doğu ve güneydoğusunda yaklaşık 15 yıldır süren olağanüstü hal sona ermiştir. Olağanüstü halin kaldırılmasının ardından Olağanüstü Hal İdaresi'nin bütçesi, varlıkları ve personeli Valiliğe aktarılmıştır. Şubat 2003 tarihli bir hükümet kararıyla yeni birkaç vali atanmıştır.

Nisan ayında Anayasa Mahkemesi, Olağanüstü Hal İdaresi Kanunu'nun olağanüstü hal valisinin kararlarına karşı adli başvuruyu engelleyen 285 no'lu Kanun Hükmünde Kararnameyi yürürlükten kaldırmıştır.

Irak Savaşı ile ilgili olarak askeri güçlerin yayılmasına ve terörizmin yeniden canlanacağına dair kaygılar nedeniyle gerilim artmıştır. Buna rağmen olağanüstü halin kaldırılmasının bölgede olumlu psikolojik etkisi olmuştur. Son aylarda güvenlik durumu iyileşmeye devam etse de yaralanmalar ve hatta ölümlerle sonuçlanan pek çok silahlı çatışma meydana gelmiştir. Bölgede halen kontrol noktaları bulunsun da geçmişe oranla kontroller daha seyrek olmakta ve askeri varlık daha az görünmektedir.

Bölgede sosyal barışı geliştirmek için 6 Ağustos 2003 tarihinde yürürlüğe giren "sosyal yeniden katılıma" ilişkin bir yasa kabul etmiştir. Yasa, yasa dışı örgütlerin faaliyetlerine katılanlar için kısmi af ve mahkumiyetin azaltılmasını sağlamıştır. Örgüt liderleri ve suç işleyenler yasa kapsamı dışında bırakılmışlardır. 2003 Eylül'ündeki resmi rakamlara göre başvuruda bulunan 2067 mahkumdan 524'ü serbest bırakılmıştır. Aynı kaynaklara göre yasa dışı örgütlerin yaklaşık 200 militanı teslim olmuştur.

Durumu gitgide normale dönen Mardin, Mayıs'ta deprem, binaların yıkılması ve sosyal kargaşa ile sarsılan Bingöl ya da durumun çok az değiştiği Şırnak örneklerinde olduğu gibi iller arasındaki farklılıklar oldukça belirgindir.

Artan güvenlik sonucunda kültürel gösterilere daha fazla izin verilmekte ve bu gösterilere halk yüksek oranda katılmaktadır. Diyarbakır, Hakkari ve Tunceli Festivallerinin kutlamaları özel önem taşımaktadır. Bazı durumlarda olaylar yasaklanmış ve güvenlik güçleri ile hadiseler meydana gelmiştir. Her ne kadar sınırlı olsa da halen temel hakların ihlaline ilişkin raporlar vardır.

Yerleri değiştirilmiş olan kişilerin durumu halen kritiktir. Bu kişilerden pek çoğu şehirlerin ve büyük köylerin çevresinde oldukça kötü koşullarda yaşamaktadırlar. Sosyal ve ekonomik sorunlar şiddetini sürdürmektedir ve işsizlik oranları oldukça yüksektir. Barınma koşullarının iyileştirilmesi, eğitim ve sağlık hizmetlerine, ayrıca kadın ve çocuklar için psikolojik desteğe daha fazla erişim diğer sorunlardır. Çocuklar özellikle fiziksel, cinsel tacize uğrayabilmekte, uyuşturucu sorunu yaşayabilmekte ve polis şiddetine maruz kalmaktadır. Diyarbakır bölgesinde yaklaşık 10 000 "sokak çocuğu" bulunduğu tahmin edilmektedir.

Köye Dönüş ve Rehabilitasyon Projesi'nin uygulanması oldukça yavaş ve bazı bölgelerin diğerlerine kıyasla daha hızlı ilerleme kaydetmesinden dolayı da çelişkili olarak sürmektedir. Resmi kaynaklara göre Ocak 2000 ile Ocak 2003 arası dönemde 82.000 kişinin köylerine dönmesine izin verilmiştir. Ancak şeffaflığın az olması, proje geliştirilirken yeterince müzakere edilmemesi ve projenin amaçlarını, kapsamını ve bütçe

uygulamalarını açıkça anlatan stratejinin bulunmaması nedeniyle kaygılar vardır. Gidilmesine izin verilmeyen alanların sayısı azalmış olsa da geri dönüş izinlerini elde etmek halen güçtür. Bazı geri dönenler için sınırlı miktarda mali yardım sağlanmış olsa da köye geri dönüşü desteklemek, köylülerin yıkılmış evlerinden ve konutlarından doğan zararı telafi etmek ve daha önce silahlı çatışmaya maruz kalan bölgede temel altyapıyı oluşturmak için mali kaynaklar yetersizdir.

Bölgede kazalara neden olan pek çok kara mayını olduğu bildirilmiştir.

Köy korucuları meselesi çözülmeden kalmıştır. Köylere dönmek için resmi izin sahibi olan kişilerin bazılarının ölümleri de dahil olmak üzere pek çok olay meydana gelmektedir. Cinayet de dahil olmak üzere bazı köy korucularına karşı adli dava açılmıştır. Resmi rakamlar 58.551 köy korucusunun halen görevde olduğunu göstermektedir.

25 Aralık 2002 tarihinde alınan karara atfen, İnsan Haklarına İlişkin Meclis İnceleme Komisyonu olağanüstü halin kaldırılmasından sonra bölgedeki durumu gözden geçirmek için altı ildeki insan hakları durumu da dahil olmak üzere Güneydoğudaki pek çok ili ziyaret etmiştir. Komite, 17 ve 20 Ocak 2003 tarihinde yapılan ziyaretlerine dayanarak bu bölgelere ilişkin raporlar ve tavsiyeler yayınlamıştır.

Zorluklar halen mevcutsa da olağanüstü halin kaldırılması, bölgenin genel koşullarında göreceli bir iyileşmeye sağlamıştır. Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin Yerleri Değiştirilmiş Kişilere İlişkin Özel Temsilcisi, Mayıs 2002 Türkiye gezisine dair raporunda yerleri değiştirilmiş kişilerin sorunlarıyla ilgili olarak uluslararası toplumun Türk hükümeti ile ortak çalışabilmesi için imkanların olduğunu belirtmiştir. Rapor, meseleye ilişkin daha kapsamlı bir yaklaşımın temellerini oluşturabilecek tavsiyeler listesini düzenlemektedir. Türk Hükümeti, bu tavsiyelere uymaya dair niyetini belirtmiştir.

1.3. Kıbrıs

Türk hükümeti birçok kez, Kıbrıs Sorunu'nun kapsamlı bir çözüme ulaştırılması için, Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin iyi niyet misyonunu ve müzakerelerin Genel Sekreter'in çözüm önerilerini temel alarak devam etmesini desteklediğini vurgulamıştır. Türk hükümeti, BM gözetimindeki Lahey görüşmelerinin başarısızlığa uğramasından hemen sonra, Nisan 2003'te toplanan AB-Türkiye Ortaklık Konseyi'nde Kıbrıs Sorunu'nun Mayıs 2004'ten önce çözülmesini umut ettiğini belirtmiştir.

19-20 Haziran 2003'te Selanik'te toplanan Avrupa Konseyi, özellikle Türkiye ve Kıbrıs Türk liderliği olmak üzere, bütün tarafları BM Genel Sekreteri'nin çabalarını desteklemeye ve görüşmelere Genel Sekreter'in çözüm önerileri temelinde en kısa zamanda yeniden başlamaya çağırmıştır.

Türkiye, 8 Ağustos tarihinde kuzey Kıbrıs'la gümrük birliği oluşturmak amacıyla bir çerçeve anlaşma imzalamıştır. Uluslararası hukukta herhangi bir geçerliliği olmayan böylesi bir anlaşma, Türkiye'nin AB ile olan Gümrük Birliği'nden kaynaklanan yükümlülüklerinin de ihlali anlamına gelecektir. Türk hükümeti daha sonra bu anlaşmanın onaylanmayacağını ve yürürlüğe koyulmayacağını bildirmiştir.

Loizidou davasında, davacının mülkiyet hakkının ihlali ve Mahkeme tarafından karar verilen tazminatın bugüne kadar ödenmemesi ile ilgili olarak Türkiye, Haziran 2003 tarihinde, Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi'nin 1998'de almış olduğu kararın gereklerini Ekim 2003'te yerine getireceğini bildirmiştir.

1.4. Sınır Anlaşmazlıklarının Barışçı Yollardan Çözümü

Türkiye-Yunanistan ilişkileri, her iki ülkenin hükümetlerinin, yakınlaşmanın devamı yönünde kamuoyu önündeki üst düzeydeki taahhütleri sayesinde, olumlu yönde ilerlemeye devam etmektedir. İki ülke arasındaki işbirliğini derinleştirmek amacıyla ikili anlaşmaların imzalanmasında da ilerleme sağlanmıştır.

Her iki ülkenin Dışişleri Bakanlıklarına bağlı siyasi direktörler seviyesinde, Ege Sorunu'na çözüm arama görüşmeleri gerçekleştirilmiştir.

Dışişleri Bakanları Gül ve Papandreou, 26 Mayıs'ta Girit'te gerçekleştirdikleri toplantıda, askeri akademiler ve askeri hastaneler arasında değişim programlarını da içeren, güven artırıcı önlemler konusunda uzlaşmışlardır. Temmuz ayında ise her iki ülkenin Barış için İşbirliği (NATO) eğitim birimleri arasında personel değişimine dair ek önlemler üzerinde uzlaşmaya varılmıştır. 16 Eylül'de Ege üzerindeki sivil hava

trafiğini düzenleyen bir anlaşma imzalanmıştır. Her iki ülke 2003 sonbaharında gerçekleştirmeyi öngördükleri askeri deniz tatbikatlarını iptal etmişlerdir.

Her iki ülke arasındaki ticari ve ekonomik ilişkiler derinleşmeye devam etmektedir. İki ülke, Şubat 2003'te Türkiye'den Yunanistan'a doğal gaz aktarımını öngören bir anlaşma imzalamıştır. Aralık 2002'de imzalanan bir anlaşma ile de iki ülke arasındaki ticareti artırmak için çalışmalar yapılmasına karar verilmiştir. Bu çerçevede turistlerin iki ülke arasındaki, hareketlerine yardımcı olmak için bir protokol imzalanmıştır.

Ayrıca bir Yunan görev gücü de Türkiye'ye AB müktesebatı ile ilgili konularda teknik yardım sağlamak üzere görevlendirilmiştir.

1.5. Genel Değerlendirme

Türk hükümeti geçen yıldan bu yana, siyasi ve hukuki sisteme geniş kapsamlı değişiklikler getiren reformlardaki ilerlemeyi hızlandırmak için büyük bir kararlılık göstermiştir. Hükümet aynı zamanda, Türk vatandaşlarının temel özgürlükler ve insan haklarından Avrupa standartları seviyesinde yararlanabilmeleri için, bu reformların etkin bir şekilde uygulanmasına yönelik önemli adımlar atmıştır. Farklı alanlarda mevzuat değişikliği getiren dört önemli siyasi reform paketi kabul edilmiştir. İfade özgürlüğü, gösteri yapma özgürlüğü, kültürel haklar ve ordunun sivil kontrolü gibi bazı reformlar Türkiye açısından hassas konulara değinmeleri nedeniyle, büyük bir siyasi önem taşımaktadır. Gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi'ndeki siyasi kriterler kapsamında yer alan birçok öncelik ele alınmıştır.

Kamu yönetimi ve hükümetin işleyişinin sadeleştirilmesi konusunda ilerleme kaydedilmektedir. Hükümet, kamu hizmetlerindeki personelin daha şeffaf yönetimine ilişkin reformlara başlamıştır. Söz konusu reformlar ayrıca yolsuzlukla mücadeleyi güçlendirecektir.

Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) görevleri, yetkileri ve işleyişinde, sivil-asker ilişkileri çerçevesinin AB üye ülkelerindeki uygulamalara yaklaştırılması için maddi değişiklik yapılmıştır. MGK Genel Sekreteri'nin rolü gözden geçirilmiş ve icra yetkileri kaldırılmıştır. MGK'nın hala, Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) ve Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) gibi sivil kurullarda temsilcileri bulunmaktadır. TBMM'nin askeri harcamalar üzerinde, gerek bütçenin onaylanması gerek denetlenmesine ilişkin olarak, tam kontrolü sağlanmalıdır.

Yargının etkinliği ve bağımsızlığının geliştirilmesine yönelik daha fazla çaba gösterilmelidir. Halihazırda, yargı sistemi aile mahkemelerinin kurulmasıyla güçlendirilmiş bulunmaktadır. Askeri mahkemelerin sivil yargılamaya ilişkin yetkisi kaldırılmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri sisteminde, başta görüşmesiz gözaltının kaldırılması olmak üzere, olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak, söz konusu mahkemelerin işleyişinin, özellikle savunma hakları ve adil yargılama ilkesi konusunda, Avrupa standartlarıyla tam uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir.

Reformların uygulanmasında tutarsızlık vardır. Birçok durumda, Meclisin temel özgürlüklere ilişkin olarak kabul ettiği siyasi reformları uygulamakla yükümlü yürütme ve yargı makamları bazı kısıtlayıcı şartlar koymak suretiyle bu reformların kapsamını daraltarak, ilk aşamada öngörülen amaçları engellemektedir. Hükümet reformların sistematik bir şekilde uygulanmadığını kabul ederek, uygulamanın sağlanması için bir Reform İzleme Grubu oluşturmuştur.

Türkiye, Yolsuzluğa dair Medeni Hukuk Konvansiyonu'nu onaylamıştır ve 1 Ocak 2004 tarihi itibarıyla Avrupa Konseyi yolsuzluğa karşı Devletler Grubu'nun (GRECO) bir üyesi haline gelecektir. Ancak, bir çok girişime rağmen, yolsuzluk hala sürmekte ve kamu hayatının birçok alanını etkilemektedir.

Türkiye, gerek Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar ile Sosyal ve Ekonomik Haklar Sözleşmesi gibi uluslararası konvansiyonları, gerek Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. protokolü gibi önemli Avrupa konvansiyonlarını onaylamıştır.

Ancak, Türkiye'nin, maddi tazminat ödenmesi yahut AİHS'yi ihlal eden kararları gözden geçirmesi yönündeki birçok Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararını yerine getirmemesi endişe vericidir. AİHM'nin beş yıl önce hükme bağladığı Loizidou davası buna örnek teşkil etmektedir.

İşkence ve kötü muamele ile mücadele güçlendirilmiş olup, Türk hukuk sistemi bu konulara ilişkin olarak Avrupa standartlarıyla yakın hale getirilmiştir. İşkence oranında düşüş olmakla birlikte, bazı özel durumlara ilişkin olarak raporların hala devam etmesi endişe yaratmaktadır.

Cezaevleri sistemi reformuna devam edilmiş, tutukluların hakları iyileştirilmiştir. Uygulamada, avukata başvuru hakkı her zaman sağlanmamaktadır.

Yeniden yargılama imkanı getirilmiş ancak uygulamada az sayıda dava yeniden yargılamaya tabi olmuştur. Zana ve diğerlerine ilişkin davanın yeniden başlaması, şimdiye dek büyük ölçüde önceki yargılamanın tekrarıyla sonuçlanarak, savunma hakkına ilişkin endişelerin devam etmesine neden olmaktadır.

Reform paketlerinin kabulü ile ifade özgürlüğünün kullanılmasına ilişkin birçok yasal kısıtlama kaldırılmıştır. Şiddet içermeyen görüşlerin açıklanması nedeniyle açılan davaların sürmesine rağmen, Ceza Kanunu'nun gözden geçirilen hükümlerinin uygulanması birçok beraat kararının verilmesine neden olmuştur. Şiddet içermeyen görüşleri nedeniyle cezaevinde bulunan kişiler, kaldırılan hükümler sonrasında tahliye edilmiştir.

Bir dizi kısıtlamanın kaldırıldığı gösteri yürüyüşü ve toplantı özgürlüğü alanında dikkate değer gelişmeler kaydedilmiştir. Buna rağmen, bazı gösteri yürüyüşlerinde, yetkililer orantısız şekilde kuvvet kullanmıştır.

Dernek kurma özgürlüğüne ilişkin bazı kısıtlamaların azaltılmasına rağmen, derneklere ilişkin prosedürler halen ağırdır. Derneklere ve özellikle insan hakları savunucularına ilişkin kovuşturmalar devam etmektedir.

Siyasi Partiler Kanunu'nda, siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması için değişikliğe gidilmiştir. Ancak, HADEP Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış olup, DEHAP hakkındaki kapatma davası sürmektedir.

Din özgürlüğü konusunda reform paketiyle getirilen değişiklikler henüz istenen etkiyi yaratmamıştır. Uygulayıcı makamların ilgili hükümleri çok kısıtlı bir şekilde yorumlamaya devam etmesi nedeniyle, din özgürlüğü Avrupa standartlarına kıyasla çok ciddi kısıtlamalara tabi olmaktadır. Bu özellikle, tüzel kişiliğin yokluğu, dini personelin eğitimi ve dini toplulukların mülkiyet hakları konularında gözlenmektedir.

Türkçe dışındaki diğer dillerde radyo ve televizyon yayını ve bu dillerin öğrenimi konusundaki yasakların kaldırılması yönünde tedbirler alınmıştır. Bu alanda gerçekleştirilen reformlar uygulamada şimdiye dek çok az etki yaratmıştır.

Olağanüstü Halin Kaldırılması, Güneydoğu'da süregelen gerginliği azaltmıştır. Kültürel faaliyetlere daha fazla hoşgörü gösterilmektedir. Köye Dönüş programı çok yavaş işlemektedir. Bölgenin sosyo-ekonomik gelişimi ve yerlerinden edilmiş kişilerle ilgili sorunlara kapsamlı ve kültürel hakları da içeren bir çözüm bulunabilmesi için önemli çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Selanik Avrupa Konseyi sonuçlarında ve Katılım Ortaklığı'nda Türkiye, Kıbrıs sorununun çözümünde Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin çabalarını ciddi şekilde desteklemesi konusunda teşvik edilmiştir. Türkiye değişik vesilelerle Kıbrıs sorununun çözümünü desteklediğini ifade etmiştir. Türkiye, Kıbrıs'ın kuzey kesimiyle gümrük birliği kuran anlaşmanın yürürlüğe girmeyeceğini belirtmiştir.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Çalışmalar güven artırıcı önlemler oluşturulması yönünde sürmektedir. Ege ile ilgili olarak iki dışişleri bakanı arasındaki açıklayıcı temaslar da bu çerçevede devam etmektedir.

Türkiye bir NATO üyesi olarak, AB üyesi olmayan Avrupalı ortakların AB tarafından yönetilen ve NATO kaynaklarının kullanıldığı operasyonlara katılımına ilişkin usulleri onaylamıştır. Bu Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın etkin bir şekilde ortaya çıkmasını şimdiye kadar aksatmış olan bir sorunu çözmüştür.

Toplamda, Türkiye geçtiğimiz 12 ay içerisinde Kopenhag siyasi kriterlerinin yerine getirilmesine yönelik önemli bir ilerleme teşkil eden yasama alanında daha etkin çaba göstermiştir. Türkiye yargının bağımsızlığının ve işleyişinin güçlendirilmesi, temel özgürlüklerin (dernek, ifade ve din) kullanımının toplu bir çerçevede ele alınması, sivil-asker ilişkilerinin Avrupa'daki uygulamalara yakınlaştırılması, Güney Doğu'daki durum ve kültürel haklar konusuna özel önem atfedilerek bu raporda altı çizilen hususları dikkate almalıdır. Türkiye, Türk vatandaşlarının Avrupa standartlarındaki insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmasını açısından reformların tam ve etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamalıdır.

Ayrıca Türkiye Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözümü kararlı bir şekilde desteklemelidir.

2. EKONOMİK KRİTERLER

2.1. Giriş

Komisyon, Türkiye'nin AB tam üyelik için başvurusuna ilişkin 1989 tarihli Görüşünde şu sonuçlara varmıştır: "Türkiye'nin ekonomik ve siyasi durumu, Türkiye'nin Topluluğa girmesi halinde karşılaşıcağı uyum sorunlarını orta vadede aşabileceği konusunda Komisyonu ikna etmemektedir."

Komisyon 2002 İlerleme Raporunda şunları belirtmiştir:

"Türkiye, Birlik içerisindeki rekabet baskıları ve piyasa güçleri ile mücadele edebilme kapasitesini güçlendirecek olan piyasa ekonomisinin işleyişi konusunda ilerleme kaydetmiştir, ancak istikrarı bozan iki derin mali krizin etkileri halen sürmektedir."

Komisyon; ilk İlerleme Raporundan itibaren, Türkiye'deki ekonomik gelişmeleri değerlendirirken, Haziran 1993 Kopenhag Zirvesi sonuçlarını temel almaktadır. Zirve sonuçlarına göre, AB'ye üyelik;

- işleyen bir piyasa ekonomisinin varlığını ve
- Birlik içerisindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesini gerektirmektedir.

Komisyon, aşağıdaki değerlendirmede, önceki İlerleme Raporlarında uygulanan yöntemi izlemiştir. Bu yılın İlerleme Raporunda yer alan değerlendirmeler, 1997 yılından itibaren gerçekleşen gelişmeleri ele almaktadır.

2.2. Ekonomik gelişmeler

Ekonomik üretim kriz öncesi seviyelerini aşmış, enflasyonist baskılar azalmıştır. Ekonomik toparlanma, iç talepte canlanma henüz yeni başlarken, esas olarak ihracata ve stok artırımına dayanmaktadır. Ekonomi, 2002 yılında ve 2003 yılının başında, 2001 yılındaki derin durgunluktan çıkmaya başlamıştır. Şimdiye kadar, ihracat ve stok artırımı ekonomik büyümenin temel kaynakları olmuştur. Son dönemde iç talebin güçlendiği görülmektedir. Bu durum dış dengede bozulmaya sebep olmuştur. Enflasyonist baskılar azalmaktadır. Ancak reel faiz oranları yüksek kalmıştır ve işsizlik oranları artmaya devam etmektedir. Doğrudan yabancı yatırımlar gözardı edilebilecek kadar düşük bir seviyededir. 2002 yılında bütçe açığının GSYİH'ye oranı %10 olarak gerçekleşmesine karşın kamu maliyesinin durumu iyileşmektedir. Geçtiğimiz yıl reel efektif döviz kuru değer kazanmıştır. Bu durum yüksek faiz oranlarını olduğu kadar iyileşen piyasa güvenini de yansıtmaktadır.

Türkiye	Birim	1998	1999	2000	2001	2002	2003 en son veri
Reel GSYİH büyümesi	%	3.1	-4.7	7.4	-7,5	7,8	5,8 1. Çeyrek
Enflasyon oranı ^a (TÜFE)	%	84,6	64,9	54,9	54,4	45,0	28,1
- yıllık ortalama	%						Ocak-Ağustos
- Aralık'tan Aralık'a(12 aylık değişim oranı)	%	69,7	68,8	39,0	68,5	29,7	24,9-Ağustostan Ağustosa
İşsizlik oranı	%						
- (LFS tanımı)	%	6.8	7.7	6.6	8.5	10,4	
Bütçe Dengesi	GSYİH oranı	-12,0	-19,0	-6,0	-28,0	-10,0 p	
Cari İşlemler Dengesi	GSYİH oranı	1.0	-0.7	-4,9	2,3	-0,8 p	
	milyon EURO	1 770	-1 276	-10 631	3 792	-1 566 b	-3,621 Ocak-Haziran b
Dış Borç	mal ve hizmet						
- dış borç/ihracat oranı	ihracatının oranı	161,7	204,8	201,0	204,4	:	
	milyon EURO	69 994	82 283 ^a	104 760	111 516	:	
Doğrudan Yabancı Yatırım Girişi							
- ödemeler dengesi	GSYİH oranı	0.5	0.4	0.5	2.3	0,6 p	
	milyon EURO	838	763	1064	3647	1097 b	219 Ocak-Haziran b

^aendeks henüz uyumlaştırılmamıştır. b Kaynak: TCMB web sitesi p=geçici rakamlar Kaynak: aksi belirtilmedikçe Eurostat

Yapısal reformlar konusundaki ilerleme yavaş olsa da, 2001 ve 2002'de kabul edilen önlemlerin uygulanması cesaretlendirici sonuçlar vermektedir. Son dönemde kurulan bağımsız düzenleyici kurumlar ve denetim kurumları faaliyete geçmiştir. Bankacılık sektörünü güçlendirmek için alınan önlemler vb. önemli yapısal reformların uygulanması geçen yıl boyunca devam etmiştir. Önemli yeni gelişmeler, doğrudan yabancı yatırımlara ilişkin bir çerçeve kanununun kabulü, doğrudan vergilendirme yasasında reform, istihdam kurumunun oluşturulması ve iş kanununun kabulüdür. Enerji piyasalarının serbestleştirilmesinde önemli ilerleme sağlanmıştır. Kamu sektörü borç yönetiminin etkinliği artırılmıştır.

Sosyal ve bölgesel farklılıklar önemlidir. Satın alma gücü standartlarına göre kişi başına düşen GSYİH 2001 yılında AB ortalamasının %22'si kadarken 2002 yılında çok az bir iyileşme ile %23'e çıkmıştır. Ancak gelir farklılıkları halen oldukça belirgindir. İşgücü piyasasındaki dengesizlikler daha da artmıştır. İşsizlik oranı yükselmeye devam etmiş ve bir önceki yıl %9,3 olan oran 2003'ün ikinci yarısında %10,0'a ulaşmıştır. İşsizlik oranı kentsel ve kırsal alanlarda farklılık göstermiş, kentsel alanda %13,2, kırsal alanda ise %6,3 olarak gerçekleşmiştir. Genç kesimin işsizlik oranı %20'nin üzerine çıkmıştır. Gizli işsizlik göz önünde bulundurulduğunda, büyük bir olasılıkla, istihdam arzı ve talebi arasındaki dengesizlik aslında, muhtemelen resmi işgücü istatistiklerinin oldukça üzerinde kalacaktır. Geçmiş yıllarda gelir farklılıklarındaki ciddi bozulmaya rağmen tam bir yoksulluk meydana gelmemiştir. Bunun temel nedenleri arasında geleneksel güçlü aile bağları ve kayıt dışı günlük işler yer almaktadır. İhracata dayalı büyüme, bölgesel büyüme farklılıklarını ihracat yapan bölgeler lehine artırmıştır.

2002 Yılında Ekonomik Yapının Temel Göstergeleri (30 Eylül 2003'e kadar)		
Nüfus (ortalama)	Bin	68,618 p
Kişi başı GSYİH ^a	Satın Alma Gücü Paritesi AB ortalamasına oranı	23
Tarımın payı ^b :		
- brüt katma değer içerisinde	%	11,5
- istihdamda	%	33,2
Brüt Sabit Sermaye Oluşumu/GSYİH	%	16,7
Dış borç/GSYİH ^c	%	68,9
Mal ve hizmet ihracatı/GSYİH	%	28,3
Doğrudan yabancı yatırım stoğu	Milyon Euro	20 644
	Kişi başına düşen (Euro)	296
Uzun dönem işsizlik oranı	İşgücüne oranı	3,0

p geçici veri

^aDeğerler ulusal hesaplamalardaki nüfus verileri baz alınarak hesaplanmıştır Bu nedenle demografik istatistiklerden farklı olabilir.

^btarım, avcılık, ormancılık ve balıkçılık.

^c 2000.yılına ait veriler

2.3. Kopenhag Kriterleri Çerçevesinde Değerlendirme

İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı

İşleyen bir piyasa ekonomisinin varlığı fiyatların ve ticaretin serbestleşmesinin yanı sıra mülkiyet haklarını da içeren uygulanabilir bir yasal sistemi gerektirmektedir. Makroekonomik istikrar ve ekonomi politikaları üzerinde uzlaşmaya varılması piyasa ekonomisinin işleyişini güçlendirmektedir. Gelişmiş bir mali sistem ile piyasaya giriş ve çıkışta önemli engellerin bulunmaması ekonominin etkinliğini artırmaktadır.

İlk aşamadaki bazı tereddütlerden sonra yeni hükümet mevcut ekonomik reform programını sürdürmeye karar vermiştir. Kasım 2002'deki erken seçimler güçlü parlamento desteğine sahip bir tek parti hükümetinin oluşmasıyla sonuçlanmıştır. Her ne kadar yeni hükümet gerekli yapısal reformları sürdüreceğini açıklamış olsa da, gerekli reformların kabulü büyük ölçüde yavaşlamıştır. Söz konusu yavaşlamanın temel nedenleri siyasi reformlara odaklanılması ve komşu ülke Irak'taki krizdir. Yavaş ilerlemesine rağmen yeni hükümet bir önceki hükümet döneminde hazırlanan reform programını sürdürmektedir. Türkiye'nin reform çabaları, IMF ve Dünya Bankası'ndan teknik ve mali destek almaktadır Bu kurumlar GSYİH'nin %10'una varan miktarda kredi sağlamışlardır. 25 Temmuz'da hükümet mevcut reform programının yakın dönemdeki uygulamalarını içeren yeni bir Niyet Mektubu sunmuştur. 1 Ağustos'ta IMF Kurulu mevcut IMF Stand-by Düzenlemesi kapsamındaki 5. dilimi (yaklaşık 420 milyon Euro) serbest bırakmıştır. 2003 yılı Katılım Öncesi Ekonomik Programı hükümetin reform sürecine olan bağlılığını teyit etmektedir.

2001 krizi sonrasında temelde ihracat ve stok artırımına dayanan güçlü bir ekonomik iyileşme görülmektedir. Irak krizinin Türkiye ekonomisi üzerindeki etkileri sınırlı düzeyde kalmıştır. Bu durum şoklara karşı esnekliğin arttığını ve piyasa güveninin güçlendiğini göstermektedir. Reel GSYİH 2002 yılında, %7.8 artarak, yıl sonunda ekonomik kriz öncesindeki seviyeye ulaşmıştır. 2003'ün ilk yarısında, üretim %5.8 artmıştır. Büyümenin ardındaki temel kaynaklar, ihracat ve stok artırımı olmuştur. 2002 yılında, reel anlamda %0.8 düşen sabit yatırım, 2003'ün ilk yarısında %7.1 artmıştır. Yatırımın GSYİH'ye oranı 2002 yılında %16.7'ye, 2003'ün ilk çeyreğinde %16'ya düşmüş, ancak 2003'ün ortalarında %18.5'e yükselmiştir. Kamu harcamaları 2002 yılında, seçimle ilgili harcamalar sebebiyle, %5.4 oranında artmıştır. 2003 yılının ilk yarısında ise %3 oranında bir azalma olmuştur. Her ne kadar, petrol fiyatlarında ve faiz oranlarında geçici artışlar olsa da, ekonomik krizin etkileri sınırlı düzeyde hissedilmektedir. Bu durum, piyasaya güvenin ve Türkiye ekonomisinin artan dayanıklılığının işaretidir.

Ekonomideki güçlenme nedeniyle dış hesaplar gerilemeye başlamıştır. 2001 yılında, GSYİH'nin %2.3'ü seviyesindeki cari işlemler fazlasının ardından, 2002 yılında canlanan ithalat, cari işlemler açığının GSYİH içindeki oranını %0.8'e getirmiştir. Bu eğilim, 2003 yılının ilk aylarında devam etmiş ve cari işlemler açığının GSYİH içindeki oranı %2 olmuştur. İthalatın artmasındaki temel faktörler, sürekli stok artırımı, Türk Lirası'nın güçlenmesi ve Irak Savaşı boyunca yükselen petrol fiyatlarıdır. İhracattaki gelişme ise olumludur. 2002 yılında, mal ihracı %13 artarken, turizm gelirlerinde GSYİH'nin %4.7'si oranına ulaşarak rekor kırılmıştır. Ancak, işçi dövizleri azalarak yaklaşık olarak GSYİH'nin %1'ine inmiştir. Doğrudan yabancı yatırımın da GSYİH içindeki oranı, %0.6 gibi önemsiz bir seviyede kalmıştır.

İstihdam artışının işgücündeki artışı karşılayamaması, işsizlik oranında sürekli bir artışa neden olmuştur. 2001 yılında işgücü piyasası koşullarının önemli ölçüde bozulmasından sonra, ekonominin güçlenmesi, işgücü piyasasına olumlu etki yapmıştır. 2002 yılında ve 2003 yılının ilk yarısında ortalama istihdam düzeyi %1,4 oranında artmıştır (yaklaşık 300.000 kişi). Kayıtlı işsizlerin sayısının 450.000'e yükselmesi işsizlik oranının 2002 yılının ortasında %9,3'ten, 2003 yılı ortasında %10'a yükselmesine yol açmıştır. Çalışan ya da iş arayanların sayısındaki bu artış, işgücü talebinin arttığını göstermektedir. Bununla birlikte, çalışma yaşındaki nüfusun daha fazla artması, işgücü talebindeki artışı karşılamamanın ötesine geçmiştir. Sonuçta 2002 yılında %50,6 olan işgücüne katılım oranı, 2003 yılının ortasında %49,4'e düşmüştür. Genç nüfusun işsizlik oranı 2002 yılı ikinci çeyreğinde %16,9'dan 2003 yılı ikinci çeyreğinde %19,6'ya yükselmiştir. 12-17 yaş arası çalışan çocukların sayısı 2002 yılı ortasında 1 milyon iken 2003 yılı ortasında 770.000'e düşmüştür.

Enflasyonist baskılar da tarihi olarak en düşük seviyeye inmiştir. 2002 yılında ortalama tüketici fiyatlarına göre enflasyon %54 iken 2002 yılında %45 düzeyinde gerçekleşmiştir. %29,8 düzeyindeki 2002 yılı sonu tüketici fiyatları enflasyonu, %35 olan yıl sonu hedefinin oldukça altındadır. 2003 yılının ilk sekiz ayında ortalama enflasyon %28 olmuş, bir önceki yıl ise %53 olarak gerçekleşmiştir. Enflasyonun düşmesinde rol oynayan faktörlerin başında, sıkı para ve maliye politikalarının uygulanması, zayıf iç talep, Türk parasının gücü ve kamu sektörü ücret sözleşmelerinin yıl sonu enflasyon hedeflerine göre düzenlenmesi gelmektedir. Çekirdek enflasyonun göstergesi olan özel sektör imalat sanayi fiyat endeksi aynı düşüş eğilimini göstermektedir. Buna karşın, kamu şirketlerinin parasal hedefleri karşılamak amacıyla uyguladıkları fiyat artışları ve düzenlenmiş fiyatlardaki artış bu aşağı doğru düşüş eğilimini zayıflatabilecektir. Tüm bu risklere rağmen, tüketici fiyatlarıyla enflasyon oranında, yıl sonu hedefi olan %20'ye ulaşılması şu anda mümkün görünmektedir.

Döviz kuru serbest dalgalanmaya bırakılmışken para politikası da sıkı bir şekilde dezenflasyona odaklanmıştır. 21 Şubat 2001'de sabit kur rejiminin terk edilmesinden beri baz para, temel parasal çıpa olarak kabul edilmiştir. Baz paranın artmasına sıkı sınırlamalar getirilmiş ve toplam uluslararası rezervler enflasyon hedeflerine uygun olarak belirlenmiştir. Yılın ilk yarısında genel parasal toplam olan M3, nominal olarak %31, reel olarak %2,4 artmıştır. Enflasyonist baskılar yeterince azaldığında ve enflasyon beklentileri dengelendiğinde, Merkez Bankası enflasyon hedeflemesine geçmeyi planlamaktadır. Şimdiye kadar güvenilirliğin yeniden kazanılmasında Merkez Bankası'nın artan bağımsızlığı etkili olmuştur. Bu durum kendini, yıl sonunda için belirlenen % 20 oranındaki enflasyon hedefine ulaşılacağına dair beklentilerin artması olarak göstermektedir. Yaklaşık %20 olan reel faiz oranlarının yüksekliği, yeni hükümetin politika yaklaşımına ilişkin ilk belirsizlikleri ve sıkı iç sermaye piyasasını yansıtmaktadır. Merkez Bankası pek çok adımda gecelik borçlanma faizlerini %46'dan %29'a ve gecelik borç verme faizlerini %53'ten %35'e düşürmüştür. Kur çıpasının terk edilmesinin ardından büyük bir değer kaybı yaşayan Türk Lirası'nın, mevcut değeri kriz öncesi seviyesinin %50 üzerindedir. Ancak serbest dalgalanmaya bırakılan döviz kuru piyasadaki duruma karşı büyük hassasiyet göstermektedir. Yeni hükümetin seçilmesinin ardından ilk iki ayda döviz kuru

%10 oranında artmıştır. Komşu ülke Irak'taki krize bağlı olarak artan bölgesel gerilim, TL'nin değer kaybına neden olmuştur. En uç noktaya 26 Mart'ta Irak Savaşı'nın başlamasından birkaç gün sonra ulaşılmıştır. Bu süreçte döviz kuru Euro karşısında %21 oranında değer kaybetmiştir. O zamandan beri azalan jeopolitik belirsizlik ve yüksek faiz oranları kurun yaklaşık %12 oranında değer kazanmasıyla sonuçlanmıştır.

2002 yılının sonuna doğru mali tutum gevşemiş, düzeltici önlemler ancak 2003 baharında ve yazında alınmıştır. Mali disiplin mevcut ekonomik reform programının temel taşıdır. Enflasyonist baskıları düşürmekte anahtar rol oynarken aynı zamanda Türkiye'nin reform sürecine devam etme yönündeki kararlılığına ilişkin mali piyasalar için önemli bir gösterge oluşturmaktadır. Kısa vadeli borç oranının yüksek olması nedeniyle piyasa güveni, Türkiye'nin yüksek borç yükünün finansman masraflarını anında etkilemektedir. Ağustos 2002'ye kadar kamu maliyesinin konsolidasyonu süreci düzgün işlerken, seçimlere ilişkin ek harcamalar piyasaların mali tutumunda gevşemeye sebep olmuştur. Bunun sonucunda, her ne kadar 2001 yılında %28 olan bütçe açığının GSYİH'ye oranı (AB standartlarında) 2002'de %10'a düşmüş olsa da 2002 yılının sonu için belirlenen GSYİH'nin %6,5'i oranındaki faiz dışı fazla hedefi %2,5'lik bir farkla tutturulamamıştır. Yeni hükümetin düzeltici önlemleri içeren ve borcun sürdürülebilirliğini garanti altına alan 2003 bütçesinde uzlaşması ne yazık ki Mart ayına kadar sürmüştür. 2003 yılı bütçesi GSYİH'nin %6,5'i oranında faiz dışı fazlaya ulaşmak için düzenlenmiş olup yılın başında meydana gelen aksaklıkları gidermek için pek çok önlem içermektedir. En önemli önlemler alkol ve sigaradan alınan tüketim vergileri ile motorlu taşıtlar ve emlak vergileridir. Yapısal önlemler alanında ise kamu yatırım programlarını modernleştirmek, kamu istihdamını kontrol altına almak, kamu sektöründe sıkı bir ücret politikası uygulamak ve sağlık sektöründe gider artışlarını azaltmak için özel çaba harcanmıştır. Bir kamu ihale kurumunun ve, borç ve risk yönetimi için bir Hazine ofisinin oluşturulması kurumsal yapıyı iyileştirmiştir. Ancak 2003 bütçesi çok sayıda "bir sefere mahsus" önlem içermektedir. 2003 yılı başında vergi affı kısa vadeli nakit akışı yaratmıştır. Pek çok durumda bu tür vergi aflarının vergi ödeyenlerin disiplinini olumsuz etkilediği ispatlanmıştır.

Kamu borç oranı gerilemiş olsa da kamu sektörünün ve tüm ekonominin işleyişinde halen ciddi bir yükür. 2001 bankacılık krizinden sonra yaklaşık %50 oranında artan kamu sektörü borç oranı düşmeye başlamıştır (2001'de %105,4'ten 2002'de %95'e). Temel faktörler önemli bir faiz dışı fazla, güçlü GSYİH büyümesi ve düşen faiz oranlarıdır. Borç yükünün finansman masrafları GSYİH'nin yaklaşık %20'si kadardır. Borç yönetimi dinamikleri, kısa vadeli borç yapısı ile birlikte piyasa güvenine bağlıdır ve iç borcun %70'inden fazlası kısa vadeli faiz oranları ya da döviz kuru dalgalanmaları ile ilişkilidir.

Mali şeffaflığın artırılmasına ilişkin önlemler devam etmiştir. Geçtiğimiz yıl boyunca, 2001 ve 2002'nin başında kabul edilen uyum yasalarının uygulanması ve uygulamayı güçlendirecek değişiklikler ana vurgu olmuştur. Bu çerçevede, çeşitli kamu kurumlarının sorumluluklarını netleştirecek *Mali Yönetim ve Kontrol Yasası'nın* hazırlanması önemli bir adım teşkil etmektedir. Buna ek olarak, muhtemel borçların daha iyi hesaplanabilmesi, gider taahhütlerinin daha yakından izlenmesine ve sosyal güvenlik kurumlarının şeffaflığını artırmaya yönelik önlemler alınmıştır. Temmuz ve Ağustos aylarında *Sosyal Sigortalar Kurumu Yasası'nın* kabul edilmesiyle, önemli bir başarı sağlanmıştır. İdari yapıları ve usulleri basitleştirmek amacıyla, devletin işlevsel olarak gözden geçirilmesine yönelik hazırlıklar sürmektedir. Doğrudan vergi sisteminde yapılan reform, vergi sisteminin basitleşmesini ve verginin daha verimli toplanmasını sağlamıştır. Yeni *Kamu İhale Yasası*, 1 Ocak 2003 tarihinde yürürlüğe girmiştir. Yasa, bu alanda şeffaflığın sağlanmasında ve yolsuzlukla mücadelede önemli bir adım teşkil etmektedir. Buna ek olarak, yeni *Kamu Maliyesi ve Borç İdaresi Yasası*, borç idaresinde verimliliği ve şeffaflığı artırmaya yardımcı olacaktır.

Piyasa güçlerinin karşılıklı serbest etkileşimi iyileşmeye devam etmektedir. Başlangıçtaki belirsizliğin ardından, yeni hükümet, sektör düzenlemesinin ve denetiminin bağımsızlığını teyit etmiştir. Kamu iktisadi işletmeleri çalışanlarının azaltılmasının önündeki yasal engel kaldırılmıştır ve fiyatlar piyasa şartlarına uygun hale gelmiştir. Elektrik sektöründe, güç dağıtımı ve üretimi yeniden düzenlenerek, bağımsız bir Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu (EPDK) kurulmuştur. Bu teşebbüslerin özelleştirilmesi hazırlık aşamasındadır. Bankacılık gibi belirli sektörlerde, devlet işletmeleri halen temel aktör olmasına karşın, bu işletmelerin yönetimi piyasa şartlarına yaklaşmaktadır. Devlet iktisadi işletmeleri, GSYİH'nin %5'ini, üretim sektöründeki katma değer in ise %19'unu teşkil etmektedir. Devlet bankaları GSYİH'nin %1'ini temsil ederken, sadece bu sektördeki katma değer in üçte birini yaratmaktadır. Devlet işletmeleri ve devlet bankaları, 450.000 kişiye (toplam istihdamın %2,5'si) istihdam olanağı sağlamaktadır. Geçtiğimiz yıl içinde, bu işletmelerde çalışan personel sayısında %10 azalma olmuştur.

Kamu mali desteğinin kaldırılmasının ardından fiyat bozuklukları azalmaktadır. Tarım sektöründe, fiyat desteği sistemi, doğrudan gelir desteği sistemi (DGS) ile değiştirilmiştir. Elektrik fiyatları bağımsız bir kurum tarafından düzenlenmektedir. Kontrol edilen fiyatların Tüketici Fiyat Endeksi (TÜFE) dahilindeki 747 başlık içindeki payı yaklaşık %17'ye düşmüştür.

Özelleştirmeye ilişkin diğer bir girişim başlatılmış ancak gerçekleştirilen özelleştirmelerden elde edilen gelir çok sınırlı kalmıştır. Genel olarak, bankacılık, enerji ve temel sanayiler gibi belirli alanlarda yoğunlaşan devlet iktisadi faaliyetleri ile birlikte özel sektör, toplam katma değer %80'ini meydana getirmektedir. Çok kısıtlı ilerlemenin kaydedildiği bir dönemin ardından, yeni hükümet, Tekel ve Türk Telekom gibi önemli devlet işletmelerini özelleştirmek üzere yeni bir girişim başlatmıştır. Uzun dönemi kapsayan bu özelleştirme projelerine ek olarak, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası ve Milli Piyango gibi bazı işletmeler de özelleştirme kapsamına alınmıştır. Toplam olarak, devletin en az %50 paya sahip olduğu 30 işletme özelleştirme kapsamında bulunmaktadır. 2003 yılı için özelleştirmeden beklenen gelir 1,9 milyar Euro'dur (2.1 milyar Dolar ya da GSYİH'nin %1'i). 2003 ortalarında, özelleştirmeden sağlanan gelir 24 milyon Euro olarak belirlenmiştir. İlk en iyi teklif sahibinin peşinatı ödeyememesi üzerine, PETKİM'in %88.9'u için yapılan ihalenin 1 Eylül'de tekrarlanması gerekmiştir.

Piyasaya giriş ve çıkışlardaki engeller azalmaya devam etmektedir. Yeni kurulan işletmelerin göreceli yüksek oranı (mevcut işletmelerin %10'u), engellerin azaldığını ve dinamik bir girişimcilik sektörünün var olduğunu göstermektedir. Ancak KOBİ'ler, mali sektörden sermaye borç alımında ve yavaş işleyen bürokrasi nedeniyle, gerekli yasal işlemleri tamamlamakta güçlük çekmektedirler. Yabancı işletmeler de, bürokratik yapıdan kaynaklanan sorunlarla sıkça karşılaşmaktadırlar. Geçtiğimiz yıl, yatırımın önündeki engelleri tespit etmeye yönelik çalışmalara dayanarak, piyasaya giriş ve çıkıştaki engellerin azaltılmasına ilişkin bazı önlemler alınmıştır. İşletme kayıt usulleri basitleştirilmiş, geliştirilmiş ve yabancıların istihdamı kolaylaştırılmıştır. 17 Haziran'da kabul edilen doğrudan yabancı yatırım hakkında çerçeve kanun, bürokratik işlemleri basitleştirmekte ve kayıt için gerekli işlem sayısını üçe indirmektedir. Böylece tüm işlemler bir gün içinde tamamlanabilmektedir. Ticari bakımdan karlı olmayan işletmelerin kapatılmasını kolaylaştırmak için, *İcra ve İflas Kanunu'nda* yapılan değişiklikler Temmuz'da kabul edilmiştir. Şu anda, herhangi bir işletmenin piyasadan çıkışı 1 ila 2 yıl arası bir süre almaktadır.

Mülkiyet haklarının düzenlenmesi de dahil olmak üzere, yasal sistem mevcuttur. Ancak, yasaların ve sözleşmelerin uygulanmasının geliştirilmesi gerekmektedir. Yasama süreci görece yavaş işlemektedir. Çerçeve Kanununun kabulü ile uygulama tüzüklerinin kabul edilmesi arasında uzun süre geçmektedir. Adli personelin seçimi ve eğitimi, ticari davaların hızlı çözümü için her zaman yeterli düzeyde olmamaktadır. Fikri mülkiyet hakları yeterince korunmamaktadır.

Bankacılık sektörü güçlenmiştir, ancak yeniden yapılanma ve konsolidasyon süreci tamamlanmamıştır. Türk bankacılık sektörünün aktifi, GSYİH'nin %70'ini biraz geçmektedir. Geçtiğimiz yıllarda özel sektöre verilen borç GSYİH'nin %17'sine denk düşerken, menkul değerlerin GSYİH içindeki payı %30'a yükselmiştir. Menkul değerler portföyünün yaklaşık %90'ını devlet menkul kıymetleri oluşturmaktadır. Bankacılık sektöründe, az sayıda özel bankanın ve toplam aktifin üçte birine sahip olan iki devlet bankasının hakim olduğu 50 banka bulunmaktadır. Devlet bankalarını özelleştirmeye hazırlamak için, siyasi müdahale düzeyi ve şube sayısı azalmıştır. Ancak, şu ana kadar herhangi bir özelleştirme gerçekleşmemiştir. Bankacılık sektöründe konsolidasyonu geliştirmek amacıyla, birleşme ve devralmalara ilişkin yasal çerçeve değiştirilmiştir. Geçtiğimiz yıl boyunca, bankacılık sektörünün şoka karşı esnekliğini güçlendirmeye yönelik süreç devam etmiştir. Bankacılık sektöründeki denetimi geliştirmek için, 2000 sonbaharında, bağımsız Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK) kurulmuştur. Geçtiğimiz yıl boyunca, BDDK'nın yetkisi güçlendirilmiş ve daha katı basiretli denetim standartları geliştirilmiştir. Ancak, bankacılık sektöründeki denetim; yetersiz insan kaynakları ve yavaş işleyen yasal süreç sebebiyle aksamaktadır. Bankacılık sektörünün sermaye yapısı güçlendirilmiş ve döviz kuru risklerine açık olunması gibi sistematik zayıflıklar teşhis edilmiştir. Ticari açıdan karlı olmadığı için Tasarruf ve Mevduat Sigorta Fonu (TMSF) idaresine devredilen bankaların birçoğu feshedilmiştir. BDDK Temmuz'da, küçük bir özel bankanın lisansını iptal ederek, TMSF'ye devretmiştir. Bununla birlikte, etkili bir uluslararası şirkete bağlı bir bankanın kapanması hakkındaki tartışmalar bankacılık sektörünün denetlenmesine ilişkin yasal ve kurumsal çerçevenin güçlendirilmesi ve daha açık hale getirilmesi gerekliliğini göstermiştir. Bankacılık gelirlerinin başlıca kaynağı toplam gelirin %50'sini oluşturan devlet tahvili gelirleridir. Oldukça karlı ve düşük riskli kamu sektörü borçlanmasının sonucunda, özel sektörün kredi provizyonu çok düşük olmuştur. Devlet bankalarının yeniden düzenlenmesi ve verimli olmayan bankaların tasfiye edilmesi, "İstanbul Yaklaşımı" adı altında toplanan yeniden yapılanma destekleri, sektörün sermaye yapısının güçlendirilmesine yardımcı olmuştur. Bununla

birlikte, birçok bankanın varlıkları, borç portföylerinin bozulmasından etkilenebilecek durumdadır. 2001 yılı krizinden sonra bankacılık sektörünün karlılığı iyileşme göstermiştir. 2002 yılı sonbaharından beri, Türk Lirası cinsinden borç verme marjı %11'lerde kalmış, yabancı para cinsi borç verme marjı ise 2003 yılı Eylül ayında % 4,7'den, Nisan ayında %3,6'ya düşmüştür.

Bankacılık dışı sektörlerin rolü oldukça sınırlı düzeyde kalmıştır. Sektör, varlıkları GSYİH'nin yaklaşık %4'ünü oluşturan 70 kadar sigorta şirketinden oluşmaktadır. 30 civarında yatırım şirketi ve 270 fon, GSYİH'nin %1,5'ini oluşturan net varlıkları temsil etmektedir. Yakın zamanda düzenlenen yasal çerçevenin uygulanması, uluslararası gözetim standartları ile hızla uyumlu hale gelmesini sağlamıştır. İstanbul Menkul Kıymetler Borsası 300'e yakın şirketin hisselerinin alım satım işlemlerini yapmaktadır. Piyasada sermaye oranı, son yıllarda GSYİH'nin %30'undan fazla olmuş, ancak, 2002 yılında %19'a düşmüştür. Bankacılık dışı sektör, Hazine ve 1981 yılında kurulan Sermaye Piyasaları Kurulu gibi özel araçlar veya sigorta gözetim şirketleri gibi kurumlar tarafından denetlenmektedir.

AB'deki rekabet baskısı ve piyasa güçleri ile mücadele edebilme kapasitesi

Bu kriterin yerine getirilmesi, piyasa ekonomisine ve ekonomi temsilcilerinin öngörülebilir bir ortamda karar alabilmelerini sağlayan istikrarlı bir makro ekonomik yapının varlığına bağlıdır. Aynı zamanda, altyapı da dahil olmak üzere yeterli düzeyde beşeri ve fiziki sermaye de gerektirmektedir. Kamu işletmelerinin yeniden yapılandırılması ve bütün işletmelerin daha etkili hale getirilmesi için yatırıma ihtiyaç duyulmaktadır. Ayrıca, işletmeler daha fazla dış kaynak sağladıkça yeniden yapılanmada daha başarılı olmakta ve uyum kapasiteleri daha fazla artmaktadır. Genel olarak, bir aday ülke ekonomisi AB'ye karşı üyelik yükümlülüklerini yerine getirmede ne kadar başarılı olursa üye olmadan önce AB ile bütünleşme derecesi o kadar fazla olacaktır. AB üye ülkeleri ile gerçekleşen ticaret hacmi ve ticareti yapılan ürünlerin çeşidi de bu bütünleşmenin göstergesidir.

Türkiye, piyasaların işleyişinin iyileştirilmesi ve piyasa ekonomisinin tam olarak işlemesi için gerekli kurumsal yapının güçlendirilmesinde ilerleme kaydetmiştir. Bununla birlikte makro ekonomik istikrar ve öngörülebilirlik yeterli düzeye ulaşmamıştır. Enflasyonist baskılar ekonomik aktörlerin orta vadeli planlama yapmalarını sağlayacak kadar azalmamıştır. Yüksek reel faiz oranları verimli yatırımları engellemektedir. Bankacılık sektörü finansal sermayeyi özel sektöre sadece sınırlı derecede kanalize etmektedir ve sektörlerin konsolidasyon süreci henüz tamamlanmamıştır. Kamu sektörünün borç yönetim maliyeti yüksektir ve bu, Türkiye'nin ekonomik potansiyelini azaltan önemli bir yük oluşturmaktadır. Bu kalan sorunlara ilişkin çabalar sürdürülmelidir.

Genel eğitim düzeyinin artırılması önemli bir mesele olarak kalmakla birlikte beşeri sermayenin geliştirilmesi çabaları devam etmektedir. Yıllarca, eğitim ve beşeri sermayeye yapılan harcamaların yetersiz düzeyde kalması sonucu Türk işgücünün genel eğitim düzeyi düşüktür. %86 olan, 15 yaşın üzerindeki kişilerin okuma yazma oranı, Birleşmiş Milletler Kalkınma Programı (UNDP) okur yazarlık kriterinin altındadır. Sıkı mali disiplin uygulanmasına rağmen bu alandaki harcamaların seviyesi korunmuştur. Bununla birlikte, beşeri sermaye harcamaları GSYİH'nin %3,5-4'i dolayındadır. Son yıllarda temel eğitimin iyileştirilmesi çabaları devam etmektedir. Eğitim ve sağlık için bütçe öngörülere, harcamaların dondurulması önlemleri dışında tutulmuş ve genel olarak ve özellikle az gelişmiş yörelerde, eğitim yapısının kalitesinin iyileştirilmesi amacıyla Dünya Bankası ve AB ile birlikte ortak birçok proje gerçekleştirilmiştir. Eğitimde kız ve erkek öğrencilerin eşitliğinin geliştirilmesi için çaba sarfedilmektedir. Bununla birlikte, sadece temel eğitim değil, daha ileri düzeydeki eğitim ve mesleki eğitim için genel finansman düzeyi oldukça sınırlıdır. Verimsiz yatırımlarla kamu sektörü harcamalarının, özel sektörün harcamalarını kısıtlamasının Türkiye'nin orta ve uzun vadeli büyüme potansiyeline ve orta vadede rekabet gücünün artırılmasına olumsuz etkisi bulunmaktadır.

İşgücü piyasası politikaları, uluslararası standartlara yakınlaştırılmıştır. Ancak işgücü piyasası konularına verilen önem yeterli düzeyde değildir. Haziran 2003'te İş Kanunu'nun kabulü bu alandaki uluslararası standartların karşılanması açısından önemli bir adımdır. İşçilerin yasal durumu iyileştirilmiş ve tatil, sosyal güvenlik, esnek çalışma zamanları, işten ayrılma ve haksız işten çıkarmadan koruma gibi önemli işçi hakları resmi olarak kabul edilmiştir. Kayıtlı işçi çalıştırma eğilimi artmıştır. Buna karşın, bu mevzuattan yararlanan çalışan sayısı oldukça düşüktür. İşgücü piyasasındaki eşleştirme ve iş bulma sürecinin geliştirilmesi amacıyla İşçi Kurumu oluşturulmuştur.

Maddi sermaye stokunun gelişmesi halen, ekonomik dalgalanmalar ve borç finansmanı nedeniyle engellenmektedir. Belirsiz yatırım perspektifi ve kamu sektörü borçlanma gereğinin dışlama etkisi, verimli yatırımların yavaşlamasına sebep olmuştur. Bunun sonucunda toplam verimli yatırımların (gayri safi sabit sermaye oluşumu) GSYİH içindeki payı, 2001 yılında %18,2'den 2002 yılında %16,7'ye düşmüştür. GSYİH içinde teçhizat yatırımlarının payı 2001 yılında %13,4 iken 2003 yılının ilk yarısında %12'ye düşmüştür. İç yatırım sermayesi ve doğrudan yabancı sermayenin yetersiz olması şirketleri yatırımlarını dağıtılmamış karlardan karşılamaya yöneltmektedir. Diğer yandan, uluslararası alanda faaliyette bulunan şirketler uluslararası sermaye piyasalarına başvurmakta, küçük ve orta boy işletmeler ise halen sermaye piyasalarına ulaşmada önemli sorunlar yaşamaktadırlar. Araştırma-geliştirme yatırımları GSYİH'nin %1'i gibi çok düşük seviyede kalmıştır.

Doğrudan yabancı sermaye girişi çok düşük düzeyde kalmıştır. Halen yüksek düzeyde olan ekonomik belirsizlik ve bürokratik işlemler nedeniyle, yıllık doğrudan yabancı sermaye girişi GSYİH'nin %1'inden daha az bir düzeyde kalmıştır. Toplam doğrudan yabancı sermaye stoku sadece GSYİH'nin %9'udur. Doğrudan yabancı sermaye eksikliği Türk sermaye stokunun modernizasyonunu, uluslararası ihracat pazarlarına erişimi engellemekte ve bu şekilde Türkiye'nin ekonomik potansiyelinin gerçekleştirilmesinde önemli bir engel oluşturmaktadır. Bununla birlikte, son bir yıl boyunca yasal çerçevenin iyileştirilmesi ve idari işlemlerin basitleştirilmesinde önemli adımlar atılmıştır. Yeni yabancı sermaye çerçeve kanunu, yabancı sermaye girişinin serbestleştirilmesi için daha ileri önlemlerin alınmasına temel teşkil etmektedir. Bunlara ilave olarak, bürokratik işlemler basitleştirilmiş ve yatırımların teşviki için özel bir kurum oluşturulmuştur. 2002 yılında toplam doğrudan yabancı sermaye girişi 1,1 milyar Euro tutarındadır (GSYİH'nin %0,6'sı). 2003 yılının ilk yarısında yabancı sermaye girişi 0,2 milyar Euro (GSYİH'nin %0,1'i) olmuştur. Yabancı sermaye yatırımının yaklaşık yarısı imalat sektörüne yapılmış, %45'i ise hizmetler sektörüne yönlendirilmiştir.

Altyapı yatırımları bütçe kısıtlamalarından olumsuz şekilde etkilenmiştir. Mali kısıtlamalar ve sermaye azlığı nedeniyle, altyapı yatırımları geçtiğimiz yıl düşüş göstermeye devam etmiştir. Şimdiye dek, Türkiye, yol altyapısı ve enerji şebekesi açısından nispeten iyi donatılmıştır. Ancak, elektrik şebekesinin yetersiz olması verimsiz bir şekilde enerji sağlanmasına neden olmaktadır. Demiryolu sistemi eskimiştir ve iyileştirilmesi ihtiyacı vardır. Modernizasyon çalışmalarının sürekli olarak ertelenmesi nedeniyle, devlet demiryolları şirketi, bütçede önemli bir yük oluşturan, büyük işletme kayıpları yaratmaktadır.

İşletmelerin yeniden yapılandırılması hızlanmıştır. Bankacılık krizi ve ağır iktisadi durgunluk sonucunda, işletmelerin yeniden yapılandırılması hızlanmıştır. Özellikle bankacılık sektöründe, faal banka sayısı azalmış ve eleman ve şube sayısında büyük düşüşler meydana gelmiştir. Kamu sektörü borçlanma gereğinde beklenen düşüş daha yüksek karlı ve risksiz ticaret fırsatlarına olanak vermediği müddetçe bu sürecin devam etmesi beklenmektedir. Zayıf yurtiçi talep ve sıkı pazar denetimleri nedeniyle imalat sektöründe, tasfiye edilen işletmelerin sayısı, büyük artış göstermiştir. Büyük çaplı işletmeler ise, ihracat pazarından daha iyi yararlanabildiklerinden, kriz sürecini orta ölçekli işletmelere kıyasla daha iyi şekilde geçirmişlerdir.

Tarım ekonomisinden hizmet-odaklı ekonomiye geçişi sağlayacak uzun vadeli süreç devam etmiştir. 2002 yılında, tarım sektöründeki istihdam oranı 2001'deki %35,4'lik orandan gerileyerek %33,2 olmuştur. Öte yandan, imalat ve hizmetler sektöründeki istihdam oranı artış göstererek, sırasıyla %23,8 ve %43 oranına ulaşmıştır. Tarım, istihdam ve katma değer yaratma açısından gerilemekle birlikte halen hayati bir role sahiptir. İşsizler açısından geleneksel bir güvence teşkil eden tarım, geçtiğimiz yıl, ağır ekonomik kriz döneminin sosyal maliyetin karşılanmasında önemli bir rol oynamıştır. Bu sektörün modernize edilmesi yönündeki reform çabaları, ağır bir şekilde ilerlemekle birlikte, devam etmektedir. Türk yetkilileri halen Dünya Bankası destekli tarım reform programını uygulamaktadır. Tarımdaki fiyat bozukluklarının azalmasını sağlayan yeni doğrudan gelir destekleme sisteminin uygulanması devam etmektedir. Aynı zamanda, üretim yapısının geliştirilmesi ve üretim metodlarının modernize edilmesine ilişkin bir program yürütülmektedir.

Orta, küçük ve çok küçük ölçekli işletmelerin Türk ekonomisinin dengeleyici unsurları olduğu ispatlanmıştır. Büyük ihracat şirketleri ve devlet işletmelerinin önemine rağmen, 250'den az çalışana sahip küçük ve çok küçük ölçekli işletmeler Türk ekonomisinin özünü oluşturmaktadır. Kayıt-dışı ekonominin ucuz girdilerinden yararlanan bu işletmeler, oldukça dalgalı bir yapıya sahip olan Türk ekonomisine ciddi bir istikrar kazandırmaktadır. 2002 yılında, imalat sektörüne sadece %30 oranında katma değer yaratmış olsalar da, sektördeki istihdamın %60'ı bu işletmeler tarafından sağlanmıştır. İmalat sektöründeki küçük ve orta ölçekli işletmelerdeki istihdamın yarısına yakın bir bölümü, 10 kişiden daha az çalışana bulunan mikro işletmelerde gerçekleşmektedir. Çoğunlukla aile işletmesi olan söz konusu şirketler, küçük ölçekli olmaları

nedeniyle değişen iş koşullarına daha esnek bir şekilde uyum sağlayabildiklerinden, Türk ekonomisi açısından önemli bir şok-emici işlevi görmektedir. Kısıtlı sermaye piyasası ve özel yatırımların kamu sektörü finansman ihtiyaçları nedeniyle piyasa dışına itilmesi nedeniyle, özel işletmelerin kredi olanakları kısıtlıdır.

Ekonomiye yapılan devlet müdahalesi azalmaya devam etmektedir. Bazı tereddütler sonrasında, yeni pazar düzenleme ve denetim kuruluşlarının bağımsızlığı sağlanmış ve düzenleyici çerçeve güçlendirilmiştir. Ancak, yeni hükümet, seçim kampanyası esnasında vermiş olduğu bazı sözleri tutmak için çeşitli durumlara müdahalede bulunmuştur. Devlet sübvansiyonları ve devlet yardımları azaltılmıştır. Her ne kadar devlet kontrolündeki işletmelerdeki çalışan sayısı toplam istihdam oranının %2.5'ini (devlet kontrolündeki işletme ve bankalarda yaklaşık 450.000 kişi) teşkil etse de, bu işletmeler bazı sektörlerde hala çok etkilidir. Bankacılık sektöründe, sektörün varlıklarının üçte biri devlet tekelindeki bankalarının elinde bulunmaktadır. İmalat sektöründe ise tamamen devlete ait olan işletmeler, sektördeki katma değer %25'ine ve istihdamın yaklaşık %12'lik oranına sahiptir. Birçok durumda, söz konusu işletmeler kalabalık bir kadroya sahip ve verimsizdir. Fiyatlar ise ancak kısmen giderleri karşılamaktadır. Söz konusu işletmeler çoğunlukla imalat sektörüne girdi ürettiğinden, fiyat bozuklukları tüm ekonomiye yayılmaktadır.

AB ile ticari bütünleşme istikrarını sürdürmüştür ve ihracatın mallara göre dağılımı iyileşmeye devam etmiştir. Mal ve hizmetler ticaretine ilişkin bütünleşme 2002 yılında düşüş göstermiş olup, ihracatın GSYİH içindeki payı 2001 yılındaki %33.7'lik orana nazaran azalarak %28.8'e gerilemiş, ithalatın oranı ise 2001'deki %31.3'lük orandan %30.5'e düşmüştür. Aralık 1995 tarihinde Gümrük Birliği'nin kurulmasının ticarete meydana getirdiği büyük artış sonrasında AB ile ticari bütünleşme nispeten istikrarını korumuştur. AB'ye yapılan ihracat toplam ihracatın %50'sinin biraz üzerinde bir seviyede kalırken, AB'den yapılan ithalat ise yurtiçi taleplerdeki geniş iniş çıkışlar sebebiyle daha büyük dalgalanma göstermiştir. 2002 yılı boyunca, Türkiye'nin AB ile gerçekleştirdiği toplam ihracat ve ithalat, nominal değerler açısından yaklaşık %6 oranında artış göstermiştir. AB'den yapılan ithalat toplam ihracata kıyasla daha hızlı artış göstererek %16.3'ten %19.8'e yükselmiştir. Bu durum, 2003 yılının ilk yarısında da devam etmiştir. Geçmiş yıllarda olduğu gibi, ihracat yapısı gelişmiştir. Gelişmiş sanayi mallarının payı artmış, tarım ürünlerinin payı ise düşmeye devam etmiştir. Özellikle, geçtiğimiz yıl içinde motorlu araçların ihracatı belirgin şekilde artış göstermiştir.

Türk ihracatının fiyat açısından rekabet edebilirliği Türk Lirasının belirgin şekilde değer kazanmasına rağmen korunmuştur. Gerçek efektif döviz kurunun geçen İlerleme Raporu'ndan bu yana %14 oranında değer kazanmasına rağmen, Türk mallarının ihracat performansı büyük bir esneklik göstermiştir. İhracat ağırlıklı işletmeler gerçek ücretlerin 2002'de %6.4 oranında düşüş göstermesinden yararlanmışlardır. Bunun sonucunda, ihracat ağırlıklı işletmelerin karlılığı ve rekabetçiliği korunmuştur.

2.4. Genel Değerlendirme

Türkiye, makroekonomik dengesizliklerin devamına karşın piyasa ekonomisinin işleyişini önemli ölçüde düzeltilmiştir. Makroekonomik istikrara yönelik kararlı adımlar ve yapısal reformlar, Birlik içerisindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesini geliştirecektir.

Halen yüksek olmasına karşın enflasyonist baskıların sürekli azalmasıyla ve Türkiye'nin piyasa kuralları ve kurumlarının modernleştirilmesiyle ekonomik istikrar ve öngörülebilirlik artmıştır. Kabul edilen ve gitgide uygulaması yaygınlaşan yapısal reformların olumlu etkileri büyük bir ekonomik zarar görülmeden Irak krizinin etkilerinin bertaraf edilmesine yardımcı olmuştur. Bu doğrultuda bağımsız düzenleyici ve denetleyici birimler önemli rol oynamışlardır. Finans sektörü gözetimi güçlendirilmiş ve modern bir doğrudan yabancı yatırım mevzuatının temeli oluşturulmuştur. Finans yönetiminin şeffaflığı ve etkinliği iyileştirilmiştir.

Mevcut reform sürecine devam edilmelidir. Mali disiplin ve istikrar amaçlı ekonomik politika, piyasaya güvenin güçlendirilmesi ve sürdürülebilir kamu maliyesinin yapıtaşlarıdır. Dengeli bir ekonominin sağlanması için enflasyonun önlenmesine yönelik süreç devam etmelidir. Bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması yeterli düzeyde ilerlememiştir ve sektörün gözetim süreci ve standartlarının uluslararası normlarla uyumlaştırılması tamamlanmalıdır. Kamu bankalarının ve işletmelerinin özelleştirilmesinin yanı sıra piyasaların serbest işleyişine ivme kazandırılmalı, ayrıca yapısal bozukluklar giderilmelidir. Yeterli düzeyde kamu yatırımları ve özel yatırımların verimli şekilde kullanılması ve eğitime özel önem verilmesi ekonominin rekabet ve büyüme potansiyelini artırmak bakımından önemlidir. Doğrudan yabancı yatırımlar, kalan engelleri kaldırarak teşvik edilmelidir.

3. ÜYELİK YÜKÜMLÜLÜKLERİNİ ÜSTLENEBİLME YETENEĞİ

Bu kısımda Türkiye'nin üyelik yükümlülüklerini üstlenme kapasitesi ile geçen yıl kaydedilen ilerlemeler değerlendirilmekte ve yapılması gerekenler vurgulanmaktadır. Türkiye'nin AB müktesebatını uygulamaya yönelik kurumsal ve hukuki kapasitesi 29 başlık altında incelenmektedir.

3.1. Müktesebatın Bölümleri

Bölüm 1: Malların Serbest Dolaşımı

Geçen İlerleme Raporu'ndan bu yana Türkiye, Yeni ve Global Yaklaşımın getirdiği ilkeleri benimsemek için gerekli temel yasaları kabul etmiştir.

Bununla birlikte, test ve belgelendirme alanında, uygunluk değerlendirmesi yapması öngörülen kurumlar halen tayin edilmemiştir.

Akreditasyon alanında, Türk Akreditasyon Kurumu (TÜRKAK) Kasım 2002'de, Avrupa Akreditasyon Birliği'ne üye olmuştur. Ancak TÜRKAK, Avrupa Akreditasyon Birliği çoktarafli anlaşmasını imzalamamıştır. Bu, TÜRKAK tarafından akredite edilmiş kurumların AB nezdinde tanınmaması anlamına gelmektedir.

Yeni yaklaşım kapsamında, toplam 20 direktif iç hukuka aktarılmıştır. Ancak, uygunluk değerlendirmesi ve piyasa denetimi için gerekli altyapının henüz oluşturulmaması nedeniyle hiçbiri yürürlüğe girmemiştir.

Uyum sağlanmamış alanda, malların serbest dolaşımına istisna getiren ulusal uygulamalara ilişkin bilgi alışverişi hakkındaki kanun halen yürürlüğe girmemiştir. Karşılıklı tanıma konusunda herhangi bir ilerleme sağlanmamıştır.

Genel Değerlendirme

Alkollü içeceklerin ithaline ilişkin şartlar bu sektörde önemli ticari engellere neden olmaktadır. Türkiye, aynı zamanda ikinci el otomobillere ilişkin ithalat rejimi hükümlerini başka ürünlere de uygulamakta ve bu nedenle AB ile önemli ticari anlaşmazlıklar yaşamaktadır.

Türkiye, uygunluk değerlendirmesi ve piyasa denetimine ilişkin altyapıyı kurmak için önemli adımlar atmıştır. Bu adımların, yeni yaklaşım direktiflerinin etkili uygulanmasını temin etmek için, gerekli idari ve kurumsal reformlar ile desteklenmesi gerekmektedir.

Standardizasyon alanında, TSE'nin öngördüğü standartların uygulanması ticari problemler yaratmaktadır. Bugün, Türkiye iç pazarı ve ithal ürünler için belirlenmiş 1.150 zorunlu standart bulunmaktadır. Her ne kadar CE işareti ve AB onayı taşıyan ürünlerin serbest dolaşımı öngörülse de, gereksiz ve zaman kaybına neden olan uygulamalar bulunmaktadır. TSE zorunlu rejimi şeffaf olmayan bir biçimde uygulamaya devam etmektedir. Zorunlu standart uygulamasının en kısa zamanda veya en geç yeni yaklaşım direktiflerinin yürürlüğe girmesi ile sona ermesi gerekmektedir. Zorunlu standartların Türkiye'de yoğun kullanımı nedeniyle meydana gelen atalet nedeniyle CEN ve CENELEC'e gözlemci üye olan TSE'nin üyelik başvurusu dondurulmuştur. Standardizasyonun yanı sıra test ve belgelendirme işlemlerini yapan TSE, finansal açıdan bu ikincil faaliyetlere bağlıdır. TSE'nin Avrupa standardizasyon kurumları ile aynı özelliklere sahip olması gerekmektedir. (bağımsızlık, açıklık, şeffaflık ve gümrük birliği)

Türkiye, gıda güvenliği mevzuatına uyum konusunda, Türk Gıda Kodeksi çerçevesinde ilerleme kaydetmiştir. Türkiye, özellikle HACCP ve gıda üretimi denetimine ilişkin, gıda mevzuatına uyum çalışmalarını sürdürmelidir.

Türkiye'nin radyasyonlu gıdalar ve aflatoksin konusunda laboratuvar çalışmaları ile bölgesel denetim işlevlerini iyileştirmesi gerekmektedir.

Kamu ihalelerine ilişkin, Ağustos 2003'te yapılan değişikliklere rağmen, yabancı teklif sahiplerine karşı ayrımcılık halen mevcuttur. Bu alandaki mevzuat uyumu, gecikmeksizin tam olarak sağlanmalıdır.

Kamu İhale Kurumu, Haziran 2003 itibariyle, 233 şikayet başvurusu almıştır. Bu çerçevede, ihale kurumunun idari kapasitesine ve yeni kamu ihale rejiminin şeffaf işlemesine yönelik daha fazla yatırım gerekmektedir.

Türkiye, müktesebat uyumu'nda önemli ilerleme kaydetmiştir. Ancak, uygulama konusunda daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Türkiye, özellikle ticarete teknik engellerin kaldırılmasına yönelik tedbirler almalı ve AB'den farklı teknik spesifikasyonlar belirlemekten kaçınmalıdır.

Bölüm 2: Kişilerin Serbest Dolaşımı

Mesleki niteliklerin karşılıklı tanınması, vatandaşlık hakları ve sosyal güvenlik sistemlerinin gelecekteki koordinasyonu ile ilgili ilerleme kaydedilmemiştir.

Yabancıların çalışma izni ile ilgili bir yasa Şubat 2003'te kabul edilmiştir. Yabancıların değişik zaman kısıtlamalarına ve şartlara tabi olarak çalışma izinlerinin tanımını yapan yasa, zaman kısıtlamalarının AB vatandaşları, eşleri ve çocukları için geçerli olmayacağını belirtmektedir.

İdari kapasite ile ilgili herhangi bir gelişme yaşanmamıştır.

Genel Değerlendirme

Mesleki niteliklerin karşılıklı tanınması ile ilgili olarak, ulusal meslek standartları ajansı henüz kurulmamıştır. Yabancı vatandaşların çalışma izinleriyle ilgili yasa işçilerin serbest dolaşımı alanında önemli bir gelişmedir. Ancak, Türkiye bu alanda pek çok yasaı gözden geçirmeye devam etmelidir. Sosyal güvenliğin koordinasyonu alanında da idari yapının güçlendirilmesi ve çalışmaların devamı gereklidir.

Rapor döneminde özellikle işçilerin serbest dolaşımı konusunda ilerleme kaydedilmiştir. Ancak müktesebata uyum konusunda çalışmalar devam etmelidir.

Bölüm 3: Hizmetlerin Serbest Dolaşımı

Son İlerleme Raporu'ndan bu yana yerleşme serbestisi ve mali olmayan hizmetlerin serbest dolaşımı hakkında bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Şubat 2003'te kabul edilen yabancı vatandaşların çalışma izinleriyle ilgili yasa, yabancı yatırımcılar tarafından istihdam edilen yabancılar ve serbest meslek sahipleri de dahil olmak üzere pek çok çalışan kategorisine yönelik çalışma izinleri kuralları belirlemektedir.

Finansal hizmetler alanında, bankacılık ve sigortacılık sektörlerinde önemli iyileşmeler gerçekleşmiştir. 2001 ve 2002 yıllarındaki kapsamlı gelişmelerin sonrasında uluslararası muhasebe standartlarının Türk bankacılık sektörüne uygulanması için çaba gösterilmiştir. Temmuz 2002'de kabul edilen yeni muhasebe standartları Ekim 2003 itibariyle yürürlüğe girmiştir. Bankacılık Düzenleme ve Denetleme Kurumu (BDDK), bankaların denetlenmesi ve risk yönetimiyle ilgili kuralların uygulanmasının yanı sıra bankaların kuruluşu ve işleyişi hakkındaki kurallara bir dizi değişiklik getirmiştir. BDDK ayrıca bankaların risk değerlendirmesiyle ilgili bir bildiri yayınlamıştır. Buna ek olarak, BDDK özel finans kurumlarının mali tablo uygulama mevzuatını değiştirmiştir.

Banka Sermayelerinin Güçlendirilmesi Programı çerçevesinde bankacılık sektöründe yeniden yapılandırma çalışmaları devam etmektedir.

Sermaye Piyasası Kurulu (SPK) portföy yönetim şirketlerinin kuruluşu ve faaliyetleri hakkında kurallar belirlemiştir. Buna ek olarak yatırım performansı standartları ile ilgili bir tebliğ yayınlamış ve Sermaye Piyasası Kanunu'na tabi şirketlerin genel kurul toplantılarında kümülatif oy kuralları kabul etmiştir. Rapor döneminde oy hakkı olmayan hissedarlar ve kar zarar ortaklığı senetleri hakkında iki kanun kabul edilmiştir. Ayrıca, Mart 2003'te risk sermayesi yatırım şirketlerinin kuruluşu ve işleyişine ilişkin prensipler bildirilmiştir.

Şubat 2003'te sermaye piyasası araçlarının halka arzına ilişkin uygulama mevzuatı değiştirilmiştir. Bu değişiklikle açılımın koşulları belirlenmiş ve yatırımcı grupları tanımlanmıştır. Ayrıca, hisselerin kaydı ve satışıyla ilgili prensiplere ilişkin tebliğe de değişiklik getirilmiştir. Bu değişiklikle hisseleri satılacak şirketlerin ödenmiş sermayelerinin miktarına göre minimum halka arz oranları yükseltilmiş ve yeni bir kayıt sistemi oluşturulmuştur.

Genel Değerlendirme

Yabancı vatandaşların çalışma izinlerine ilişkin yasa, hizmetlerin serbest dolaşımına olumlu etkide bulunmuştur. Ancak, birçok sektörde, yabancıların Türkiye’de hizmet sunmasını engelleyen düzenlemeler halen bulunmaktadır. Bununla birlikte, yabancı işletmeciler, sigortacılık dışındaki finansal hizmetler sektörüne rahatlıkla girebilmektedir.

2001 mali krizinden sonra, Türkiye önemli ölçüde bankacılık sektörünü yeniden yapılandırarak müktesebata ve uluslararası standartlara uyumlu hale getirmiştir. Bununla birlikte mevduatlar üzerindeki devlet garantisi konusunda çalışmalar devam etmelidir.

Yatırım hizmetleri kapsamında ilerleme kaydedilmiştir. Bankacılık sektöründe gerçekleştirilen reformlar Türk bankacılık sektörü mevzuatını uluslararası standartlara ve Topluluk mevzuatına yakınlaştırmaktadır. Ancak sigortacılık alanındaki uyumlaştırma diğer finansal hizmetlere göre daha düşük seviyede gerçekleşmiştir.

Bölüm 4: Sermayenin Serbest Dolaşımı

Haziran 2003’te geniş kapsamlı bir reform programı çerçevesinde sermaye hareketleri ve ödemeleri alanında yabancı yatırıma ilişkin yeni bir doğrudan yabancı yatırım yasası kabul edilmiştir. Ödeme sistemlerine ilişkin herhangi bir ilerleme gözlemlenmemekle birlikte, kara para aklamaya ilişkin ilerleme kaydedilmiştir.

Genel Değerlendirme

Doğrudan yabancı yatırıma ilişkin yeni bir yasa ve uygulama mevzuatı kabul edilmesine karşın, madencilik, enerji, telekomünikasyon, deniz ulaşımı, sivil havacılık ve radyo-televizyon sektörlerinde yabancı sermayeye ilişkin kısıtlamalar devam etmektedir. Gayrimenkul sektöründe ise yabancıların varlığı kısıtlı tutulmaktadır.

Türkiye’nin işleyen bir mali istihbarat birimi (Mali Suçları Tetkik Kurulu) bulunmaktadır. Söz konusu kurulun bilgi toplama ve depolama sistemini, ayrıca tetkik yöntemlerini geliştirmesi gerekmektedir.

Bölüm 5: Şirketler Hukuku

Şirketler hukuku alanında önemli bir gelişme gözlemlenmemiştir. Türkiye’de şirket kurmaya ilişkin prosedürü önemli ölçüde kolaylaştıracak olan Yeni Şirketler Yasası TBMM’de beklemektedir.

İdari kapasitenin güçlendirilmesi hususunda ilerleme kaydedilmiş ancak mevcut iki ihtisas mahkemesine ek yeni bir mahkeme oluşturulmamıştır. Brüksel ve Roma Konvansiyonlarının yerini alan tüzüğe ilişkin bir gelişme bulunmamaktadır.

Genel Değerlendirme

Türkiye, şirketler hukuku alanında AB müktesebatına uyum çalışmalarını hızlandırmalıdır.

Fikri mülkiyet hakları alanında, bilgi toplumuna ilişkin telif hakları konusunda Fikir ve Sanat Eserleri Kanunu’na bazı ek değişiklikler getirmek gerekmektedir. Sınai mülkiyet haklarına ilişkin yasanın değiştirilmesi gerekmektedir.

Korsan ve taklit ürünler Türkiye’de ciddi sorun oluşturmaya devam etmektedir. Bu alandaki mevzuat ve AB müktesebatının uygulanması yetersiz düzeydedir. Bu çerçevede telif hakkı ve diğer ilgili hakların ihlali durumunda Türkiye’nin yaptırım uygulaması ve gerekli tazmin işlemlerini yapması önem taşımaktadır.

İdari kapasitenin; yetkililerin, gümrük görevlilerinin, polisin ve yargının işbirliğinin artırılması ve eğitim yoluyla güçlendirilmesi gerekmektedir. Sınai mülkiyet haklarına uyum konusunda daha fazla çaba gösterilmelidir.

Bölüm 6: Rekabet Politikası

Anti-tröst kurallarına ilişkin olarak, Rekabet Kurumu AR&GE anlaşmalarıyla ilgili blok muafiyetler konusunda uygulama mevzuatını kabul etmiştir. Bu bildiri, ortak AR&GE girişimlerinde rekabet kurallarının uygulamasının netleştirilmesini amaçlamaktadır.

İdari kapasiteye ilişkin olarak, Rekabet Kurumu'nun teftiş yetkisi güçlendirilmiştir. Meclis, Rekabet Kanunu'nu değiştiren bir yasayı kabul etmiştir. Yasa, Rekabet Kurumu tarafından belirlenen para cezasının Anayasa Mahkemesi'nin temyiz kararını beklemeden tahsil edilmesine imkan sağlamaktadır.

Rekabet politikası konusunda ilerleme kaydedilmesine karşın, devlet yardımları ya da bir devlet yardımları izleme kurumunun oluşturulması konusunda herhangi bir gelişme gözlemlenmemiştir.

Devlet tekelleriyle ilgili olumlu adımlar atılmıştır. Bunlar, alkollü içecekler sektöründe TEKEL'in denetim yetkilerinin Tütün ve Alkollü İçecekler Kurulu'na transferiyle gerçekleşmiştir.

Genel Değerlendirme

Yeni uygulama mevzuatı çerçevesinde, Rekabet Kurumu tekelden dağıtım ve satın alma, motorlu taşıtlar ve franchising anlaşmalarında ayrı blok muafiyetler uygulamasına son vermiştir. Ayrıca, AR&GE anlaşmalarında blok muafiyetler yönetmeliğinin kabulü olumlu bir adım olmuştur.

Rekabet kuralları, kamu işletmeleri, devlet tekelleri ve özel haklara sahip şirketler göz önüne alındığında etkin bir şekilde icra edilememektedir. Sektörel mevzuattan sorumlu kamu otoriteleri müktesebata uyumu öncelikli olarak ele almalıdır. Rekabet Kurumu bu sürece etkin bir biçimde katılmalıdır.

Rekabetin teşvik edilmesi özelleştirme sürecinde de dikkate alınmalıdır. Bu konuda özellikle telekomünikasyon alanında kaydedilen gelişmeye karşın, Rekabet Kurumu altyapı sektörlerinde rekabetin teşvik edilmesinde özelleştirme sürecinde daha aktif rol oynamalıdır. Bu bağlamda, Rekabet Kurumu ve Telekomünikasyon Kurumu arasında imzalanan protokol olumlu bir adımdır. Bu tip işbirliği girişimleri sektörler arasında devam etmelidir.

Son İlerleme Raporu'ndan bu yana anti-tröst alanında ilerleme kaydedilmiştir. Anti-tröst kurallarının müktesebat ve Gümrük Birliği'ni kuran Ortaklık Konseyi Kararı yükümlülükleriyle uyumu büyük oranda sağlanmıştır.

Bölüm 7: Tarım

2002 yılı bütçesinin %1.3'ü tarım ve kırsal kalkınma için ayrılmıştır. Tarım sektörü 2002 yılında GSMH'nin %11.5'ini oluştururken Türkiye'deki toplam iş gücünün %33.2'si tarım alanında istihdam edilmiştir.

Türk Hükümeti, 2000 yılında başlatılan yeni tarım politikasını uygulamaya devam etmiştir. Bu politika ile çiftçilere (çiftçilerin %62'si) doğrudan gelir desteği sağlanmakta, bazı tarım ürünlerine ihracat desteği verilmekte, tütün, çay ve fındığa verilen sübvansiyonlar kaldırılmakta, tarım satış kooperatifleri yeniden yapılandırılmakta ve devlete ait gıda işletmeleri özelleştirilmektedir. Çiftçi ve toprak kayıt sistemi oluşturulması çerçevesinde bugüne kadar çiftçilerin %62'si, tarımsal alanların ise %74'ü kayıt altına alınmıştır.

Yatay Konular: Ödeme Ajansı, Bütünleştirilmiş İdare ve Denetim Sistemi (IACS) ve Çiftlik Muhasebesi Veri Tabanı'nın kurulması, kalite politikası, organik tarım ve ticari mekanizmalar gibi yatay konulardaki mevzuat uyum ve uygulaması henüz başlamamıştır. IACS ve doğrudan ödeme gibi AB sistemlerine hazırlık olabilecek politikalar uygulanmaya başlanmıştır. Organik tarıma dair AB mevzuatını kısmen karşılayan bir yönetmelik 2002 yılında yayınlanmıştır.

Ortak Piyasa Düzenlemesi: Ortak piyasa düzenlerine ilişkin mevzuat uyum ve uygulaması henüz başlamamıştır. Tarım satış kooperatiflerinin ve kooperatif birliklerinin yeniden yapılandırılması, AB mevzuatının özellikle meyve ve sebzeler için öngördüğü ortak piyasa düzenlerinin oluşturulmasında önemli bir temel teşkil edebilecektir.

Kırsal Kalkınma, Çevresel Tarım ve Ormanlık: Bu alandaki mevzuat uyum ve uygulaması henüz başlamamıştır.

Hayvan ve Bitki Sağlığı ve Gıda Güvenliği: Hayvan sağlığı alanındaki mevzuat uyum ve uygulaması ilk aşamalarında. Büyük baş hayvanların kimliklendirilmesi, kayıt altına alınması (Mayıs 2003 itibarıyla 7 milyon baş) ve izlenmesi alanında ilerleme kaydedilmiştir. Diğer ilerlemeler, hayvan hastalıklarının zorunlu bildirim ve hayvan sağlığına ilişkin direktiflerin çıkarılması, hayvan ve hayvan ürünlerinin sınır bölgelerindeki

hareketlerinin düzenlenmesi, hayvanların doğal ve suni döllmesi ile beslenmesinin idaresi alanlarında olmuştur. Bitki sağlığı alanındaki mevzuat uyum ve uygulaması ilk aşamalarındadır. Bu alanda bitki hastalıklarına, bitki temizliğine, tohum ve bitki çeşitliliğinin korunmasına ilişkin düzenlemelerde ilerleme sağlanmıştır. Gıda güvenliği alanında ise yeni laboratuvar gereçlerinin alınması önemli olmuştur.

Genel Değerlendirme

Türkiye tarım reform sürecinde, özellikle çiftçilere doğrudan gelir desteği sağlanması, toprak ve çiftçi kayıt sistemi tamamlanması ve büyükbaş hayvanların kayıt altına alınması alanlarındaki uygulamalarını ileriye götürmelidir. Böylelikle AB'nin Ortak Tarım Politikası'nın temel yapıları oluşmaya başlayacaktır. Kırsal kalkınma stratejisinin AB hedefleri yönünde geliştirilmesi, çevresel-tarım konseptinin ilerletilmesi, test ve belgelendirme sistemlerinin geliştirilmesi önem taşımaktadır. Hayvan sağlığı denetimleri, aşı kalitesi, veteriner laboratuvarlarının geliştirilmesi konuları dikkat edilmesi gereken diğer alanlardır. Veterinerlik kurumunun temelleri yeterli düzeydedir. Bitki sağlığı ile ilgili olarak denetim ve idare mekanizmaları geliştirilmelidir. Türkiye, gıda güvenliği alanında belli bir ilerleme kaydetmiştir.

Bölüm 8: Balıkçılık

Geçen yıl hazırlanan rapordan bu yana kaynak yönetimi, filo yönetimi, incelemesi ve denetimi ile 1995 balıkçılık yasasının değiştirilmesine ilişkin kısıtlı bir ilerleme olmuştur. Balıkçılık Çalışma Grubu, AB'nin Ortak Balıkçılık Politikası'na uyum için önümüzdeki üç yıl içinde gerçekleştirilecek yasal, kurumsal ve yapısal düzenlemeleri belirlemiştir. Pazar politikasında, balık ürünlerinin toptan ve perakende satışı, ton balığının üretimi, su ürünleri ve iç denizlerde balık avlanmasına ilişkin düzenlemeler yapılmıştır. Devlet yardımlarına ilişkin bir gelişme olmamıştır.

Genel Değerlendirme

Balıkçılık sektörünü AB mevzuatı ile uyumlaştırmak için bir strateji belirlenmiş olup, kaynak yönetimi ve denetleme alanlarında önemli sorunlar bulunmaktadır. Türkiye'nin halen mevzuata yönelik temel düzenlemeler ve kurumsal reform alanlarında ilerleme kaydetmesi gerekmektedir.

Bölüm 9: Taşımacılık Politikası

Trans-Avrupa Ulaştırma Ağları alanında ilk ilerlemeler kaydedilmiştir.

Kara taşımacılığına ilişkin olarak, Temmuz 2003'de Karayolları Taşımacılık Kanunu kabul edilmiştir. Kanun, ulusal ve uluslararası karayolları taşımacılık pazar faaliyetlerine genel bir çerçeve kazandırmayı amaçlamaktadır. Kanuna ilişkin ikinci bir mevzuatın daha kabul edilmesi gerekmektedir.

Hava ve demiryolu taşımacılığında yeni bir gelişme kaydedilmemiş, deniz taşımacılığında AB müktesebatının ulusal mevzuata aktarılmasına yönelik çok kısıtlı bir düzenleme gerçekleşmiştir.

Taşımacılık sektörünün herhangi bir alanında idari kapasitenin güçlendirilmesine yönelik bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Genel Değerlendirme

Türkiye, Trans-Avrupa Taşımacılık Ağları (TEN) kapsamında ulaştırma altyapısına ilişkin öncelikleri tespit edecek programı ve ilgili projeleri TEN rehberine göre hazırlamalıdır.

Müktesebata uyumun ve uygulamanın tamamlanmasına ilişkin olarak hükümet tarafından bir program kabul edilmesi ve taşımacılık sektörünün her alanını özellikle de deniz ve hava taşımacılığını kapsamaması gerekmektedir. Türkiye, ayrıca, deniz taşımacılığı ve ulusal karayolu taşımacılığı filosunu AB standartlarına getirecek bir programı da kabul etmelidir.

Karayolu ulaşımında Türkiye sadece çeşitli uluslararası konvansiyonları onaylamıştır. Bunların AB'nin karayolu müktesebatına uyum sağlamak ve bu müktesebatı uygulamak suretiyle tamamlanması gerekmektedir. Uyumun tamamlanmasına ilişkin olarak bir faaliyet planının kabul edilmesi ve bir takvim doğrultusunda uygulanması önem taşımaktadır.

Türkiye'nin karayolu taşımacılığı filosunun adaptasyonu konusundaki sorunlar halen devam etmektedir. Uluslararası trafiğe çıkan araçlar, uluslararası normlara ve Avrupa normlarına uymaktadır. Ancak bu uygulama yurtiçi taşımacılık filoları için geçerli değildir.

Sosyal mevzuat alanında da Türkiye ve AB arasındaki özellikle vasıta kullanımı ve dinlenme zamanı açısından farklılıklar sürmektedir.

Demiryolu sektörü için gözden geçirilmiş demiryolu müktesebatının Türk mevzuatına aktarılması ve uygulanmasını sağlamak için önemli ölçüde çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Mevzuat uyumu devam etmeli ve demiryolu idaresi güçlendirilmelidir.

AB müktesebatının hava ulaşımı alanında Türkiye, çabalarını hava güvenliği ve hava trafiği yönetimi konularına yoğunlaştırmalıdır.

Denizyolu ulaşımının güvenliği için müktesebatın önemli bölümlerinin Türk mevzuatına aktarılması ve uygulamanın geliştirilmesi için kapsamlı bir faaliyet planı hazırlanmalıdır. Türkiye halen Liman Devleti Paris Memorandumu'nun kara listesinde yer almaktadır. Bu nedenle Türk filosunun bayrak devleti performansının iyileştirilmesi, bu çerçevede denetlenen gemilerin alıkonma oranının düşürülmesi yönünde yoğun çaba sarfedilmesi gerekmektedir.

(Güney) Kıbrıs bandıralı gemiler ile (Güney) Kıbrıs ticaretine hizmet sunan gemilere uygulanmakta olan sınırlamalar kaldırılmamıştır. Türkiye, bu alandaki kısıtlamaları kaldırmalıdır.

Tüm ulaşım sektörlerinde özellikle denizyolu ulaşımı güvenliğinde karayolu ulaşımına ilişkin mevzuatın uygulanması için idari kapasitenin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Bölüm 10: Vergilendirme

Son İlerleme Raporu'ndan bu yana Türkiye'nin dolaylı vergiler alanındaki mevzuatını, AB müktesebatı ile uyumlu hale getirmede kaydettiği ilerlemeler sınırlı düzeyde kalmıştır. Gelişmeler daha çok tüketim vergileri ile ilgili alanlarda olmuş, sigaraya uygulanan sabit vergi yükseltilirken perakende fiyata uygulanan toplam tüketim vergisi KDV hariç %55,3 seviyesine ulaşacak, AB müktesebatında belirtilen %57 oranındaki perakende fiyata uygulanan tüketim vergisine oldukça yaklaşmıştır. Ticari ya da bazı özel amaçlarla Türk karasularında seyreden Türkiye bandıralı gemilerin kullandığı yakıt, tüketim vergisinin kapsamı dışında bırakılmıştır.

Doğrudan vergilendirme alanında önemli bir ilerleme kaydedilememiştir.

İdari kapasite ve karşılıklı yardımlaşma alanlarında sınırlı da olsa ilerleme kaydedilmiştir. İdari kapasite alanında vergi mükelleflerinin büyük bir çoğunluğunun kişisel vergi numarası kullanımına geçtiği görülmektedir. Vergi İdaresi Otomasyon Projesi ile vergi idaresinin ve verginin toplanmasının etkililiğini ve etkinliğini artırmak amaçlanmaktadır. Vergi mükelleflerinin %50'sini ve toplanan verginin %90'ını kapsayacak şekilde 22 il ve 10 ilçede uygulanan proje tüm vergi dairelerinin elektronik olarak birbirine bağlanmasını sağlayacaktır.

Genel Değerlendirme

Yürürlüğe girdiği 1985 yılından beri KDV'nin yapısı olumludur. Ancak uyumlaştırma halen tamamlanmamış olup özellikle vergiden muaf işlemler ve azalan oranlar gibi konularda daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Tüketim vergileri alanında ise gerek vergilerin yapısı gerek muafiyetler konularında kısmi uyum sağlanmıştır. Ancak bu alanda daha fazla çaba sarf edilmesi gerekmektedir. Türkiye'nin sigaraya özel bir vergi uygulaması ve alkollü içeceklerle uyguladığı vergiyi de ürün miktarına göre hesaplanan yeni bir vergiyle değiştirmesi gerekmektedir. Puro ve diğer tütün ürünlerine uygulanan vergi, AB'nin belirlediği asgari oranlarla uyumludur. Ancak sigara ve alkollü içeceklerle vergi uygulanan seviye, halen AB'nin en düşük seviyesinin altında kalmaktadır. Başta alkollü ürünler ve mineral yağlar olmak üzere vergi muafiyeti uygulanan alanlar kısmen AB müktesebatı ile uyumludur. Geçici vergi planı ve özellikle vergi depolarına ilişkin koşullar kabul edilmelidir.

İdari kapasite konusunda, vergi idarelerinin etkinliğinin artırılmasına yönelik çalışmalar olmakla birlikte vergi idaresinin, bilişim teknolojisini kullanarak modernizasyonu konusundaki çalışmaları yoğunlaştırılmalıdır.

2003 yılında kabul edilen "Vergi Barışı Kanunu" vergi mükelleflerinin uymalarını sağlayacak derecede yeterli hukuki açıklığa sahip değildir.

Bölüm 11. Ekonomik ve Parasal Birlik

Son İlerleme Raporu'ndan bu yana Merkez Bankası'nın kamu sektörünü doğrudan finanse etme uygulaması henüz tamamen sona ermemiştir.

Kamu sektörünün finansal kurumlara imtiyazlı erişiminin yasaklanması ve Merkez Bankası'nın bağımsızlığı konularında AB müktesebatına uyum yönünde bir önceki rapordan bu yana herhangi yeni bir ilerleme gözlenmemiştir.

Genel Değerlendirme

AB tam üyeliği ile birlikte Türkiye Euro'yu resmi para birimi olarak kabul etmeden önce Ekonomik ve Parasal Birliğe dahil olacaktır.

Türkiye, Merkez Bankası'nın bağımsızlığını güçlendiren yasayı uygulamaya başlamıştır. Ancak enflasyon hedefi halen hükümetle birlikte belirlenmektedir. Merkez Bankası başkanının görevine son verilmesi ve Merkez Bankası Yönetim Kurulu'nun görev süresi gibi kişisel ve kurumsal bağımsızlığın söz konusu olduğu alanlarda AB müktesebatı ile tam uyum için halen adımlar atılması gerekmektedir. Merkez Bankası Kanunu ile kamu sektörünün finansmanının doğrudan Merkez Bankası tarafından yapılması sona ermiştir. Ancak Tasarruf Mevduat Sigorta Fonuna devredilen bankalardaki devlet harcamalarının finanse edilmesi gibi bazı istisnalar halen sürmektedir.

Kamu sektörünün finansal kurumlara imtiyazlı erişiminin yasaklanması alanında sigorta şirketleri, topladıkları prim ödemeleri oranında ayrı zorunlu rezerv bulundurmalıdır. Ancak yabancı varlıklar bu rezerve dahil olmadığı için sigorta şirketleri yabancı varlıklara yatırım yapmamayı tercih etmektedirler. Bu durum, Türkiye'deki iç mali piyasalarda borç senetlerin ağırlıkta olması nedeniyle, kamu sektörünün finansal kurumlara imtiyazlı erişiminin bir yolunu oluşturmaktadır.

Sonuç olarak, son İlerleme Raporu'ndan bu yana Türkiye EPB'ye ilişkin müktesebata uyum konusunda hiçbir ilerleme kaydetmemiştir. Türkiye'deki yasal çerçeve müktesebat ile uyumlu değildir. Özellikle enflasyon hedefinin belirlenmesi ve kişisel ve kurumsal bağımsızlık konularında Merkez Bankası Yasası çerçevesinde Merkez Bankası'nın bağımsızlığına özel önem verilmelidir. Kamu sektörünün finansal kurumlara imtiyazlı erişimine izin veren hükümler kaldırılmalıdır.

Bölüm 12: İstatistik

Türkiye istatistik alanında bazı ilerlemeler kaydetmiş ise de, henüz yerine getirmesi gereken çalışmalar bulunmaktadır.

Genel Değerlendirme

Türkiye AB müktesebatına uyum çalışmalarına başlamıştır, ancak farklı alanlardaki temel gereklilikleri yerine getirmek için daha fazla çaba sarf etmelidir. Verilerin tarafsızlığı ve güvenilirliği, istatistiklerin şeffaflığı ve kişisel verilerin güvenliği temel prensiplerinin uygulanması için mevzuatın AB müktesebatına uyumlaştırılması gerekmektedir. Ayrıca, idari kapasite güçlendirilmeli; Devlet İstatistik Enstitüsü'nün (DİE) personel sayısı önemli oranda artırmalı; verilerin üretim ve yayılma teknik ve süreçlerinin tam bağımsızlığı ve özerkliği güvence altına alınmalıdır.

Bölüm 13: Sosyal Politika ve İstihdam

İş hukuku alanında AB müktesebatının Türk mevzuatına aktarılmasında bazı adımlar atılmıştır. Mayıs 2003'te TBMM tarafından yeni bir İş Kanunu kabul edilmiştir. Söz konusu kanun çalışma süresi, kısmi süreli ve belirli süreli çalışma, toplu işten çıkarmalar ve iflas hallerinde işçilerin güvence altına alınması alanlarındaki Topluluk müktesebatının en azından kısmen Türk mevzuatına aktarılmasını hedeflemektedir. Çocuk işçiliğinin tanımı değiştirilmiş; yaş sınırı 12'den 15'e çıkartılmıştır. Çocuk Haklarına Dair Avrupa Sözleşmesi Ekim

2002'de yürürlüğe girmiştir. Uluslararası Çalışma Örgütü (ILO)/Çocuk İşçiliğinin Önlenmesine Dair Uluslararası Program (IPEC) projesi çerçevesinde, 3 vilayetteki sokak çocuklarını ıslah üzere çocuk ve gençlik merkezleri kurulmuştur.

Kadın ve erkekler arasında eşit muamele alanında yeni İş Kanunu, eşit ücret, işe alımda ve ispat yükümlülüğünde eşit muameleye dair direktiflerle kısmen uyumlu hükümler getirmektedir. Eşit muamele ilkesini cinsiyet, ırk ve etnik köken, din, siyasi görüş gözetmeksizin kabul etmektedir. Söz konusu kanun ayrıca doğum iznine ilişkin hükümler içermektedir.

İş sağlığı ve güvenliği alanında, yeni İş Kanunu, 50'den fazla işçi çalıştıran işyerlerinin tıp doktoru ve mühendis çalışmalarını ve iş yeri sağlığı ve güvenliğinin sağlanması için sağlık ünitelerinin oluşturulmasını zorunlu kılmaktadır.

Sosyal diyalog alanında, yeni İş Kanunu, sosyal alanda ve istihdama yönelik yasa tasarıları hazırlamak üzere Çalışma ve Sosyal Güvenlik Bakanlığı bünyesinde işçi ve işveren temsilcilerini içeren 3 taraflı daimi yapılar öngörmektedir.

Kamu sağlığı alanında, tütün ürünlerine ilişkin Topluluk müktesebatının Türk mevzuatına aktarılmasında sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Sağlık Bakanlığı'nın genel bütçeden aldığı pay (% 2,42) halen düşüktür.

İstihdam politikası alanında, ortalama işsizlik oranı 2001'de 8,5'ten 2002'de %10,6'ya yükselmiştir. Haziran 2003'te İŞKUR (Türkiye İş Kurumu) Kanunu kabul edilmiştir.

Sosyal katılım alanında herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir. Engelliler konusunda, İş Kanunu, 50'den fazla işçi çalıştıran işverenlerin engellileri işe alma zorunluluğu getirmektedir.

Sosyal koruma alanında herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Ayrımcılığa karşı mücadele alanında, yeni İş Kanunu, ırk veya etnik köken, cinsiyet, din ve siyasi görüş gözetmeksizin kişiler arasında eşit muamele ilkesinin altını çizmektedir. Ağustos 2002'de kabul edilen İş Güvenliği Yasası, iş sözleşmelerinin cinsiyet, ırk, medeni hal, aile yükümlülükleri, hamilelik, din, siyasi görüş, etnik veya sosyal köken nedeniyle feshedilemeyeceğini belirten bir hüküm içermektedir. Mayıs 2003'de kabul edilen yasa değişikliği ile söz konusu hükmün uygulama alanı 30'dan fazla işçi çalıştırılan işyerleri ve 6 aydan fazla çalışan işçilerle sınırlandırılmıştır.

Genel Değerlendirme

İş yasası alanında, Topluluk müktesebatına uyum konusunda daha fazla çaba sarf edilmelidir. İlgili direktiflere tam uyum doğrultusunda tüm alanlarda daha detaylı bir mevzuat kabul edilmelidir. Yeni İş Kanunu etkili bir şekilde uygulanmalıdır.

Çocuk işçilerin sayısı son dönemde düşüş gösterse de Türkiye'nin bu alandaki reformlarını sürdürmesi gerekmektedir.

Türkiye, Çalışma Bakanlığı, Türkiye İş Kurumu ve Çocuk Bürosu'nun idari kapasitesinin güçlendirilmesi için gerekli önlemleri almalıdır.

Kadın ve erkekler arasında eşit muamele alanında, 2002 yılında kabul edilen yeni Medeni Kanun rapor dönemi boyunca uygulanmıştır. Özellikle, eşit ücret, işe alımda eşit muamele, ebeveyn izni ve sosyal güvenlik sistemlerinde eşit muamele alanlarında daha fazla ilerleme kaydedilmesi gerekmektedir.

İşyeri sağlığı ve güvenliği konusunda Türkiye, Türk mevzuatını müktesebatla uyumlu hale getirebilmek için çerçeve yasa ve ilgili uygulama yönetmeliklerini yürürlüğe koymalıdır.

Sosyal diyalog konusunda, öncelikli olarak hür ve gerçek iki ve üç taraflı sosyal diyalogun koşullarının tüm kademelerde oluşturulması gerekmektedir. Türkiye tüm sendikalar haklarının tesisi konusunda ilerleme kaydetmelidir. Sosyal diyalog özel şirketlerde teşvik edilmelidir.

Ekonomik ve Sosyal Konsey, ulusal düzeyde sosyal ortaklarla danışma mekanizmasının yetersiz olduğunu göstermektedir. Hükümetin, Konseydeki hakim durumu gibi yapısal eksiklikler tüm sosyal ortaklarla birlikte gözden geçirilmelidir.

Nüfusun sağlık durumunu iyileştirmek ve salgın hastalıklardan korumak için kamu sağlığı alanında yeni kaynakların seferber edilmesinin yanı sıra, mevcut kaynakların etkin ve etkili bir şekilde dağıtılarak önemli sağlık verilerindeki bölgesel, şehir/kırsal alan ve sosyoekonomik farklılıkların giderilmesi gerekmektedir.

Türkiye, Avrupa İstihdam Stratejisi ile uyumlu ulusal bir istihdam politikası oluşturulması yönündeki gayretlerini artırmalıdır. Başta kadınlar olmak üzere, düşük istihdam oranı ile yüksek kadın ve genç işsizlik oranı Türkiye'nin önündeki temel zorluklardır. Resmi işsizlik sorununun yanı sıra, kayıt dışı ekonomi de endişe yaratmaya devam etmektedir. Türk İş Kurumu Kanunu'nun kabulü önemli bir adımdır. Ancak, personel ve mali kaynakların eksikliği, İŞKUR'un etkin bir şekilde çalışmasını engellemektedir.

AB hedefleri dikkate alınarak sosyal katılımın teşvik edilmesine ilişkin bütünleştirilmiş ulusal bir strateji oluşturulmalıdır. Ayrıca sosyal katılıma ilişkin ortak AB göstergeleriyle uyumlu yoksulluk ve sosyal dışlanmaya dair sosyal istatistik sistemleri oluşturulmalıdır. Engellilerin durumunun iyileştirilmesi için çalışmaların sürdürülmesi gerekmektedir.

Sosyal güvenlik sisteminde acil olarak çözülmesi gereken sorunlar genel makroekonomik dengesizlikten kaynaklanan mali istikrarsızlık, kayıt dışı sektörün varlığı ve yönetimidir. Türkiye, sosyal sigorta sisteminin mali istikrarını sağlamak ve farklı sosyal güvenlik sistemleri arasındaki eşgüdümü gerçekleştirmek için gerekli önlemleri alma yönünde teşvik edilmektedir.

Ayrımcılık konusunda ise, ırk veya etnik köken gözetmeksizin eşit muamele; işe alımda ve meslekte yaş, engellilik hali, cinsel tercih ve din veya inanç gözetmeksizin eşit muameleyle ilişkin direktifler Türk mevzuatına aktarılmalıdır.

Sonuç olarak, Türkiye, Sosyal Politika ve İstihdam alanında bazı ilerlemeler kaydetmiştir. Müktesebata uyum süreci çoğunlukla iş hukuku alanında başlamış olsa da, sosyal diyalog, sosyal güvenlik ve sosyal katılımın teşvik edilmesiyle ilgili alanlarda çaba gösterilmesi gerekmektedir. Yeni İş Kanunu'nun uygulanması sağlanmalıdır. Çabalar, başta sosyal diyalog ve kamu sağlığı alanları olmak üzere ulusal mevzuatın ilgili müktesebat ile uyumlaştırılması yönünde yoğunlaşmalıdır. Sosyal katılımın teşvik edilmesi ve Avrupa İstihdam Stratejisi ile uyumlu ulusal bir istihdam stratejisi geliştirilmesi hala öncelikli bir konudur. Tüm sektörlerde idari kapasite güçlendirilmelidir.

Bölüm 14: Enerji

Arz güvenliği ve petrol stokları konularında uyum yönünde gelişme kaydedilmemiştir.

Türkiye, enerji arzı güvenliğinin güçlendirilmesi yönünde, kaynakların ve yolların çeşitlendirilmesi gayretlerini sürdürmüştür. Türkiye'yi Karadeniz üzerinden Rusya'ya bağlayan İran-Türkiye doğalgaz hattı Aralık 2002'de işletilmeye başlanmıştır. Doğu-Batı petrol ve gaz naklinde transit bir ülke olarak Türkiye artan bir şekilde önemli bir role sahiptir.

Rekabet ve enerji iç pazarı konusunda, rapor dönemi boyunca önemli ilerlemeler kaydedilmiştir. Eylül 2002'de, Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu bazı elektrik faaliyetleri için lisans dağıtımına başlamıştır.

Mevzuat uyumu, şebeke kodu, dağıtım kodu, gelir ve tarifeler ile Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun denetim ve soruşturma öncesi süreçlerine ilişkin yönetmeliklerin kabul edilmesiyle rapor dönemi boyunca devam etmiştir.

Mart 2003'ten itibaren şartları yerine getiren tüketiciler tedarikçilerini seçme konusunda özgürlüğe sahiptirler.

Aralık 2002'de Türkiye, Güneybatı Avrupa'da Bölgesel Elektrik Piyasası oluşturulmasını hedefleyen Mutabakat Belgesi'ni imzalamıştır. Nisan 2003'te Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu, tüm dağıtım şirketleri tarafından uygulanan tek bir fiyat tarifesi oluşturmuştur. Dağıtım esnasında meydana gelen kayıplar (teknik kayıp ve hırsızlık) üretilen elektriğin %22'si gibi son derece yüksek bir orana sahiptir.

Kasım 2002'de doğal gaz piyasası serbestleştirilmiştir. Ancak BOTAS uluslararası ticareti, dağıtım ve depolama faaliyetlerini yürütmeye devam etmektedir ve iç doğal gaz pazarında tek tedarikçidir.

Uygulamaya yönelik mevzuatın kabulünde önemli ilerleme kaydedilmiştir. Eylül 2002'de lisans yönetmeliği kabul edilmiştir. Tarifeler, taşıma ve dağıtım ağları, tüketici hizmetleri, denetim ve soruşturma ve ön inceleme ile iç tesisata ilişkin mevzuat kabul edilmiştir.

İdari kapasite alanında Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu güçlendirilmiştir.

Etkin enerji kullanımı alanında, mevzuat uyumunda ilerleme kaydedilmiştir. 2002 yılında kabul edilen elektrik lisans yönetmeliği yenilenebilir enerji kaynaklarına dayanan jeneratör sistemlerine öncelik verilmesini talep etmektedir.

Katı atıklar ve nükleer enerji alanlarında gelişme kaydedilmemiştir.

Genel Değerlendirme

Şartları yerine getiren tüketicilerin Türkiye dışındaki üreticilerden enerji ithal etmesi ve üreticilerin Türkiye dışındaki tüketicilere enerji ihraç etmesi önündeki sınırlamalar halen kaldırılmamıştır.

Piyasa rekabetinin gerçek anlamda sağlanması için daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Bu çerçevede devlet ticari işletmesinin toptancı piyasasındaki ve enerji alım anlaşmalarındaki hakimiyetinin ele alınması gerekmektedir.

Sınır-ötesi ticaret alanındaki kısıtlamalar kaldırılmalıdır.

Yap-işlet-devret ve işletme devri hakkı sözleşmeleri alanındaki sorunlar çözümlenmelidir. Çözümdeki gecikmeler potansiyel yatırımcıların Türk elektrik sektörüne yatırım yapmalarını engellemektedir.

Elektrik faturalarının tahsilatı konusunda yaşanan problemler çözümlenmelidir.

Enerji Piyasası Düzenleme Kurumu'nun idari kapasitesi daha fazla güçlendirilmelidir.

Sonuç olarak, Türkiye, kabul ettiği uygulama mevzuatı ile başta doğal gaz piyasasının serbestleştirilmesini içeren iç enerji piyasasının rekabet edebilirliği olmak üzere Topluluk enerji müktesebatına uyum konusunda yeni ilerlemeler kaydetmiştir. Etkin enerji kullanımı ve yenilenebilir enerji kaynakları alanında da bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Enerji sektöründeki idari kapasite güçlendirilmiştir.

Ancak tüm enerji alanlarında mevzuatın müktesebata uyumunun tamamlanması ve etkin uygulanması yönünde gayretler sürdürülmelidir. Uygulayıcı birimlerin kapasite artırımı etkin uygulanmanın sağlanması için gereklidir.

Bölüm 15 : Sanayi Politikası

Geçen İlerleme Raporu'ndan bu yana bir sanayi stratejisi geliştirmek konusunda ilerleme kaydedilmemiştir. Mayıs 2003'de IMF'nin programı doğrultusunda devlet sektöründe reform amacı ile bir yönetmelik kabul edilmiştir. Buna göre kamu sektörü işçilerinin emekli olmalarını engelleyen kısıtlamalar kaldırılmıştır. Uluslararası durumun zorluğu ve Kasım 2002'deki seçimler nedeniyle 2002 özelleştirme hedeflerine ulaşamamıştır. 2003 için Hükümet kararlı bir özelleştirme planı açıklamıştır. Çelik sanayi hususunda önemli bir ilerle sağlanamamıştır. Doğrudan yabancı yatırımı teşvik etmek amacı ile 2003 yılında Doğrudan Yabancı Yatırım Kanunu kabul edilmiştir.

Genel Değerlendirme

Türk sanayi politikası büyük ölçüde AB sanayi politikasının ilkeleri ile uyumludur. Ancak makro-ekonomik sorunlar bu ilkelerin etkin bir sanayi stratejisi doğrultusunda uygulanmasını engellemektedir. Hükümetin makro-ekonomik istikrar programında doğrudan yabancı yatırımlar önemli rol oynadığı halde bürokratik engel ve düzenlemelerden dolayı doğrudan yabancı yatırımlar yeterli boyutlarda değildir. Devlet teşebbüslerinin yeniden yapılandırılması ve özelleştirilmesi alanında daha fazla çabaya ihtiyaç vardır. Çelik sanayinin yeniden yapılandırılması öncelikli yere sahiptir.

Bölüm 16 : KOBİ'ler

KOBİ'ler alanında bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Temmuz 2003'de AB'nin KOBİ politikalarına uyumlu olarak, ulusal bir KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı hazırlanmıştır. Ancak, uygulamaların sistemli bir şekilde yürütülmesi gerekmektedir. İş yapılan çerçeveyi basitleştirmek için kısıtlı bir çaba sarf edilmiştir. Bu kapsamda "e-Türkiye" girişiminde bulunulmuştur. Üniversiteleri, özel ve kamu sektörünü bilim ve teknoloji alanında birleştirmek ve altyapı oluşturulmasına katkı sağlamak amacı ile tekno-parklar oluşturulmuştur. KOBİ'lerin sermayeye ulaşımı yeterince geliştirilememiştir.

Genel Değerlendirme

KOBİ'leri düzenleyen mevzuat son derece karışık ve eşgüdünden yoksundur. Türkiye'deki yatırım ortamını geliştirmek amacıyla düzenlenen reform programı ile şirket kurulması kolaylaştırılmıştır. KOBİ Stratejisi ve Eylem Planı'nın işlerlik kazanabilmesi için siyasi taahhüt ve desteğin devam etmesi gerekmektedir.

Karışık idari usuller KOBİ'lerin gelişmesine engel olmaya devam etmektedir. Yüksek faiz oranları ve sermayeye ulaşımındaki problemler KOBİ'ler için ciddi kısıtlamalara sebep olmaktadır. Şirket kurma ve tescil usulünün basitleştirilmesi olumlu bir gelişmedir. Buna ek olarak, Türkiye teknolojik alanların geliştirilmesi için çaba harcamaktadır.

Bölüm 17 : Bilim ve Araştırma

Türkiye Ocak 2003 itibariyle Araştırma ve Geliştirme alanındaki 6. Çerçeve Program kapsamına dahil olmuş ve temas noktası olarak TÜBİTAK seçilmiştir.

Kasım 2002'den bu yana program komitelerine gözlemci olarak katılan Türkiye, Mart 2003'ten bu yana ise Ortak Araştırma Merkezi (JRC) yönetim kurulu toplantısına iştirak etmektedir.

Türkiye 6. Program konusunda daha sıkı bir eşgüdüm için Brüksel'de kamu ve özel sektör ortak girişimi ile bir ofis kurmuştur.

TÜBİTAK, Türkiye'deki Araştırma ve Geliştirme Faaliyetlerini Teşvik için çalışmalarda bulunmaktadır.

Genel Değerlendirme

GSYİH'dan AR&GE faaliyetlerine ayrılan pay halen çok düşük düzeydedir. Geçen rapor döneminden bu yana Türkiye'deki araştırmacıların sayısında artış kaydedilmemiştir. AR&GE'ye ayrılan kaynakların artırılması ve özel sektör ile KOBİ'lerin bu alandaki rollerinin güçlendirilmesi gerekmektedir.

Bu çerçevede Türkiye'nin Altıncı Çerçeve Programı'na katılması Türkiye'nin kendi bilim ve teknolojisini AB'ninkine uyumlaştırma kararlılığını ortaya koyması açısından önemlidir. Genel olarak, Türkiye rekabete dayalı bir ekonomi oluşturmak ve istihdam yaratmak için bilim ve teknoloji yatırımlarını artırmalıdır.

Bölüm 18: Eğitim

Son rapordan beri eğitim alanında bazı gelişmeler kaydedilmiştir. Sokrates, Leonardo ve Youth Programlarına yönelik çalışmalar devam etmektedir. Bu programlar için gerekli olan Ulusal Ajans belirlenmiştir.

Göçmen işçilerin çocuklarının eğitimi konusunda müktesebat uyumu Kasım 2002'de onaylanmıştır. Hükümet zorunlu eğitimi 2005'te sekizden on iki seneye çıkarmayı öngörmektedir. Bununla birlikte Hükümet orta öğrenim süresini üçten dört seneye çıkararak düzenlemeyi iptal etmiştir. Hükümet mesleki eğitime gelir düzeyi düşük ailelerin çocuklarının katılımını kolaylaştırmak için çalışmalar yürütmektedir.

Genel Değerlendirme

Ulusal Ajans'a yasal statü veren mevzuat kabul edilmiş olmasına rağmen, henüz uygulamaya yönelik düzenlemelerin onaylanması gerekmektedir. Ajans çalışanlarının sayısı yetersizdir.

YÖK'ün rektörler ve fakülteler üzerinde uyguladığı güç, yüksek öğretim sisteminin akademik, idari ve mali olarak özerkliği konusunda eksikliğe sebep olmaktadır.

Genel olarak, ortaöğretimde iki temel problem bulunmaktadır. Bunlar, ortaöğretim için talebin beklenenden çok daha yüksek olması ve beklenenden az sayıda öğrencinin mesleki ve teknik okullara yönlendirilebilmesidir. Türkiye’de, özel eğitim ihtiyacı olan çocuklar belirlenmeli ve onlara gerekli olan okul öncesi eğitim imkanlarının sağlanması için önlemler alınmalıdır.

Bölüm 19: Telekomünikasyon ve Bilgi Teknolojisi

Sabit telefon sisteminin, Ocak 2004 itibariyle serbest rekabete açılmasına hazırlık amaçlı mevzuat çalışmaları sürmektedir. Telekomünikasyon Kurumu, önemli amaçlı pazar gücü bulunan operatörlerin erişim ve bağlantı alanındaki yükümlülüklerini ‘Erişim ve Bağlantı üzerine Kanun’u Mayıs ayında yayınlanarak yürürlüğe koymuştur.

Mobil telefonların pazar payı %34’e ulaşmıştır. Şu anda pazarda bulunan dört GSM operatöründen son ikisi pazara Mayıs ayında girmiştir. Toplam 23,4 milyon aboneden 15,7 milyonuna hizmet veren Turkcell, 2002 yılında pazardaki %67 oranındaki lider pozisyonunu korumuştur. Sabit telefonlarda ise abonelik oranı %28 civarındadır. Ancak internet ve kablolu televizyon aboneliği oranı %6’lık payıyla halen düşük düzeydedir.

GSM operatörleri arasındaki ulusal dolaşım anlaşmaları henüz tamamlanamamıştır. Haziran ayında Rekabet Kurumu, GSM pazarındaki hakim pozisyonunu ulusal dolaşım imkanlarıyla ilgili olarak kötüye kullanan Turkcell’e 12,8 milyon Euro ve diğer operatöre de 5 milyon Euro para cezası vermiştir.

Yasal Altyapı alanında Telekomünikasyon Kurumu, hukuki özerkliğe ve önemli miktarda kendine ait bütçe ve personel kaynağına sahiptir. Telekomünikasyon Kurumu ikinci tür telekomünikasyon lisanslarını düzenlemektedir. Bu alanda da şimdiye kadar; uydu üzerinden global kişisel mobil iletişim için 5 adet, internet servis sağlayıcıları için 86 adet, uydu platform servisleri için 2 adet ve uydu telekomünikasyon servisleri için de 19 adet olmak üzere lisans verilmiştir.

Mayıs 2003’te başlatılan, toplam bütçesi 765 milyon Euro olan ‘e-Dönüşüm Türkiye’ projesi, e-Avrupa programında belirlenen amaçlara ulaşılması yolunda büyük faydalar sağlayacaktır.

Posta hizmetleri konusunda yeni ilerlemeler kaydedilmemiştir.

Genel Değerlendirme

Türk yetkililerin ulusal dolaşım politikası uygulamalarındaki belirsizliğin sürmesi pazardaki mevcut ve potansiyel yatırımcılara güvenli bir yatırım ortamı sunulmasını zorlaştırmaktadır. Güvenli bir yatırım ortamı için yasal düzenlemelerde istikrar ve önceden öngörülebilirlikle birlikte rekabet kurallarının etkili uygulanmasına ihtiyaç duyulmaktadır.

Rekabet kurallarının uygulamasında Rekabet Kurumu ve Telekomünikasyon Kurumu’nun gerçekleştirdiği işbirliği protokolü olumlu bir gelişme olmuştur.

AB mevzuatına uyumu, Telekomünikasyon Kurumu’nun idari kapasitesi, pazarın 2004’ün başına kadar tam serbestleşmesi için güçlendirilmelidir.

Posta hizmetlerinin serbestleşmesine başlanmalı ve bu konudaki AB mevzuatına uyum sağlanmalıdır.

Bölüm 20: Kültür ve Görsel-İşitsel Politika

Bu alandaki yapıda yeni ilerlemeler kaydedilmiştir. Aralık 2002’de ‘Radyo ve Televizyon Yayınları’nın Dili’ konusundaki yönetmelik yürürlüğe girmiştir. Haziran 2003’te düzenlenen 6. reform paketiyle, TRT dışındaki özel radyo ve televizyon istasyonlarının da Türk vatandaşlarının günlük hayatta kullandıkları farklı dil ve lehçelerde yayın yapmasının önü açılmıştır. Türkçe dışındaki geleneksel dillerde yayına henüz başlanmamıştır.

Genel Değerlendirme

Radyo ve televizyon yayıncılığında Ağustos 2002’de yapılan yasal değişiklikler henüz uygulamaya geçirilmemiştir. Bu konuda RTÜK reformlarının kapsamını daraltan ve amaçlarının gerçekleşmesini engelleyen tedbirler almıştır.

Türkiye henüz televizyon alanındaki mevzuatını AB müktesebatı ile uyumlaştırmamıştır. Türkiye bu alandaki mevzuat ve uygulamayı AB düzeyine getirebilmek için yeni adımlar atmalı ve özellikle Türkçe dışındaki dillerde yaygınla ilgili uygulamaya geçilmesi için cesaretlendirilmelidir.

Bölüm 21: Bölgesel Politika ve Yapısal Enstrümanların Eşgüdümü

Türkiye, 26 bölgeyi tanımlayan NUTS 2 sistemini Eylül 2002 tarihinde kabul etmiştir. Yeni NUTS 2 sistemi ile Türkiye'nin 81 ili coğrafi ve ekonomik özelliklerine göre sınıflandırılmıştır.

Kurumsal yapıya ilişkin olarak DPT bünyesinde 2002 yılı sonuna doğru AB katılım öncesi bölgesel kalkınma programları ile ilgilenecek yeni bir bölüm oluşturulmuştur.

Programlama alanında, DPT 2004-2006 yıllarını kapsayacak Ulusal Kalkınma Planını 2003 yılı sonuna kadar tamamlayacaktır.

Genel Değerlendirme

26 NUTS düzey 2 bölgesini içeren geçici bir NUTS sınıflandırması oluşturulmuş ve Komisyon ile konu üzerinde anlaşmaya varılmıştır.

Kurumsal yapıya ilişkin olarak, Türk bölgesel politikası, DPT'nin hukuken sorumlu olduğu bir merkezi planlama sistemi çerçevesinde yürütülmektedir. Güneydoğuda bir bölgesel ofisi bulunan GAP (Güneydoğu Anadolu Projesi) Bölge Kalkınma İdaresi haricinde, Ankara dışında herhangi bir planlama ve uygulama kuruluşu bulunmamaktadır. GAP İdaresinin devam eden varlığı ve statüsüne ilişkin bir tartışma sürmektedir.

Bölgesel politikaların uygulanması için, merkezi ve bölgesel düzeyde etkin bir kapasite oluşturulması gerekmektedir. Bölgesel düzeyde, "hizmet birlikleri, yapısal fonların hayata geçirilmesinde, tahsis edilmiş kurumların yerini tutamamaktadır. Hala bazı kurumların oluşturulması gerekmekte olup, bunlar tarafından denetim ve değerlendirme ile mali yönetim ve kontrol sağlanmalıdır.

Programlamaya ilişkin olarak, hazırlanmakta olan 2004-2006 Ulusal Kalkınma Planı, bölgeler arası farklılıkların azaltılması amacını taşıyan uzun dönem uyum politikalarının esaslarını belirlemelidir. Tüm ilgili tarafların (bölgesel, yerel ve sosyal ve ekonomik ortaklar) katılımı sağlanmalıdır. Bu açıdan, şimdiye dek hazırlanmış olan mevcut bölgesel kalkınma planları daha geniş bir bölgesel alanı kapsadığından ve Yapısal Fonların şartlarını yerine getiremediğinden, bundan sonraki bölgesel kalkınma planları tüm 26 geçici NUTS düzey 2 bölgesi için hazırlanmalıdır. Bireysel bölgesel planlar ise ulusal plandaki strateji ile uyumlu olmalıdır.

Türkiye, sadece merkezi ve taşra yetkilileri arasında değil, ilgili bakanlıklarla da gelişmiş bir işbirliği yapısı oluşturmalı ve böylece bölgesel politikaların geliştirilmesinin tüm iktisadi faaliyet sektörlerine entegre edilmesini sağlamalıdır.

Sonuç olarak, geçen ilerleme raporundan bu yana, AB yapısal politikaları ile uyumlu bir bölgesel politika uygulanmasına dair esaslara ilişkin, özellikle bölgesel kurumsallaşma ve Ulusal Kalkınma Planını hazırlanması kapsamında, bir gelişme sağlanmıştır. Türkiye, AB bölgesel politikasına uyum ve yapısal araçların kullanılması için gerekli olan maddi altyapıya sahiptir. Bunların uygulanması için etkin bir kapasite oluşturulması gerekmektedir.

Bölüm 22: Çevre

Türkiye, çevre korunmasının diğer politikalara entegre edilmesi konusunda aşama kaydetmemiştir. Öte yandan, mevcut idari kapasitenin geliştirilmesine ilişkin bazı düzenlemeler gerçekleştirilmiştir.

Genel Değerlendirme

Geçtiğimiz yılın İlerleme Raporu'ndan bu yana, Türkiye, AB çevre müktesebatının aktarılması ve idari kapasitenin güçlendirilmesinde sınırlı düzeyde ilerleme sağlamıştır. Hava kalitesi, doğanın korunması, kimyasallar, gürültü, atık yönetimi, genetik olarak değiştirilmiş organizmalar, nükleer güvenlik ve radyasyondan korunma alanlarında mevzuatın oluşturulması ve idari kapasitenin güçlendirilmesi yönünde sınırlı aşama kaydedilmiştir. Öte yandan, Çevre ve Orman Bakanlığı'nın yeniden yapılandırılması olumlu bir

gelişmedir. Buna karşın, Türkiye'nin, bu bölümün tüm alt-sektörlerinin uyumlaştırılması ve uygulanmasının sağlanması konusunda daha çok çaba göstermesi gerekmektedir. Türkiye özellikle, yatay mevzuat, hava kalitesi, atık yönetimi, su kalitesi, doğanın korunması, sanayi kirliliği ve risk yönetimi ile Avrupa Çevre Ajansı'nın, veri toplama sistemi dahil olmak üzere, üyelik şartlarının yerine getirilmesi üzerine odaklanmalıdır.

Bölüm 23:Tüketicinin Korunması ve Sağlık

Tüketicinin korunması kanununu değiştiren çerçeve kanun Mart 2003 tarihinde kabul edilmiş ve Haziran 2003'te yürürlüğe girmiştir. Yeni kanun ile geniş bir yasal çerçeve çizilerek, gerek ürün güvenliği gerek güvenlik dışı alanlarda alınacak tedbirlere yönelik müktesebat uyumlaştırılması konusunda önemli adımlar atılmıştır. Ancak, kanunun Türkiye çapında etkin bir şekilde uygulanması için çaba gösterilmelidir. Ayrıca doğacak uyuşmazlıkların çözümü için özel tüketici mahkemeleri kurulmalıdır. Tüketici kuruluşlarının rolü tüketici politikasının geliştirilmesi için güçlendirilmeli ve bu kuruluşlar tüketici ürün güvenliği standartlarının geliştirilmesine katılmaya teşvik edilmelidir.

Genel Değerlendirme

Türkiye, geçen İlerleme Raporu'ndan bu yana büyük bir ilerleme kaydetmiştir. Müktesebat ile uyumlaştırma çerçevesinde yeni mevzuat oluşturulmuş ve bu mevzuatın uygulanmasına ilişkin bir dizi yönetmelik çıkarılmıştır. Bu gelişmeler ertesinde, tüketicinin korunması ve sağlık konularındaki durum olumludur. Türkiye, mevzuatın aktarılması sürecini tamamlamalı ve uygulamayı etkin bir biçimde gerçekleştirmelidir. Ürün güvenliğine ilişkin etkin bir piyasa gözetimi yapısı kurulmalı ve tüketicinin en üst düzeyde korunması için yeterli kaynaklar aktarılmalıdır.

Bölüm 24: Adalet ve İçişleri Alanında İşbirliği

Vize politikası konusunda Türkiye, AB'nin vize sistemine uyum sağlamaya yönelik çalışmalarını sürdürmekte olup, Nisan 2003 itibarıyla, 13 ülkenin vatandaşlarına uygulamakta olduğu vize muafiyetini kaldırmıştır.

Bazı eğitim faaliyetleri yürütülmekle birlikte, Schengen Anlaşması'na uyum konusunda önemli bir gelişme kaydedilmemiştir.

Dış sınırlar konusunda, bütünleştirilmiş sınır yönetimine dair AB müktesebatıyla tam uyumun sağlanmasından sorumlu olan Özel Görev Gücü çalışmalarını tamamlamış ve bir strateji oluşturmuştur. Bu stratejide, İçişleri Bakanlığı bünyesinde bir birim kurulması öngörülmektedir. Öte yandan, sınır kapılarında sahte ve tahrif edilmiş belgelerin saptanmasına yönelik çalışmalar sürdürülmektedir.

Özel Görev Gücü, göç ve iltica konularında da bir strateji oluşturmuş ve İçişleri Bakanlığı'nda yabancılara ikamet ve göç taleplerini değerlendirecek bir birim kurulmasını öngörmüştür. Buna ek olarak, ilgili birimin kararlarına ilişkin bağımsız bir itiraz merci de oluşturulacaktır.

Şubat 2003'de, TBMM yabancılara çalışma izni verilmesine dair yeni bir kanun kabul etmiştir. Bu kanun uyarınca çalışma izinleri merkezi bir sisteme tabi olacaktır.

Türk Vatandaşlık Kanunu, anlaşmalı evliliklerin önlenmesi amacıyla Haziran 2003 tarihinde değiştirilmiştir.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki Yeniden Kabul Protokolü hükümlerinin uygulanmasında Türkiye bazı sorunlar yaşamaktadır. Bunların giderilmesi için karşılaştırmalı bir veritabanı oluşturulmalıdır. Öte yandan, diğer üçüncü ülkeler ile yeniden kabul anlaşmaları yapılması konusunda ilerleme sağlanmıştır. Ancak Türkiye, AB'nin söz konusu anlaşmaya yönelik müzakerelerin başlaması yönündeki talebine henüz cevap vermemiştir.

Polis işbirliği ve organize suçlar alanında, Türkiye Mart 2003'te 2000 tarihli Ülkelerarası Organize Suçlar Anlaşmasını ve ilgili protokolünü onaylamıştır.

Temmuz 2003 tarihinde yeni bir Kaçakçılık ile Mücadele Kanunu yürürlüğe girmiştir.

Ekim 2002 tarihinde, Dışişleri Bakanlığı bünyesinde insan kaçakçılığı ile mücadele için bir Özel Görev Gücü oluşturulmuştur.

Organize suçlar ile mücadelede idari kapasite konusuna ilişkin olarak Adli Tıp Kurumu Kanununda Şubat 2003 tarihinde değişikliğe gidilmiştir.

Terörle Mücadele konusunda Türkiye, Avrupa terörle mücadele Sözleşmesinde değişiklik yapan Protokolü Mayıs 2003 tarihinde imzalamıştır.

Dolandırıcılık ve yolsuzlukla mücadelede Türkiye, OECD'nin 1997 Uluslararası Ticari İşlemlerde Yabancı Kamu Görevlilerinin Rüşvet Almasıyla Mücadele Sözleşmesini kabul etmiştir. Ayrıca, Eylül 2003 tarihinde Avrupa Konseyi Medeni Hukuk Sözleşmesini onaylamıştır.

Uyuşturucuyla mücadele konusunda ise, Şubat 2003 tarihinde Türkiye ile AB arasında uyuşturucuların yasa dışı imalatında kullanılan kimyasal maddelerle ilgili bir ön anlaşma imzalanmıştır. İlgili anlaşmanın halen Türkiye tarafından onaylanması beklenmektedir.

Gümrüklerde işbirliği alanında Türkiye, özellikle Yunanistan ve İran sınırlarında bulunan, gümrük kapılarındaki, tesislerin ve altyapının güçlendirilmesi çalışmalarına devam etmiştir.

Ceza hukuku ve medeni hukuk ile ilgili adli işbirliği alanında Türkiye, AB müktesebatına uyum amacıyla bir Ulusal Eylem Planı kabul etmiştir. Ceza Kararlarının İcrası ve Tenfizine dair Kanun değiştirilmiştir. AB ile ceza hukuku alanındaki adli işbirliği ilgili AB programı sonucu gelişme kaydetmiştir. Temmuz ayında yargı mensuplarının eğitilmesine yönelik bir Adalet Akademisi Kurulmasına dair Kanun kabul edilmiştir. Ağustos ayında ise Çocuk Mahkemelerinin yetki alanı 18 yaşından küçükleri kapsayacak şekilde genişletilmiştir.

İnsan hakları konusunda TBMM Haziran ayında, Birleşmiş Milletler Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi ile Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklar Sözleşmesini onaylamıştır. Ayrıca, idam cezasının kaldırılmasına ilişkin AİHS'nin 6. protokolü de Haziran 2003 tarihinde onaylanmıştır.

Genel Değerlendirme

Verilerin korunması alanında somut bir gelişme meydana gelmemiştir. Türkiye, 1981 yılında imzaladığı Avrupa Konseyi Kişisel Verilerin Korunması Sözleşmesini henüz onaylamamıştır.

Vize politikası konusunda Türkiye hazırlık çalışmaları yapmaktadır. Sınırlarda vize verilmesi ve havaalanlarında transit vize işlemleri yapılması gibi bazı uygulamalar sürdürülmekteyse de henüz AB müktesebatına tam uygunluk sağlanamamıştır. İdari kapasite konusunda Türkiye'nin sahte belgelerin saptanması için konsolosluk hizmetlerinde iyileştirme sağlaması gerekmektedir.

Dış sınırlar alanında, Bütünleştirilmiş bir Sınır Yönetimi Stratejisinin kabul edilmesi önemli bir adım olmuştur. Bu stratejide, 2002 Schengen Kataloğu da dikkate alınmıştır.

Göç ve İltica Stratejilerinin kabul edilmesi bu alandaki bir diğer önemli gelişmedir. Türkiye'nin bu stratejileri uygulaması ve İçişleri Bakanlığı bünyesinde bir birim kurması gerekmektedir. Özellikle, AB ile Kaçak Göçe ilişkin bir Ortak Eylem Planı oluşturulmasına çaba sarf edilmelidir. Üçüncü ülke vatandaşlarının çalışma ve eğitim amaçlı kalışları, uzun süreli ikamet durumları ve evlilik birliği konularında gerekli hukuki düzenlemeler yapılarak müktesebat ile uyum sağlanmalıdır.

Türkiye, idari kapasiteyle ilgili olarak kaçak göçle mücadele alanında büyük bir ilerleme kaydetmiştir. İnsan kaçakçılığı ile mücadele alanında, yeniden kabul ve sınır dışı konularındaki etkinliğini artırmalıdır. İltica talebinde bulunanların durumlarının değerlendirilmesine ilişkin bir sistem ve bağımsız bir başvuru prosedürü oluşturulması gerekmektedir.

Terörizmle mücadelede Türkiye'nin teröristlerin malvarlıklarını dondurma ve bunlara el koyma konularında karşılaştığı hukuki ve uygulamaya ilişkin zorluklarının üstesinden gelmesi gerekmektedir.

Dolandırıcılık ve yolsuzluğun önlenmesi ile ilgili olarak, kamu yönetiminin dağınık bir yapıya sahip olması, kurumların farklı kanun ve usullere tabi olması ve aralarındaki işbirliğinin yetersiz kalması hükümetin bu alandaki mücadelesini etkilemektedir. Kamu yönetiminin sistemli bir kurallar bütününe sahip olması sağlanmalıdır. Türkiye'nin 1999 tarihli Avrupa Konseyi Ceza Hukuku Sözleşmesi'ni onaylaması teşvik edilmektedir.

Uyuşturucu alanında Türkiye, AB ile arasındaki ön anlaşmayı onaylamalıdır. Ayrıca Türkiye'nin bir Ulusal Uyuşturucu Koordinatörü ataması beklenmektedir. Türkiye, Kara Para Aklanmasının Önlenmesi Kanununu ilgili suçların tanımının AB müktesebatıyla uyumlu olacak şekilde gözden geçirmelidir.

Gümrük işbirliği alanında ise Türkiye'nin kurumlararası işbirliğini güçlendirmesi gerekmektedir.

Ceza hukuku ve medeni hukuk ile ilgili adli işbirliği alanında Türkiye'nin, taraf olduğu uluslararası ve ikili anlaşmaların etkin bir şekilde uygulamak için yargı mensuplarını eğitmeli ve mevcut insan kaynaklarını geliştirmelidir. Ayrıca, Türkiye'nin, bir Temyiz Mahkemesinin kurulması ve yargının tarafsızlığı ve bağımsızlığının güçlendirilmesi için adım atması tavsiye edilmektedir.

İnsan Hakları alanında Türkiye'nin, Kişisel Verilerin Otomatik İşlenmesi ile ilgili 1981 Avrupa Konseyi Sözleşmesi'nin yanı sıra Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesinin 4., 7., ve 12. Protokollerini onaylaması gerekmektedir. Türkiye'nin Adalet ve İçişleri makamları arasında işbirliğinin geliştirilmesi, yargı reformu, AB ile kaçak göçle mücadele konusunda yoğun işbirliğinde bulunulması, sığınmacılarla ilgili 1951 tarihli Cenevre Sözleşmesine koyduğu coğrafi çekincenin kaldırılması ve AB ile insan ticareti ile mücadelede işbirliğinde bulunulması konularına ağırlık vermelidir. Ayrıca, Türkiye'nin, AB ile yeniden kabul anlaşmasına ilişkin müzakerelere başlaması gerekmektedir.

Bölüm 25: Gümrük Birliği

Türkiye gümrük mevzuatına uyum konusunda ilerleme kaydetmiştir. Buna ek olarak, Topluluk Gümrük Yasası'ndaki değişiklik dikkate alınarak, gümrük mevzuatı düzenlenmiştir. Temmuz 2003'te, Ortak Geçiş Sistemi çerçevesinde AT – EFTA Sözleşmesi'ne katılıma hazırlık amacıyla, gümrük geçişlerine ilişkin ulusal bir tüzük kabul edilmiştir.

Şubat 2003'te, Topluluk ve Türkiye arasında ön denetime ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır. Onay sürecinin yıl sonunda tamamlanması beklenmektedir. Mart 2003'te, Türk hükümeti, Norveç, İsviçre ve İzlanda ile karşılıklı idari yardımlaşmayı geliştirmeye karar vermiştir.

Son İlerleme Raporu'ndan bu yana, serbest bölgeler ve ekonomik etkileri olan gümrük işlemleri konusunda bir ilerleme kaydedilmemiştir. Bu noktada, Türkiye, yükümlülükleri ile çelişen uygulamalardan kaçınmalıdır (Kuzey Kıbrıs ile imzalanan gümrük birliği çerçeve anlaşması gibi).

Türkiye, idari kapasitesini güçlendirmeye devam etmiştir. Gümrük idarelerinin modernleştirilmesi ve bilgisayar sistemine geçişin ardından, bölge müdürlükleri ve gümrük daireleri arasında konsolidasyon temin edilmiştir. Gümrük noktalarında işlemleri kolaylaştırmayı, özellikle motorlu araç ve kültürel malların ticareti ile nükleer madde denetimini sağlamayı amaçlayan GÜMSIS (Gümrük Kapıları Güvenlik Sistemleri) Projesi kısmen tamamlanmıştır.

Gümrüklerin modernleştirilmesi projesi kapsamında, bilgisayar sistemine geçen ithalat, ihracat ve bilgisayarlı gümrük etkinliklerinin (BİLGE) ardından, Elektronik Veri Değişimi (EDI) yoluyla gümrük bildiriminde önemli bir gelişme sağlanmıştır. Ancak sistem halen, entegre tarife ya da yeni bilgisayarlı geçiş sistemi gibi AT sistemleri ile uyumlu değildir.

Hong Kong, Çin, Sırbistan-Karadağ, Letonya, Fas ve Kazakistan ile gümrük işbirliği anlaşmaları imzalanmıştır.

Genel Değerlendirme

Türkiye, Ortak Gümrük Tarifesi'ne uyumu, AT'nin tercihli tarife düzenlemeleri dışında, tamamlamak üzeredir. Ayrıca, Topluluk Gümrük Yasası'nın, 1999 yılındaki haline ve daha sonraki müktesebatın belli bölümlerine uyum sağlanmıştır.

Ancak, serbest bölgelere ve ekonomik etkileri olan gümrük işlemlerine ilişkin ilerleme sağlanmamıştır. Gümrük yasası dışındaki hükümlere uyum sağlanmaması, gümrük hükümlerinin uygulanmasını güçleştirmektedir. Ayrıca, kaçak ve kültürel ürünlerin gümrük kontrolüne ve WCO/ECE Gümrük Sözleşmelerinin hükümlerine uyum konusunda da somut adımların atılması gerekmektedir.

Türkiye, tüm ilgili üçüncü ülkelerle serbest ticaret anlaşmalarını imzalamadığı için, tercihli tarife düzenlemelerinde tam uyum sağlamış değildir. Gümrük idarelerinin modernleştirilmesine rağmen, tarım ürünleri ve deniz ürünlerine ilişkin menşe denetimi konusunda eksiklikler bulunmaktadır.

Gümrük idarelerindeki yolsuzlukla, gümrüklerdeki dolandırıcılıkla ve ekonomik suçlar ile mücadele, kurumlararası ve üye ülkeler ile işbirliği yoluyla güçlendirilmelidir.

Bölüm 26: Dış İlişkiler

Türkiye'nin *ticaret politikası* genel olarak AT'nin ortak ticaret politikasıyla bağlantılıdır. Bu, Gümrük Birliği yükümlülüklerinin bir sonucudur. Özerk rejimler ve serbest ticaret anlaşmaları da dahil olmak üzere Türkiye AT tercihli ticaret rejimi alanındaki yükümlülüklerini tam olarak yerine getirmemiştir. (Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi'ne uyum)

Türkiye'nin Dünya Ticaret Örgütü nezdindeki pozisyonu ve politikaları genel olarak AB ile uyumlu değildir. Ancak coğrafi işaretler konusundaki yakın işbirliği tatmin edicidir.

Üçüncü ülkelerle ikili anlaşmalar konusunda Türkiye'nin Bosna-Hersek ve Hırvatistan'la serbest ticaret anlaşmaları 1 Temmuz 2003 itibariyle yürürlüğe girmiştir. Türkiye'nin (Güney) Kıbrıs ile serbest ticaret anlaşması imzalaması konusunda bir gelişme olmamıştır.

Genel Değerlendirme

Türkiye şu ana kadar EFTA ülkeleri, İsrail, Macaristan, Romanya, Litvanya, Estonya, Çek Cumhuriyeti, Slovakya, Slovenya, Letonya, Bulgaristan, Polonya, Makedonya, Bosna-Hersek ve Hırvatistan'la serbest ticaret anlaşmaları imzalamıştır. AB'ye katılan sekiz ülkeyle yapılan anlaşmalar Mayıs 2004'te uygulamadan kaldırılacaktır. Türkiye ve AB arasında ticaret politikası hakkında bir danışma mekanizması oluşturulmuştur ve düzgün bir şekilde işlemektedir.

Türkiye çift kullanımlı ürünlerin ithalatı alanında AB'nin de taraf olduğu uluslararası anlaşmalara taraftır ancak bu alandaki yürütme ehliyeti farklı kurumlar arasında dağılmıştır ve farklı yasalara dayandırılmaktadır.

Bölüm 27: Ortak Dışişleri ve Güvenlik Politikası

Türkiye, dışişleri ve güvenlik politikası alanındaki tutumunu AB ile uyumlu hale getirmeye devam etmiştir. Türkiye, AB'nin açıklama ve bildirimlerini benimsemiş, Birliğin bazı ortak eylem ve tutumlarına katılmıştır. Türkiye, Birliğin, İran'ın silahsızlanmasına yönelik açıklamasını desteklemiştir. Türkiye'nin, AB'nin NATO teçhizatlarını kullanarak yapacağı operasyonlarda karar alma süreçlerine katılmasına ilişkin problem çözülmüştür.

Türkiye ile Yunanistan arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etmekte ve askeri alandaki güven artırıcı önlemler hayata geçirilmektedir. 2003 yılı sonbaharında her iki ülke askeri deniz tatbikatlarını iptal etmiş, bunun yanı sıra, Ege üzerindeki hava sahasının kullanımına ve doğalgaz boru hattına ilişkin anlaşmalar imzalamışlardır.

Türkiye, Balkanlar, Orta Doğu, Karadeniz ve Kafkasya'da istikrar, güvenlik ve ekonomik işbirliğine katkı sağlamaya devam etmiştir. Ermenistan sınırı halen kapalı olmasına rağmen bu ülke ile ilişkiler gelişmektedir. Türkiye uluslararası terörizme karşı mücadeleyi etkin bir şekilde desteklemektedir. Türkiye Irak krizinin barışçı çözümü için gerekli girişimlerde bulunmuş ve Afganistan'daki uluslararası askeri gücü Aralık 2002'ye kadar yönetmiştir. Türkiye, İslam ülkelerine daha fazla demokrasi ve açıklık çağrısında bulunmuştur.

Genel Değerlendirme

Türkiye'nin, AB üyesi olmayan ülkelerin, NATO teçhizatı kullanılarak AB tarafından yürütülecek operasyonlara katılımı konusunda anlaşmaya varması, ODGP'ye önemli bir katkıda bulunmuştur. Türkiye bölgesel işbirliğinin aktif bir katılımcısıdır. Türkiye komşuları ile olan ilişkilerini geliştirmekte ve iyileştirmektedir. Türkiye uluslararası toplumun taleplerini dikkate alarak Kuzey Irak'a tek yanlı müdahalede bulunmaktan kaçınmıştır. Türkiye AB dış ve güvenlik politikası ile aynı yönde politikalar geliştirmeye devam etmektedir.

Bölüm 28: Mali Kontrol

Kamu iç mali kontrolüne ilişkin olarak, yeni bir bütçe yönetimi ve kontrolü kanunu (Kamu Mali Yönetimi ve Kontrol Kanunu) Meclise sunulmuş ancak henüz kabul edilmemiştir.

Bu kanun aynı zamanda kalan ek bütçe fonlarını da dış denetim kapsamına almaktadır. Sayıştay'ın yeniden yapılandırılması çabaları Yüksek Denetim Kurumlarına ilişkin Lima Bildirisi'nde belirtilen ilkeler doğrultusunda sürdürülmektedir.

Türkiye, katılım öncesi fonlarının yönetimine ilişkin yapısal yardımların kontrolü alanında ilerleme kaydetmiştir.

Genel Değerlendirme

Kamu yönetimi ve denetim mekanizmaları sistemleri konularında Türkiye ve AB arasında belirgin farklılıklar vardır. Bu farklılıklar özellikle idari hesap verme sorumluluğunun ve modern iç denetimin olmaması ile Maliye Bakanlığı ile Sayıştay arasındaki yetki paylaşımı ve yetki çatışması gibi alanlarda belirgindir.

Kamu kesiminin iç mali denetim sistemi son ilerleme raporundan bu yana değişiklik göstermemiştir. Bu konuda bir politika raporu onaylanmış ve Kamu Mali Yönetimi ile İç Kontrol Kanunu Meclise sunulmuştur. Türkiye bu kanunu, IMF ile olan stand-by düzenlemesi kapsamında kabul etmeyi taahhüt etmiştir. Kanun tasarısı geçen İlerleme Raporu'nda belirtilen tespitler doğrultusunda değişiklikler getirmektedir. Ancak bu alandaki değişikliklerin kısa vadede uygulamaya geçmesi beklenmemektedir. Teftiş kurullarının çoğalmasına ve Maliye Bakanlığı'nın merkezi ön (ex ante) kontrollerine rağmen, düzensizliklerin ortadan kaldırılmasına ilişkin sistemli ve etkin bir yaklaşım oluşturulamamıştır.

Mali denetim sisteminde reformların devamı ve AB standartlarına uyum için asgari gerekler yerine getirilmelidir. Tüm gelirler, harcamalar, varlıklar ve borçlar tek bir ulusal bütçe altında toplanmalıdır. Bu alanda bütçe dışı fonlar ve borç yönetimine ilişkin hükümlerin reformu çerçevesinde ilerleme kaydedilmiştir. Sayıştay'ın yetki alanının özerk kurumları ve tüm kamu harcamalarını kapsayacak şekilde genişletilmesine devam edilmelidir. Ulusal bütçenin tümüne yönelik bütünsel bir yönetim ve denetim yaklaşımı getirilmelidir. Buna, bütün kamu harcamaları için idari hesap verme sorumluluğu eşlik etmelidir.

Bağlı oldukları kurumun mali yönetimini denetlemekle görevli ve işlevsel özerkliğe sahip tüm iç denetim birimlerinin tüm bütçe merkezleriyle etkileşim içinde olması sağlanmalıdır. İç denetim prosedürleri sistem bazlı ve performans denetimine dayalı olarak uluslararası standartlarla uyumlu hale getirilmelidir. Ayrıca bütçe merkezleri, Maliye Bakanlığı ve Sayıştay arasında açık bir yetki ayırımı yapılmasına ihtiyaç vardır.

Yapısal harcamaların kontrolü kapsamında katılım öncesi mali desteğin merkezi olmayan bir yapıda uygulanmasına yönelik anlaşma sağlanmıştır. Yine de Türkiye'nin mevcut mali denetim sistemini gelecekte harcamalarını etkin bir şekilde yönetebilmesi için yeniden yapılandırılması gerekmektedir.

Yapısal yardımların denetimi konusunda katılım öncesi yardımı etkileyen düzensizliklerin çözülmesi için idari kapasitenin güçlendirilmesine yönelik gerekli tedbirler Ulusal Fonun ve Merkezi Finans ve Sözleşme Birimi'nin (MFSB) el kitabına, ayrıca bu yıl Ulusal Fon ile MFSB arasında ve MFSB ile uygulama ajansları arasında imzalanan anlaşmalara eklenmiştir, bu konudaki iyileştirme çabalarını sürdürmelidir.

Topluluğun mali çıkarlarının korunması konusunda Türkiye, katılım öncesi yardımı olumsuz etkileyen dolandırıcılık olayları ve diğer düzensizliklerle baş edilmesi için idari kapasitesini güçlendirmelidir.

Bölüm 29: Mali Kontrol ile Mali ve Bütçesel Hükümler

Türkiye son rapordan bu yana bu alanda bazı ilerlemeler kaydetmiştir.

Ulusal bütçenin oluşumu ve uygulanmasına ilişkin olarak ilerleme sağlanmıştır. Yeni uygulama, mevzuatı net borçlanma bütçeye değerlendirme olarak eklenmiştir ve muhasebe reformlarının kapsamı konsolide bütçe ajanslarına ve pilot uygulama olarak genel hükümet birimlerine genişletilmiştir.

Öz kaynaklar alanında herhangi bir ilerleme kaydedilmemiştir.

Genel Değerlendirme

Türkiye'nin bütçe uygulamaları, AB'de temel olarak uygulanan standartlar ile uyumlu değildir. Halen çok sayıda döner sermayeli kurum bulunmaktadır. TBMM'ye sunulan esas bütçeye, döner sermaye ve bütçe dışı fonlar hala dahil edilmemektedir. Ancak bu sınıfa giren fonların sayısı azaltılmıştır.

Mali yönetime ilişkin sorumluluklar farklı bakanlıklar arasında dağılmış durumdadır. Kamu kesimi bütçesinin tamamına yönelik bir sorumlu bulunmamaktadır. Bütçenin kapsadığı alanların yukarıda bahsedilen hususlar çerçevesinde genişletilebilmesi için bütçe ve muhasebe standartlarında şeffaflığın geliştirilmesi ve politika oluşturulması ile bütçe süreci arasında bağlantı kurulması gerekmektedir. Buna karşın genel durumda iyileşme kaydedilmiştir. Bütçenin konsolidasyon süreci tamamlanmak üzeredir. Devam eden kamu sektörü reform programı sıkı bir şekilde takip edilmelidir.

Bütçe raporlaması; zamanında, anlaşılır, güvenilir ve bütçe sapmaları belirtilecek şekilde yapılmalıdır. 2003 yılında Maliye Bakanlığı muhasebe veri tabanını merkezileştiren ve bütün konsolide bütçe kalemlerini kapsayan, yeni bir otomasyona dayalı yeni bir muhasebe sistemini tamamlamıştır. Bu şekilde taahhütlerini düzenli ve zamanında izleyebilecek, öngörülerini aşan taahhütlere ilişkin araştırma raporları hazırlayacak ve yeni bütçe kodlama yapısının tamamlanmasıyla birlikte analitik raporlar düzenleyebilecektir.

Hükümet, 2003 yılında vergi idaresi işlemlerinin güçlendirilmesinde adımlar atmıştır. 2003 yılı bütçesinde ilave vergi denetçilerinin istihdam edilmesi için kaynak yer almaktadır. Ocak ayında, yeni denetim koordinasyon birimi, denetim kaynaklarını yüksek riskli alanlara yönlendiren bir denetim koordinasyon planını tamamlamıştır. Türkiye bu süreci tamamlamaya yönelik çalışmalar ve OECD deneyimine dayanarak, IMF ile yaptığı stand-by düzenlemesinin bir parçası olarak vergi idaresinin reformuna devam etmektedir. Gelirler Genel Müdürlüğü'nün yeniden düzenlenmesi çalışmaları sürmektedir.

Öz kaynaklar sistemi konusunda bu sistemin uygulanması için gerekli kurumlar mevcuttur ve ilgili faaliyetlerini sürdürmektedirler. KDV'nin ve GSMH'nin doğru hesaplanması için ek düzenlemelere ihtiyaç vardır. Bu kapsamda Türkiye'nin AB standartları doğrultusunda yeni bir istatistik yasasının çıkarılmasına, ulusal istatistik sisteminin gözden geçirilmesine ve makroekonomik istatistiklerin müktesebat ile uyumlu hale getirilmesine gereksinimi vardır. Öz kaynaklar konusunda Türk gümrük mevzuatı 1999 müktesebatı ile büyük ölçüde uyumludur. Ancak, mevzuatın uyumlaştırılması ve uygulanması için daha fazla çaba sarf edilmelidir. Türkiye KDV ve gümrük vergisi kaçakçılıklarıyla mücadeleye yönelik araçlar kullanılmalıdır.

3.2. Genel Değerlendirme

Müktesebat uyumu alanında Türkiye, çoğu alanda uyumlaştırma sürecinde ilerlemesine rağmen, bir çok başlıkta henüz başlangıç aşamasında bulunmaktadır. En çok ilerlemenin kaydedildiği başlıklar AT-Türkiye Gümrük Birliği ile ilgili olmasına karşın bu hususta yükümlülükler tam olarak yerine getirilmemiştir. Uyumlaştırma ayrıca müktesebata benzerlik gösteren diğer uluslararası yükümlülükler alanında da daha ileri düzeyde gerçekleşmiştir. Tüm alanlarda daha ileri mevzuat uyumu gerekmektedir ve Türkiye, müktesebat uyumu konusunda Katılım Ortaklığı önceliklerine uygun olarak tüm başlıklarda tutarlı bir şekilde Ulusal Programı uygulamaya yoğunlaşmalıdır. Yeni mevzuat AB müktesebatından uzaklaşmamalıdır.

Malların serbest dolaşımı konusunda, Türkiye özellikle sektör odaklı mevzuatta ilerleme kaydetmiştir. Ancak gıda güvenliği de dahil olmak üzere sanayi ve işlenmiş gıda ürünlerinde, ürün güvenliği ve ürün spesifikasyonları konusunda yeni ve eski yaklaşımların uyumlaştırılması ve uygulanmasında önemli çabaya ihtiyaç vardır. Piyasa gözetim mekanizmaları ve kurumlarının uygunluk değerlendirilmesinde kısıtlı ilerleme kaydedilmiştir, ayrıca yasal metroloji birimleri sisteminin güçlendirilmesi gerekmektedir. Kamu İhaleleri Yasası'na getirilen değişikliklerle, Türkiye müktesebata uyum düzeyini düşürmüştür. Türkiye kısa vadede ticaretin önündeki teknik engellerin kaldırılması için gerekli önlemleri almalıdır. Müktesebatın doğru bir şekilde uygulanmasının sağlanması ve 31 Aralık 2000 tarihine kadar tamamlanması gereken Gümrük Birliği yükümlülüklerine uyum konusunda çalışmalara yoğun bir şekilde devam edilmelidir.

Kişilerin serbest dolaşımı konusunda, rapor döneminde özellikle işçilerin serbest dolaşımıyla ilgili olarak bazı ilerlemeler kaydedilmiştir; ancak Türkiye'nin uyumu kısıtlı kalmaktadır. *Hizmetlerin serbest dolaşımı* konusunda, Türkiye bankacılık sektörü, yatırım hizmetleri ve sigortacılık piyasalarıyla ilgili olarak bazı ilerlemeler kaydetmiştir. Serbest meslek hizmetleriyle ilgili kısıtlı ilerleme kaydedilmiştir. Sigorta sektöründe müktesebata uyum ve idari kapasitenin artırılması konusunda daha fazla çaba gerekmektedir. Veri koruma ve bilgi toplumu hizmetleriyle ilgili mevzuatın müktesebatla uyumlu olarak kabul edilmesine yönelik

çalışmalar devam etmelidir. *Sermayenin serbest dolaşımı* konusunda, müktesebata uyum özellikle sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi alanında ilerlemektedir, ancak çalışmaların devam etmesi gerekmektedir.

Önceki yıllarda alınan önlemlere rağmen, fikri ve sınai mülkiyet hakları da dahil olmak üzere *şirketler hukuku* alanındaki uyumlaştırma kısıtlıdır. Korsan ürünlerle mücadele de dahil olmak üzere fikri ve sınai mülkiyet haklarının ihlaliyle ilgili yasama ve uygulamanın etkin bir şekilde işlemesi gerekmektedir. *Rekabet* konusunda devlet yardımlarını izleme hükümlerinin güçlendirilmesi ve bir devlet yardımları izleme biriminin oluşturulmasıyla ilgili çalışmalar devam etmelidir.

Tarım alanında, veterinerlik ve bitki sağlığına ilişkin, özellikle hayvan hastalığı denetimi ve teşhisi ile büyük baş hayvanların ve patateslerle ilgili zararlı organizmaların kayıt işlemlerinde ilerleme sağlanmıştır. Bununla birlikte, ilgili sektörlerde tam uyumun sağlanması için, idari kapasiteyi artırmaya, denetim ve muayene sistemleri ile gıda üretimini güncelleştirmeye yönelik önemli adımların atılması gerekmektedir. Kırsal gelişime ilişkin bir strateji uygulanmalıdır. *Balıkçılık* alanında, sınırlı bir ilerleme kaydedilmiş ancak, özellikle muayene ve denetim alanında belirli bir hazırlık çalışması tamamlanmıştır. Diğer taraftan, temel kanunların *müktesebat* ile yakınlaştırılması ve kurumsal reform halen ele alınması gereken konulardır.

Taşımacılık alanında ilerleme çok sınırlıdır. Başta kara ulaşımı ve denizyolu ulaşımı güvenliği olmak üzere bazı sektörlerde yapılan müktesebat uyumu çeşitli uluslararası sözleşmelerin ulusal mevzuata aktarılmasını içermektedir. Deniz yolu ulaşımı güvenliği ile kara ve demir yolu taşımacılığı alanında daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. *Vergilendirme* alanında mevzuat ve idari kapasite konularında sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Mevzuat alanında, başta istisnalar ve indirimli oranlar olmak üzere KDV konusunda daha fazla uyumlaştırma sağlanması gerekmektedir. Alkollü içecekler ve sigara için uygulanan vergilerde kısmen yakınlaştırma yapılmışsa da söz konusu vergiler halen AB minimum düzeyinin altındadır.

Türkiye *istatistik* alanında bazı ilerlemeler kaydetmiştir; ancak, mevzuat uyumu konusundaki temel gereklerin yerine getirilmesi için daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Verilerin tarafsızlığı ve güvenilirliği, istatistiklerin şeffaflığı ve kişisel verilerin güvenliği ilkelerinin uygulanması için mevcut mevzuatın müktesebat ile uyumlaştırılması gerekmektedir. *Sosyal politika ve istihdam* alanında, Türkiye bazı ilerlemeler kaydetmiştir. İdari kapasite güçlendirilmiş, iş hukuku alanında ve istihdam politikasında cinsiyetler arası eşitliğinin sağlanması yönünde önlemler alınmıştır. Sosyal diyalog, sağlık ve güvenlik alanlarında daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Elektrik ve doğal gaz piyasalarına ilişkin çerçeve kanunların uygulanmasına yönelik bazı hükümler kabul edilerek *enerji* alanında önemli ilerleme kaydedilmiştir. Etkin enerji kullanımı ve yenilenebilir enerji kaynakları alanlarındaki müktesebat uyumunda da ilerleme sağlanmıştır. Müktesebat uyumunun tamamlanması için tüm enerji alanlarında daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Türkiye, *sanayi politikası* ile ilgili olarak, kamu sektörü reformu ile gösterdiği ilerlemenin yanı sıra yeni bir doğrudan yabancı yatırım kanunu kabul etmiştir. Kamu iktisadi teşebbüslerinin yeniden yapılandırılması için daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Çelik sanayiinin yeniden yapılandırılması öncelikli konumunu korumaktadır. Türkiye *KOBİ* politikası alanında bazı ilerlemeler kaydetmiştir. Şirketlerin tescili ve kurulmasının basitleştirilmesi olumlu bir gelişmedir. Teknoloji geliştirme merkezlerindeki donanım iyidir. Türkiye'nin AB programlarına katılımı çok yeni olmakla birlikte 6. Çerçeve Programına tam katılımı ülkenin *bilim ve araştırma* alanına olumlu yaklaşımının bir göstergesidir. Türkiye bilim ve araştırma alanındaki yatırım düzeyini artırmalıdır. *Eğitim* alanında bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye, 3 Topluluk programına katılım için hazırlıklarını tamamlama yönündeki gayretlerini artırmalı ve buna ilişkin tedbirlerin uygulanmasını sağlamalıdır.

Bazı ilerlemelere rağmen, *telekomünikasyon* alanındaki müktesebata uyum düzeyi hala yetersizdir ve başta uluslararası hizmet, numaralandırma, lisanslı hatlar ve veri güvenliği alanlarında olmak üzere daha fazla çaba gösterilmelidir. Mevzuatın uygulanma düzeyi iyileştirilmelidir. Posta hizmetleri piyasasının serbestleştirilmesi için daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. *Kültür ve görsel-işitsel politika* alanında, Türkiye, özellikle Türkçe dışında diğer dillerde de yayın yapılmasına olanak sağlayarak mevzuat açısından ilerleme kaydetmiştir. Ancak müktesebata uyum konusunda daha fazla çaba gösterilmesi gerekmekte ve Türkiye, diğer dillerde yayın yapılmasına dair uygulama önlemlerinin kabul edilmesi yönünde teşvik edilmektedir.

Bölgesel politika alanında, geçtiğimiz yılın İlerleme Raporu'ndan bu yana bazı gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak merkezi ve bölgesel düzeyde bölgesel politikanın uygulanmasının sağlanması yönünde daha fazla

çaba gösterilmesi gerekmektedir. Uygun kurumların oluşturulması ve yeterli insan gücü ve mali kaynak ile donatılması gerekmektedir. *Çevre* konusunda, Türkiye, bazı alanlarda sınırlı bir ilerleme kaydetmiştir ve genel olarak müktesebata uyum düzeyi çoğu alanda düşüktür. Çevre politikasının tüm alanlarında hem mevzuat hem de uygulama konusunda daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Çerçeve yasanın kabul edilmesiyle *tüketicinin korunması ve sağlık* konusundaki müktesebat uyumunda ilerleme sağlanmıştır. Ancak, tüketicinin yüksek düzeyde korunması için güvenliğe ilişkin etkin bir gözetim sistemi oluşturulmalı ve yeterli kaynak aktarılmalıdır. Türkiye, *adalet ve içişleri* alanında müktesebat uyumuna yönelik kabul ettiği başlangıç stratejileri ile önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Kaçak göç ve organize suçlarla mücadele gibi birçok alanda işbirliği artmıştır. Türkiye, kabul edilmiş olan stratejileri uygulamaya başlamalı, yasal çerçevesi ve idari yapısını uyumlaştırma yönündeki çabalarını artırmalıdır. Türkiye, AB ile yeniden kabul anlaşması müzakerelerine başlamalıdır.

Gümrük Birliği alanında aşağıdaki konulara öncelik verilmelidir: gümrüklerle ilgili kontrol mevzuatı, taklit ve korsan mallar, kültürel mallar ve serbest bölgelerdeki gümrük düzenlemelerinin uygulanmasına ilişkin gümrük dışı mevzuat ve ekonomik etkiye sahip gümrük usulleri. İdari kapasite iyileştirilmiştir; ancak Türkiye, uyumlaştırılan mevzuatın yeterli düzeyde uygulanmasının sağlanması için kurumlararası işbirliği, gümrükleme sonrası denetim ve sınır kontrolünü güçlendirmeye devam etmelidir.

Türkiye *dış ilişkiler* alanında çok sınırlı bir ilerleme kaydetmiştir. Başta Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi alanında olmak üzere uzun zamandan beri yerine getirmediği yükümlülükleri karşılaması gerekmektedir. İkili anlaşmalar çerçevesinde, Türkiye, AB'nin serbest ticaret anlaşması imzaladığı taraflarla söz konusu anlaşmaları imzalama yönündeki gayretlerini sürdürmelidir. *Ortak dışişleri ve güvenlik politikası* alanında, Türkiye'nin politikası genel olarak AB politikasıyla uyumlu hale getirilmeye devam edilmiştir. Türkiye, ulusal politika ve uygulamalarının AB'nin ortak tutumlarıyla uyum içerisinde olmasını ve tüm yaptırım ve kısıtlayıcı tedbirlerin zamanında uygulanmasını sağlamalıdır.

Kamu Mali Yönetimi ve İç Kontrol Kanunu'nun Meclis'ten geçirilmesinde gecikilmesi nedeniyle *mali kontrol* alanında sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye söz konusu kanunu kabul etmeli ve bütçenin şeffaflığı ve muhasebe standartlarının iyileştirilmesi ve yeni bütçe kanununun uygulanması üzerinde yoğunlaşmalıdır.

Çoğu alanda uygulama zayıftır. Müktesebatın etkin bir şekilde uygulanmasının sağlanması için farklı alanlardaki idari kapasite güçlendirilmelidir. Devlet yardımları ve bölgesel kalkınma gibi bazı konulardaki, idari reform yeni yapıların oluşturulmasını içermelidir. Yeni düzenleyici birimlerin oluşturulduğu durumlarda, söz konusu birimlerin özerkliği sağlanmalı ve bu birimler yeterli insan gücü ve mali kaynakla donatılmalıdır.

C. SONUÇ

Türk hükümeti geçen yıldan bu yana, siyasi ve hukuki sisteme geniş kapsamlı değişiklikler getiren reformlardaki ilerlemeyi hızlandırmak için büyük bir kararlılık göstermiştir. Hükümet aynı zamanda, Türk vatandaşlarının temel özgürlükler ve insan haklarından Avrupa standartları seviyesinde yararlanabilmeleri için, bu reformların etkin bir şekilde uygulanmasına yönelik önemli adımlar atmıştır. Farklı alanlarda mevzuat değişikliği getiren dört önemli siyasi reform paketi kabul edilmiştir. İfade özgürlüğü, gösteri yapma özgürlüğü, kültürel haklar ve ordunun sivil kontrolü gibi bazı reformlar Türkiye açısından hassas konulara değinmeleri nedeniyle, büyük bir siyasi önem taşımaktadır. Gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi'ndeki siyasi kriterler kapsamında yer alan birçok öncelik ele alınmıştır.

Kamu yönetimi ve hükümetin işleyişinin sadeleştirilmesi konusunda ilerleme kaydedilmektedir. Hükümet, kamu hizmetlerindeki personelin daha şeffaf yönetimine ilişkin reformlara başlamıştır. Söz konusu reformlar ayrıca yolsuzlukla mücadeleyi güçlendirecektir.

Milli Güvenlik Kurulu'nun (MGK) görevleri, yetkileri ve işleyişinde, sivil-asker ilişkileri çerçevesinin AB üye ülkelerindeki uygulamalara yaklaştırılması için maddi değişiklik yapılmıştır. MGK Genel Sekreteri'nin rolü gözden geçirilmiş ve icra yetkileri kaldırılmıştır. MGK'nın hala, Radyo Televizyon Üst Kurulu (RTÜK) ve Yüksek Öğretim Kurulu (YÖK) gibi sivil kurullarda temsilcileri bulunmaktadır. TBMM'nin askeri harcamalar üzerinde, gerek bütçenin onaylanması gerek denetlenmesine ilişkin olarak, tam kontrolü sağlanmalıdır.

Yargının etkinliği ve bağımsızlığının geliştirilmesine yönelik daha fazla çaba gösterilmelidir. Halihazırda, yargı sistemi aile mahkemelerinin kurulmasıyla güçlendirilmiş bulunmaktadır. Askeri mahkemelerin sivil yargılamaya ilişkin yetkisi kaldırılmıştır. Devlet Güvenlik Mahkemeleri sisteminde, başta görüşmesiz gözaltının kaldırılması olmak üzere, olumlu gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak, söz konusu mahkemelerin işleyişinin, özellikle savunma hakları ve adil yargılama ilkesi konusunda, Avrupa standartlarıyla tam uyumlu hale getirilmesi gerekmektedir.

Reformların uygulanmasında tutarsızlık vardır. Birçok durumda, Meclisin temel özgürlüklere ilişkin olarak kabul ettiği siyasi reformları uygulamakla yükümlü yürütme ve yargı makamları bazı kısıtlayıcı şartlar koymak suretiyle bu reformların kapsamını daraltarak, ilk aşamada öngörülen amaçları engellemektedir. Hükümet reformların sistematik bir şekilde uygulanmadığını kabul ederek, uygulamanın sağlanması için bir Reform İzleme Grubu oluşturmuştur.

Türkiye, Yolsuzluğa dair Medeni Hukuk Konvansiyonu'nu onaylamıştır ve 1 Ocak 2004 tarihi itibarıyla Avrupa Konseyi yolsuzluğa karşı Devletler Grubu'nun (GRECO) bir üyesi haline gelecektir. Ancak, bir çok girişime rağmen, yolsuzluk hala sürmekte ve kamu hayatının birçok alanını etkilemektedir.

Türkiye, gerek Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar ile Sosyal ve Ekonomik Haklar Sözleşmesi gibi uluslararası konvansiyonları, gerek Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi'nin 6. protokolü gibi önemli Avrupa konvansiyonlarını onaylamıştır.

Ancak, Türkiye'nin, maddi tazminat ödenmesi yahut AİHS'yi ihlal eden kararları gözden geçirmesi yönündeki birçok Avrupa İnsan Hakları Mahkemesi (AİHM) kararını yerine getirmemesi endişe vericidir. AİHM'nin beş yıl önce hükme bağladığı Loizidou davası buna örnek teşkil etmektedir.

İşkence ve kötü muamele ile mücadele güçlendirilmiş olup, Türk hukuk sistemi bu konulara ilişkin olarak Avrupa standartlarıyla yakın hale getirilmiştir. İşkence oranında düşüş olmakla birlikte, bazı özel durumlara ilişkin olarak raporların hala devam etmesi endişe yaratmaktadır.

Cezaevleri sistemi reformuna devam edilmiş, tutukluların hakları iyileştirilmiştir. Uygulamada, avukata başvuru hakkı her zaman sağlanmamaktadır.

Yeniden yargılama imkanı getirilmiş ancak uygulamada az sayıda dava yeniden yargılamaya tabi olmuştur. Zana ve diğerlerine ilişkin davanın yeniden başlaması, şimdiye dek büyük ölçüde önceki yargılamanın tekrarıyla sonuçlanarak, savunma hakkına ilişkin endişelerin devam etmesine neden olmaktadır.

Reform paketlerinin kabulü ile ifade özgürlüğünün kullanılmasına ilişkin birçok yasal kısıtlama kaldırılmıştır. Şiddet içermeyen görüşlerin açıklanması nedeniyle açılan davaların sürmesine rağmen, Ceza Kanunu'nun

gözden geçirilen hükümlerinin uygulanması birçok beraat kararının verilmesine neden olmuştur. Şiddet içermeyen görüşleri nedeniyle cezaevinde bulunan kimseler, kaldırılan hükümler sonrasında tahliye edilmiştir.

Bir dizi kısıtlamanın kaldırıldığı gösteri yürüyüşü ve toplantı özgürlüğü alanında dikkate değer gelişmeler kaydedilmiştir. Buna rağmen, bazı gösteri yürüyüşlerinde, yetkililer orantısız şekilde kuvvet kullanmıştır.

Dernek kurma özgürlüğüne ilişkin bazı kısıtlamaların azaltılmasına rağmen, derneklere ilişkin prosedürler halen ağırdır. Derneklere ve özellikle insan hakları savunucularına ilişkin kovuşturmalar devam etmektedir.

Siyasi Partiler Kanunu'nda, siyasi partilerin kapatılmasının zorlaştırılması için değişikliğe gidilmiştir. Ancak, HADEP Anayasa Mahkemesi tarafından kapatılmış olup, DEHAP hakkındaki kapatma davası sürmektedir.

Din özgürlüğü konusunda reform paketiyle getirilen değişiklikler henüz istenen etkiyi yaratmamıştır. Uygulayıcı makamların ilgili hükümleri çok kısıtlı bir şekilde yorumlamaya devam etmesi nedeniyle, din özgürlüğü Avrupa standartlarına kıyasla çok ciddi kısıtlamalara tabi olmaktadır. Bu özellikle, tüzel kişiliğin yokluğu, dini personelin eğitimi ve dini toplulukların mülkiyet hakları konularında gözlenmektedir.

Türkçe dışındaki diğer dillerde radyo ve televizyon yayını ve bu dillerin öğrenimi konusundaki yasakların kaldırılması yönünde tedbirler alınmıştır. Bu alanda gerçekleştirilen reformlar uygulamada şimdiye dek çok az etki yaratmıştır.

Olağanüstü Halin Kaldırılması, Güneydoğu'da süregelen gerginliği azaltmıştır. Kültürel faaliyetlere daha fazla hoşgörü gösterilmektedir. Köye Dönüş programı çok yavaş işlemektedir. Bölgenin sosyo-ekonomik gelişimi ve yerlerinden edilmiş kişilerle ilgili sorunlara kapsamlı ve kültürel hakları da içeren bir çözüm bulunabilmesi için önemli çaba sarf edilmesi gerekmektedir.

Selanik Avrupa Konseyi sonuçlarında ve Katılım Ortaklığı'nda Türkiye, Kıbrıs sorununun çözümünde Birleşmiş Milletler Genel Sekreteri'nin çabalarını ciddi şekilde desteklemesi konusunda teşvik edilmiştir. Türkiye değişik vesilelerle Kıbrıs sorunun çözümünü desteklediğini ifade etmiştir. Türkiye, Kıbrıs'ın kuzey kesimiyle gümrük birliği kuran anlaşmanın yürürlüğe girmeyeceğini belirtmiştir.

Türkiye ve Yunanistan arasındaki ilişkiler gelişmeye devam etmiştir. Çalışmalar güven artırıcı önlemler oluşturulması yönünde sürmektedir. Ege ile ilgili olarak iki dışişleri bakanı arasındaki açıklayıcı temaslarda da bu çerçevede devam etmektedir.

Türkiye bir NATO üyesi olarak, AB üyesi olmayan Avrupalı ortakların AB tarafından yönetilen ve NATO kaynaklarının kullanıldığı operasyonlara katılımına ilişkin usulleri onaylamıştır. Bu Avrupa Güvenlik ve Savunma Politikası'nın etkin bir şekilde ortaya çıkmasını şimdiye kadar aksatmış olan bir sorunu çözmüştür.

Toplamda, Türkiye geçtiğimiz 12 ay içerisinde Kopenhag siyasi kriterlerinin yerine getirilmesine yönelik önemli bir ilerleme teşkil eden yasama alanında daha etkin çaba göstermiştir. Türkiye yargının bağımsızlığının ve işleyişinin güçlendirilmesi, temel özgürlüklerin (dernek, ifade ve din) kullanımının toplu bir çerçevede ele alınması, sivil-asker ilişkilerinin Avrupa'daki uygulamalara yakınlaştırılması, Güney Doğu'daki durum ve kültürel haklar konusuna özel önem atfedilerek bu raporda altı çizilen hususları dikkate almalıdır. Türkiye, Türk vatandaşlarının Avrupa standartlarındaki insan hakları ve temel özgürlüklerden yararlanmasını reformların tam ve etkin bir şekilde uygulanmasını sağlamalıdır.

Ayrıca Türkiye Kıbrıs sorununa kapsamlı bir çözümü kararlı bir şekilde desteklemelidir.

Türkiye, makroekonomik dengesizliklerin devamına karşın piyasa ekonomisinin işleyişini önemli ölçüde düzeltmiştir. Makroekonomik istikrara yönelik kararlı adımlar ve yapısal reformlar, Birlik içerisindeki rekabet baskısı ve piyasa güçleriyle baş edebilme kapasitesini geliştirecektir.

Halen yüksek olmasına karşın enflasyonist baskıların sürekli azalmasıyla ve Türkiye'nin piyasa kuralları ve kurumlarının modernleştirilmesiyle ekonomik istikrar ve öngörülebilirlik artmıştır. Kabul edilen ve gitgide uygulaması yaygınlaşan yapısal reformların olumlu etkileri büyük bir ekonomik zarar görülmeden Irak krizinin etkilerinin bertaraf edilmesine yardımcı olmuştur. Bu doğrultuda bağımsız düzenleyici ve denetleyici birimler önemli rol oynamışlardır. Finans sektörü gözetimi güçlendirilmiş ve modern bir

doğrudan yabancı yatırım mevzuatının temeli oluşturulmuştur. Finans yönetiminin şeffaflığı ve etkinliği iyileştirilmiştir.

Mevcut reform sürecine devam edilmelidir. Mali disiplin ve istikrar amaçlı ekonomik politika, piyasaya güvenin güçlendirilmesi ve sürdürülebilir kamu maliyesinin yapıtaşlarıdır. Dengeli bir ekonominin sağlanması için enflasyonun önlenmesine yönelik süreç devam etmelidir. Bankacılık sektörünün yeniden yapılandırılması yeterli düzeyde ilerlememiştir ve sektörün gözetim süreci ve standartlarının uluslararası normlarla uyumlaştırılması tamamlanmalıdır. Kamu bankalarının ve işletmelerinin özelleştirilmesinin yanı sıra piyasaların serbest işleyişine ivme kazandırılmalı, ayrıca yapısal bozukluklar giderilmelidir. Yeterli düzeyde kamu yatırımları ve özel yatırımların verimli şekilde kullanılması ve eğitime özel önem verilmesi ekonominin rekabet ve büyüme potansiyelini artırmak bakımından önemlidir. Doğrudan yabancı yatırımlar, kalan engelleri kaldırarak teşvik edilmelidir.

Müktesebat uyumu alanında Türkiye, çoğu alanda uyumlaştırma sürecinde ilerlemesine rağmen, bir çok başlıkta henüz başlangıç aşamasında bulunmaktadır. En çok ilerlemenin kaydedildiği başlıklar AT-Türkiye Gümrük Birliği ile ilgili olmasına karşın bu hususta yükümlülükler tam olarak yerine getirilmemiştir. Uyumlaştırma ayrıca müktesebata benzerlik gösteren diğer uluslararası yükümlülükler alanında da daha ileri düzeyde gerçekleşmiştir. Tüm alanlarda daha ileri mevzuat uyumu gerekmektedir ve Türkiye, müktesebat uyumu konusunda Katılım Ortaklığı önceliklerine uygun olarak tüm başlıklarda tutarlı bir şekilde Ulusal Programı uygulamaya yoğunlaşmalıdır. Yeni mevzuat AB müktesebatından uzaklaşmamalıdır.

Malların serbest dolaşımı konusunda, Türkiye özellikle sektör odaklı mevzuatta ilerleme kaydetmiştir. Ancak gıda güvenliği de dahil olmak üzere sanayi ve işlenmiş gıda ürünlerinde, ürün güvenliği ve ürün spesifikasyonları konusunda yeni ve eski yaklaşımların uyumlaştırılması ve uygulanmasında önemli çabaya ihtiyaç vardır. Piyasa gözetim mekanizmaları ve kurumlarının uygunluk değerlendirilmesinde kısıtlı ilerleme kaydedilmiştir, ayrıca yasal metroloji birimleri sisteminin güçlendirilmesi gerekmektedir. Kamu İhaleleri Yasası'na getirilen değişikliklerle, Türkiye müktesebata uyum düzeyini düşürmüştür. Türkiye kısa vadede ticaretin önündeki teknik engellerin kaldırılması için gerekli önlemleri almalıdır. Müktesebatın doğru bir şekilde uygulanmasının sağlanması ve 31 Aralık 2000 tarihine kadar tamamlanması gereken Gümrük Birliği yükümlülüklerine uyum konusunda çalışmalara yoğun bir şekilde devam edilmelidir.

Kişilerin serbest dolaşımı konusunda, rapor döneminde özellikle işçilerin serbest dolaşımıyla ilgili olarak bazı ilerlemeler kaydedilmiştir; ancak Türkiye'nin uyumu kısıtlı kalmaktadır. *Hizmetlerin serbest dolaşımı* konusunda, Türkiye bankacılık sektörü, yatırım hizmetleri ve sigortacılık piyasalarıyla ilgili olarak bazı ilerlemeler kaydetmiştir. Serbest meslek hizmetleriyle ilgili kısıtlı ilerleme kaydedilmiştir. Sigorta sektöründe müktesebata uyum ve idari kapasitenin artırılması konusunda daha fazla çaba gerekmektedir. Veri koruma ve bilgi toplumu hizmetleriyle ilgili mevzuatın müktesebatla uyumlu olarak kabul edilmesine yönelik çalışmalar devam etmelidir. *Sermayenin serbest dolaşımı* konusunda, müktesebata uyum özellikle sermaye hareketlerinin serbestleştirilmesi alanında ilerlemektedir, ancak çalışmaların devam etmesi gerekmektedir.

Önceki yıllarda alınan önlemlere rağmen, fikri ve sınai mülkiyet hakları da dahil olmak üzere *şirketler hukuku* alanındaki uyumlaştırma kısıtlıdır. Korsan ürünlerle mücadele de dahil olmak üzere fikri ve sınai mülkiyet haklarının ihlaliyle ilgili yasama ve uygulamanın etkin bir şekilde işlemesi gerekmektedir. *Rekabet* konusunda devlet yardımlarını izleme hükümlerinin güçlendirilmesi ve bir devlet yardımları izleme biriminin oluşturulmasıyla ilgili çalışmalar devam etmelidir.

Tarım alanında, veterinerlik ve bitki sağlığına ilişkin, özellikle hayvan hastalığı denetimi ve teşhisi ile büyük baş hayvanların ve patateslerle ilgili zararlı organizmaların kayıt işlemlerinde ilerleme sağlanmıştır. Bununla birlikte, ilgili sektörlerde tam uyumun sağlanması için, idari kapasiteyi artırmaya, denetim ve muayene sistemleri ile gıda üretimini güncelleştirmeye yönelik önemli adımların atılması gerekmektedir. Kırsal gelişime ilişkin bir strateji uygulanmalıdır. *Balıkçılık* alanında, sınırlı bir ilerleme kaydedilmiş ancak, özellikle muayene ve denetim alanında belirli bir hazırlık çalışması tamamlanmıştır. Diğer taraftan, temel kanunların *müktesebat* ile yakınlaştırılması ve kurumsal reform halen ele alınması gereken konulardır.

Taşımacılık alanında ilerleme çok sınırlıdır. Başta kara ulaşımı ve denizyolu ulaşımı güvenliği olmak üzere bazı sektörlerde yapılan müktesebat uyumu çeşitli uluslararası sözleşmelerin ulusal mevzuata aktarılmasını içermektedir. Deniz yolu ulaşımı güvenliği ile kara ve demir yolu taşımacılığı alanında daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. *Vergilendirme* alanında mevzuat ve idari kapasite konularında sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Mevzuat alanında, başta istisnalar ve indirimli oranlar olmak üzere KDV konusunda daha

fazla uyumlaştırma sağlanması gerekmektedir. Alkollü içecekler ve sigara için uygulanan vergilerde kısmen yakınlaştırma yapılmışsa da söz konusu vergiler halen AB minimum düzeyinin altındadır.

Türkiye *istatistik* alanında bazı ilerlemeler kaydetmiştir; ancak, mevzuat uyumu konusundaki temel gereklerin yerine getirilmesi için daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Verilerin tarafsızlığı ve güvenilirliği, istatistiklerin şeffaflığı ve kişisel verilerin güvenliği ilkelerinin uygulanması için mevcut mevzuatın müktesebat ile uyumlaştırılması gerekmektedir. *Sosyal politika ve istihdam* alanında, Türkiye bazı ilerlemeler kaydetmiştir. İdari kapasite güçlendirilmiş, iş hukuku alanında ve istihdam politikasında cinsiyetler arası eşitliğinin sağlanması yönünde önlemler alınmıştır. Sosyal diyalog, sağlık ve güvenlik alanlarında daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Elektrik ve doğal gaz piyasalarına ilişkin çerçeve kanunların uygulanmasına yönelik bazı hükümler kabul edilerek *enerji* alanında önemli ilerleme kaydedilmiştir. Etkin enerji kullanımı ve yenilenebilir enerji kaynakları alanlarındaki müktesebat uyumunda da ilerleme sağlanmıştır. Müktesebat uyumunun tamamlanması için tüm enerji alanlarında daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Türkiye, *sanayi politikası* ile ilgili olarak, kamu sektörü reformu ile gösterdiği ilerlemenin yanı sıra yeni bir doğrudan yabancı yatırım kanunu kabul etmiştir. Kamu iktisadi teşebbüslerinin yeniden yapılandırılması için daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Çelik sanayiinin yeniden yapılandırılması öncelikli konumunu korumaktadır. Türkiye *KOBİ* politikası alanında bazı ilerlemeler kaydetmiştir. Şirketlerin tescili ve kurulmasının basitleştirilmesi olumlu bir gelişmedir. Teknoloji geliştirme merkezlerindeki donanım iyidir. Türkiye'nin AB programlarına katılımı çok yeni olmakla birlikte 6. Çerçeve Programına tam katılımı ülkenin *bilim ve araştırma* alanına olumlu yaklaşımının bir göstergesidir. Türkiye bilim ve araştırma alanındaki yatırım düzeyini artırmalıdır. *Eğitim* alanında bazı ilerlemeler kaydedilmiştir. Türkiye, 3 Topluluk programına katılım için hazırlıklarını tamamlama yönündeki gayretlerini artırmalı ve buna ilişkin tedbirlerin uygulanmasını sağlamalıdır.

Bazı ilerlemelere rağmen, *telekomünikasyon* alanındaki müktesebata uyum düzeyi hala yetersizdir ve başta uluslararası hizmet, numaralandırma, lisanslı hatlar ve veri güvenliği alanlarında olmak üzere daha fazla çaba gösterilmelidir. Mevzuatın uygulanma düzeyi iyileştirilmelidir. Posta hizmetleri piyasasının serbestleştirilmesi için daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. *Kültür ve görsel-işitsel politika* alanında, Türkiye, özellikle Türkçe dışında diğer dillerde de yayın yapılmasına olanak sağlayarak mevzuat açısından ilerleme kaydetmiştir. Ancak müktesebata uyum konusunda daha fazla çaba gösterilmesi gerekmekte ve Türkiye, diğer dillerde yayın yapılmasına dair uygulama önlemlerinin kabul edilmesi yönünde teşvik edilmektedir.

Bölgesel politika alanında, geçtiğimiz yılın İlerleme Raporu'ndan bu yana bazı gelişmeler kaydedilmiştir. Ancak merkezi ve bölgesel düzeyde bölgesel politikanın uygulanmasının sağlanması yönünde daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir. Uygun kurumların oluşturulması ve yeterli insan gücü ve mali kaynak ile donatılması gerekmektedir. *Çevre* konusunda, Türkiye, bazı alanlarda sınırlı bir ilerleme kaydetmiştir ve genel olarak müktesebata uyum düzeyi çoğu alanda düşüktür. Çevre politikasının tüm alanlarında hem mevzuat hem de uygulama konusunda daha fazla çaba gösterilmesi gerekmektedir.

Çerçeve yasanın kabul edilmesiyle *tüketicinin korunması ve sağlık* konusundaki müktesebat uyumunda ilerleme sağlanmıştır. Ancak, tüketicinin yüksek düzeyde korunması için güvenliğe ilişkin etkin bir gözetim sistemi oluşturulmalı ve yeterli kaynak aktarılmalıdır. Türkiye, *adalet ve içişleri* alanında müktesebat uyumuna yönelik kabul ettiği başlangıç stratejileri ile önemli bir ilerleme kaydetmiştir. Kaçak göç ve organize suçlarla mücadele gibi birçok alanda işbirliği artmıştır. Türkiye, kabul edilmiş olan stratejileri uygulamaya başlamalı, yasal çerçevesi ve idari yapısını uyumlaştırma yönündeki çabalarını artırmalıdır. Türkiye, AB ile yeniden kabul anlaşması müzakerelerine başlamalıdır.

Gümrük Birliği alanında aşağıdaki konulara öncelik verilmelidir: gümrüklerle ilgili kontrol mevzuatı, taklit ve korsan mallar, kültürel mallar ve serbest bölgelerdeki gümrük düzenlemelerinin uygulanmasına ilişkin gümrük dışı mevzuat ve ekonomik etkiye sahip gümrük usulleri. İdari kapasite iyileştirilmiştir; ancak Türkiye, uyumlaştırılan mevzuatın yeterli düzeyde uygulanmasının sağlanması için kurumlararası işbirliği, gümrükleme sonrası denetim ve sınır kontrolünü güçlendirmeye devam etmelidir.

Türkiye *dış ilişkiler* alanında çok sınırlı bir ilerleme kaydetmiştir. Başta Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi alanında olmak üzere uzun zamandan beri yerine getirmedeği yükümlülükleri karşılması gerekmektedir. İkili anlaşmalar çerçevesinde, Türkiye, AB'nin serbest ticaret anlaşması imzaladığı taraflarla söz konusu

anlaşmaları imzalama yönündeki gayretlerini sürdürmelidir. *Ortak dışişleri ve güvenlik politikası* alanında, Türkiye'nin politikası genel olarak AB politikasıyla uyumlu hale getirilmeye devam edilmiştir. Türkiye, ulusal politika ve uygulamalarının AB'nin ortak tutumlarıyla uyum içerisinde olmasını ve tüm yaptırım ve kısıtlayıcı tedbirlerin zamanında uygulanmasını sağlamalıdır.

Kamu Mali Yönetimi ve İç Kontrol Kanunu'nun Meclis'ten geçirilmesinde gecikilmesi nedeniyle *mali kontrol* alanında sınırlı bir ilerleme kaydedilmiştir. Türkiye söz konusu kanunu kabul etmeli ve bütçenin şeffaflığı ve muhasebe standartlarının iyileştirilmesi ve yeni bütçe kanununun uygulanması üzerinde yoğunlaşmalıdır.

Çoğu alanda uygulama zayıftır. Müktesebatın etkin bir şekilde uygulanmasının sağlanması için farklı alanlardaki idari kapasite güçlendirilmelidir. Devlet yardımları ve bölgesel kalkınma gibi bazı konulardaki, idari reform yeni yapıların oluşturulmasını içermelidir. Yeni düzenleyici birimlerin oluşturulduğu durumlarda, söz konusu birimlerin özerkliği sağlanmalı ve bu birimler yeterli insan gücü ve mali kaynakla donatılmalıdır.

D KATILIM ORTAKLIĞI BELGESİ: GENEL DEĞERLENDİRME

Rapor'un önceki bölümlerinde Türkiye'nin Kopenhag Kriterleri'ni yerine getirme yönünde kaydettiği ilerleme ve hazırlık durumu değerlendirilmiştir. Bu bölümde ise kısaca, Katılım Ortaklığı Belgesi'ne dair yerine getirilen önceliklerin genel bir değerlendirmesi yapılacaktır.

Gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi, Konsey tarafından Mayıs 2003'te kabul edilmiştir.⁸ Katılım Ortaklığı Belgesi'nin amacı Türk yetkililerine, özellikle siyasi kriterlerin yerine getirilmesine ilişkin olarak, katılım kriterlerinin hayata geçirilmesinde yardımcı olmaktır. KOB, mevzuat uyumu ve diğer katılım hazırlıklarının önceliklerini detaylı bir şekilde ortaya koymakta ve Topluluk fonlarından karşılanacak katılım öncesi yardım programlarının temelini oluşturmaktadır.

Türkiye'nin gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi önceliklerini yerine getirmeye başlamış ve bu konuda belirli bir ilerleme kaydetmiş olmasına rağmen, 2003-2004 dönemi için öngörülen görevlerini tamamlaması için halen yoğun çaba göstermesi gerekmektedir. Bu önceliklerin büyük bir bölümünün yerine getirilmesinde, hükümet, AB fonlarından yararlanacaktır. Öncelikler kapsamındaki projeler 2003 Ulusal Programı'nda belirtilmiştir.

Güçlendirilmiş siyasi diyalog ve siyasi kriterlere ilişkin kısa vadeli önceliklerin yerine getirilmesinde Türkiye, önemli ilerlemeler kaydetmiştir. Türk yasalarını AB standartları ile uyumlu hale getirmek için önemli bir mevzuat çalışması gerçekleştirilmiştir. Bazı alanlarda ek mevzuata ihtiyaç duyulmaktadır. Uygulama ise düzensizdir ve reformların somut sonuçları için beklenmeye devam edilmektedir.

Türkiye, Kıbrıs Sorunu'na kapsamlı bir çözüm bulmak için iki toplum lideri arasında yürütülmekte olan doğrudan görüşme sürecine olan desteğini ifade etmeyi sürdürmektedir. Sınır anlaşmazlıklarının barışçı yollardan çözümü konusunda da Türk-Yunan ilişkileri gelişmeye devam etmiştir. Yeni güven artırıcı önlemlerin hayata geçirilmesine yönelik çabalar da sürmektedir.

Türkiye, biri medeni ve siyasi haklar, diğeri de ekonomik, sosyal ve kültürel haklara ilişkin iki uluslararası sözleşmeye imza atmış ancak önemli çekinceler koymuştur.

İşkenceyle mücadeleyi güçlendirmek için yasal önlemler artırılmıştır. Hükümet işkenceye yönelik sıfır hoşgörü politikasını uygulamaya koymuştur. Gözaltındaki kişilerin özel olarak avukatları ile görüşebilmelerini ve işkence yapanların cezalandırılmasını sağlamaya yönelik yasal önlemler artırılmıştır. Ancak uygulamada, gözaltındaki kişilerin avukatlarıyla özel görüşme yapmaları her zaman gerçekleşmemektedir. Yasa uygulayıcı memurların insan hakları konularındaki eğitimi devam etmekte ve yeni girişimlerde bulunmaktadır .

İfade özgürlüğü konusundaki kısıtlamaların kaldırılmasında ilerleme kaydedilmiştir. Ceza Kanunu ve Terörle Mücadele Kanunu'nda değişiklikler yapılmıştır. Bu konuda açılan bir çok dava beraat kararı ile sonuçlanmıştır. Şiddet içermeyen görüşlerine rağmen tutuklanan kişiler konusu ele alınmış ve birçok kişi tahliye edilmiştir. Bazı davalarda yeniden yargılanma başlamış ancak henüz herhangi bir etki yaratmamıştır. Toplanma ve dernek kurma özgürlüğüne getirilen yasal kısıtlamaların bazıları kaldırılmış ancak hepsi kaldırılmamıştır. İnanç özgürlüğü konusunda çok az bir ilerleme kaydedilmiştir. Uygulamada, Müslüman olmayan topluluklar ciddi kısıtlamalara maruz kalmaya devam etmektedir.

Yargının etkililiğinin artırılması konusunda girişimlerde bulunmaktadır. Adalet Akademisi oluşturulmuştur. Devlet Güvenlik Mahkemelerinin yetkilerinin kapsamı hususunda değişiklikler yapılmıştır. Ancak, Devlet Güvenlik Mahkemesi'nin gücü ve işleyişi Avrupa standartlarında değildir. Temmuz ayındaki reform paketi, Milli Güvenlik Kurulu'nun görevleri, yapısı ve işleyişi konusunda önemli değişiklikler getirmiştir.

⁸Türkiye ile Katılım Ortaklığı'nın prensiplerini, önceliklerini, orta vadeli hedeflerini ve koşullarını içeren 19 Mayıs 2003 tarih ve 2003/398/EC kodlu Konsey kararı

Türkçe dışındaki dillerde radyo ve televizyon yayınları yapılması konusunda yasal ve düzenleyici tedbirler alınmıştır ancak bu değişiklikler henüz uygulamaya geçirilememiştir. Güneydoğu bölgesindeki olağanüstü hal kaldırılmıştır. Bu gelişme bölgede psikolojik açıdan olumlu bir hava yaratırken, güvenliği arttırmıştır. Bölgesel farklılıkları azaltma ve evlerinden olmuş kişiler sorunu üzerine henüz geniş kapsamlı bir yaklaşım bulunmamaktadır.

Ekonomik Kriterler konusundaki Katılım Ortaklığı Belgesi'nin kısa vadeli öncelikleri kısmen yerine getirilmiştir. Hükümet, kamu maliyesinin geliştirilmesini sağlamak üzere düzenlenen *mali ve parasal politikalar* ile yapısal reformları içeren finansal ve iktisadi programı Mart 2001'de hazırlanmıştır. Bu düzenlemeler, Uluslararası Para Fonu şartları ile uyum içinde uygulanmaktadır. *Finansal sektörünün yeniden yapılandırılması* konusunda gelişme kaydedilmiştir. Yeni Bankacılık Kanunu'nun uygulanması bankacılık sektörünün güçlenmesini sağlamış , ihtiyatlı denetim (prudential) kurallar geliştirilmiştir. Merkez Bankası Kanunu'nda, Merkez Bankası'nın hükümetten *bağımsız* çalışmasına yönelik değişiklikler yapılmıştır. Türkiye, yıllık mali durumun bildirilmesini de kapsayan katılım öncesi mali gözetim usulüne katılmaktadır.

Hükümet yapısal *tarım reformlarını* uygulamaya devam etmektedir. Arazi ve canlı hayvanların kayıt işlemleri başlamıştır. Sanayi ve tarım sektöründe *özelleştirme* kısıtlı kalmaktadır. Alkollü içkilerin ve tütünün üretiminde, ithalatında, fiyatlandırılmasında ve dağıtımındaki *devlet tekeli* kaygı vericidir. *Doğrudan yabancı yatırımları* kolaylaştıracak olan yasa yürürlüğe girmiştir ancak henüz somut bir etkisi görülmemiştir. Vergi toplama sisteminde sağlanan gelişmelere rağmen, kayıt dışı ekonominin boyutlarının yarattığı problemler üzerine yeterince gidilmemiştir.

Türkiye KOB önceliklerini tamamlama yönünde çaba göstermesine rağmen kısa vadede yerine getirilmesi gereken Topluluk müktesebatının bir çok bölümü için yeterince çalışma yapılmamıştır. Hizmet sağlama özgürlüğü, istatistik, sosyal politika, istihdam, enerji, sanayi politikası, KOBİ'ler, tüketicinin korunması ve sağlığı, adalet ve içişleri, gümrük birliği ve dış ilişkiler konularında kısmen müktesebata uyum sağlanmıştır. Sermayenin serbest dolaşımı konusundaki öncelikler büyük bir oranda yerine getirilmiştir.

Türkiye, 2003 Katılım Ortaklığı Belgesi'nde belirtilen orta vadeli öncelikler doğrultusunda, ekonomik kriterler, sermayenin serbest dolaşımı, vergilendirme, ekonomik ve parasal birlik, enerji, adalet ve içişleri konularında çalışmalarına başlamıştır.

Bu raporun diğer bölümlerinde, Katılım Ortaklığı Belgesi öncelikleri konusunda kaydedilen gelişmeler daha detaylı olarak tartışılmıştır. Gözden geçirilmiş Katılım Ortaklığı Belgesi, İlerleme Raporu'nun yapısını takip etmektedir.

Gözden geçirilmiş KOB, 2003-2004 döneminde Türkiye'nin AB üyeliğine hazırlığı yolunda önemli bir rehber niteliğindedir. KOB'un uygulanmasına devam edilmesi gerekmektedir. Bu hususta gerekli siyasi özen göstermeli, Türkiye'nin yasal ve kurumsal yapılanmasına destek olunmalıdır.

EK I**ADAY ÜLKELER TARAFINDAN ONAYLANAN İNSAN HAKLARI ANTLAŞMALARI
(30 EKİM 2003 itibarıyla)**

<i>Aşağıdaki antlaşmalara ve protokollere katılım</i>	Bulgaristan	Romanya	Türkiye
Avrupa İnsan Hakları Sözleşmesi	X	X	X
Protokol 1 (mülkiyet hakkı)	X	X	X
Protokol 4 (dolaşım özgürlüğü ve diğerleri)	X	X	
Protokol 6 (ölüm cezası)	X	X	X (1)
Protokol 7 (aynı suçlamayla iki kez yargılanmama ilkesi)	X	X	
Avrupa İşkenceyi Önleme Sözleşmesi	X	X	X
Avrupa Sosyal Şartı	veri yok	veri yok	X
Gözden Geçirilmiş Avrupa Sosyal Şartı	X	X	
Ulusal Azınlıklarla İlgili Çerçeve Sözleşmesi	X	X	
Uluslararası Medeni ve Siyasi Haklar Sözleşmesi (UMSS)	X	X	X
İhtiyari UMSS Protokolü (bireysel iletişim özgürlüğü)	X	X	
İkinci İhtiyari Protokol (ölüm cezası)	X	X	
İktisadi , Sosyal ve Kültürel Haklar Uluslararası Sözleşmesi	X	X	X
İşkence karşıtı sözleşme	X	X	X
Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi	X	X	
Kadına Yönelik Her Türlü Ayrımcılığın Ortadan Kaldırılması Sözleşmesi (KYAOKS)	X	X	X
İhtiyari KYAOKS Protokolü			X
Çocuk Hakları Sözleşmesi	X	X	X

- (1) Avrupa Konseyi'ne henüz bildirilmemiş
X Sözleşme onaylanmıştır
O Sözleşme onaylanmamıştır

EK II
İSTATİSTİKSEL EK

	1998	1999	2000	2001	2002
Temel Veriler	1000				
Nüfus (ortalama)	65,157E	66,293E	67,420E	68,529E	69,626E
Toplam Alan	km ²				
	769,604	769,604	789,604	769,604	769,604
Milli Hesaplar	1000 Milyon TL				
Cari Fiyatlarla Gayri safi Yurtiçi Hasıla	52,224,945	77,415,272	124,583,458	178,412,438	276,002,988
	1000 Milyon ECU/Euro				
Cari Fiyatlarla Gayri safi Yurtiçi Hasıla	177.8	173.1	216.7	161.8	191.7
	ECU/Euro				
Cari fiyatlarla kişi başına düşen yurtiçi hasıla	2,800	2,700	3,200	2,400	2,800
	Bir önceki yıla göre % değişim				
Sabit fiyatlarla (ulusal para birimi) gayri safi yurtiçi hasıla	3.1	-4.7	7.4	-7.5	7.8
İstihdam artışı	2.4	2.5	-3.8	-1.0	-
İşgücü verimlilik artışı	-	-	-	-6,5	7,6
Birim İşgücü maliyet artışı	-	-	-	-4,6	-
	Satın Alma Gücü Standartlarına göre				
Cari fiyatlarla Gayri safi yurtiçi hasıla	6,100	5,600	5,700	5,200	5,500
	AB-15 Ortalaması'nın %'si				
Kişi başına GSYİH a)Cari fiyatlarla satın alma gücü standartlarına göre	30	26	25	22	23
İşgücü verimliliği (satın alma gücü standartlarına göre çalışan kişi başına GSYİH)	37.8	33.4	34.1	31.8	36.3
Üretim yapısı	% Brüt Katma Değer b				
Tarım	16.5	14.5	13.6	11.3	11.5
Sanayi (inşaat dışında)	21.7	22.0	22.6	24.2	24.5
İnşaat	5.7	5.3	5.0	4.9	4.0
Hizmetler	56.2	58.2	58.8	59.7	60.0
Giderlerin yapısı	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla'daki %'si				
- Nihai tüketim giderleri	81.9	87.4	85.5	86.3	80.7
- Hane halkı ve sivil toplum kurumları	89.2	72.3	71.5	72.0	66.7
- Genel kamu	12.7	15.2	14.1	14.2	14.0
- Brüt Sabit Sermaye Oluşumu	24.6	21.9	22.4	18.2	16.7
- Stok değişimi	-0.4	1.5	2.2	-1.4	4.7
- Mal ve hizmet ihracı	24.3	23.2	24.1	33.7	28.6
- Mal ve hizmet ithalatı	27.9	26.9	31.5	31.3	30.5
	1998	1999	2000	2001	2002
Enflasyon Oranı	Geçen yıla göre değişim %'si				
Tüketici Fiyatları Endeksi	84.6	64.9	54.9	54.4	45.0
Ödemeler Dengesi	Milyon ECU/euro				
Cari Hesap	1,770	-1,276	-10,631	3,792	-1,566 g)
Dış Ticaret Dengesi	-12,684	-9,837	-24,263	-5,066	-
Mal İhracatı	27,848	27,052	33,262	38,385	-
Mal İthalatı	40,532	36,899	57,525	43,451	-

Net Hizmetler	12,007	7,024	12,308	10,194	-
Net Gelir	-2,663	-3,319	-4,333	-5,583	-
Net cari transfer	5,108	4,856	5,657	4,246	-
Kamu transferleri	142	340	232	231	-
Doğrudan Yabancı Sermaye (net) girişi	838	763	1,064	3,647	1,097
Kamu Finansmanı	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla içinde %				
Genel Kamu fazlası/açığı	-12.0	-19.0	-6.0	-28.0	-10.0p
Genel Kamu Borcu	50.0	67.0	58.0	105.0	95.0p
Mali Göstergeler	Gayri safi Yurtiçi Hasıla içinde %				
Genel gayri safi dış borç	39.4	47.6	48.3	68.9	:
	İhracatın %'si olarak				
Genel gayri safi dış borç	161.7	204.8	201.0	204.4	:
Mali Yekün d)	1000 Milyon ECU/euro				
-M1	7.0	8.6	12.1	9.0	9.7
-M2	55.3	74.5	91.1	83.9	82.3
-M3	56.9	76.1	93.7	85.7	86.2
Toplam Kredi d)	30.8	30.7	44.1	26.9	20.8
Kısa dönem faiz oranları ortalaması	Yıllık %				
Günlük para oranı	74.6	73.5	56.7	89.7	49.5
Borçlanma oranı	79.5	86.1	51.2	78.7	53.6
Mevduat Faizi	80.1	78.4	47.1	74.6	50.4
ECU/EUR değişim oranları	(1 ECU/euro, Türk Lirası)				
-Dönem ortalaması	293,736	447,237	574,816	1,102,430	1,439,680
-Dönem sonu	365,748	544,641	624,267	1,269,500	1,738,000
	1994=100				
Kambiyo kuru endeksi	15.4	9.9	7.1	3.8	2.8
Rezervdeki mal varlığı	Milyon ECU/euro				
Rezervdeki mal varlığı (altın dahil)	17,879	24,280	25,077	22,652	26,744
Rezervdeki mal varlığı (altın hariç)	16,941	23,225	23,986	21,483	25,562
Dış Ticaret	Milyon ECU/euro				
Ticaret Dengesi	-17,019	-13,387	-29,262	-11,172	-15,239
İhracat	24,130	24,964	30,182	35,071	37,864
İthalat	41,149	38,351	59,444	46,243	53,103
	Bir önceki yıl = 100				
Ticaret Hadleri	100.0	98.8	91.4	97.7	99.4
	% Toplam				
AB-15 ile ihracat	50.0	54.0	52.2	51.4	51.5
AB-15 ile ithalat	52.4	52.6	48.8	44.2	45.5
	1998	1999	2000	2001	2002
Nüfus	Her 1000 kişi başına				
Doğal büyüme oranı	16.0E	15.5E	15.1E	14.6E	14.2E
Net göç oranı (düzeltmeler dahil)	1.5E	1.5E	1.5E	1.5E	1.4E
	1000 canlı doğum başına				
Çocuk ölüm oranı	44.7E	43.3E	41.9E	40.6E	39.4E
Yaşam süresi	Doğumda				
Erkek:	65.4E	65.6E	65.8E	66E	66.2E
Kadın:	69.9E	70.2E	70.4E	70.6E	70.9E
Emek piyasası (İşgücü ar.)	Nüfusun %'si				
Ekonomik faaliyet oranı (15-64)	54.9	55.4	51.8	51.3	51.5
İstihdam oranı (15-64), toplam	51.1	51.0	48.2	46.8	45.8
İstihdam oranı (15-64), erkekler	74.1	72.8	71.0	68.4	66.0
İstihdam oranı (15-64), kadınlar	27.9	29.1	25.3	25.0	25.6
	Aynı toplam yaş grubundaki nüfusun %'si				
İleri yaştaki işçilerin istihdam oranı (55-64)	40.4	40.6	35.4	34.7	34.1
NACE'a göre ort. istihdam	Toplamın %'si				
Tarım ve ormanlık	40.5	41.5	34.5	35.4	33.2
Sanayii (inşaat hariç)	17.5	16.8	18.2	18.3	19.2

İnşaat	6.2	6.1	6.4	5.3	4.6
Hizmetler	35.9	35.8	40.9	41.0	43.0
İşgücünün %'si					
İşsizlik oranı, toplam	6.8	7.7	6.6	8.5	10.4
İşsizlik oranı, erkekler	6.8	7.7	6.6	8.8	10.7
İşsizlik oranı, kadınlar	6.9	7.5	6.5	7.9	9.4
25 yaşın altındaki kişilerde işsizlik oranı	14.2	15.3	13.2	16.6	19.5
Uzun süreli işsizlik oranı	2.7	2.1	1.4	2.4	3.0

Sosyal uyum	5 bölüme ayrılmış nüfusta en yüksek bölümlerin en düşük bölümlere oranı				
Gelir dağılımı dengesizliği	:	:	:	:	:
	18-24 yaş arası nüfusun yüzdesi				
Okul terkleri	:	:	:	:	:
	0-65 yaş arası nüfusun yüzdesi				
İşsiz birey nüfusu (0-65 yaş arası)	:	:	:	:	:

Yaşam standardı	1000 ikamet eden kişi başına				
Araba sayısı	58.9	61.4	65.5	66.1	66.1
Ana telefon hatları	260.3	272.3	272.6	275.5	271.7
Cep telefonu abone sayısı	51.9	114.1	221.9	284.2	298.5

Altyapı	1000 km²'ye düşen				
Demiryolu ağı	11.2	11.3	11.3	11.3	11.3
	Km				
Karayolları uzunluğu	1,726	1,749	1,773	1,851	1,851
	Bir önceki sene=100				
Endüstri ve tarım	101.3	96.2	106.1	91.3	109.5
Sinai üretim hacmi indeksi	110.6	94.7	104.2	93.3	108.5
Brüt zirai üretim hacmi indeksi	1998	1999	2000	2001	2002
Yenilik ve araştırma	GSYİH'nın %'si olarak				
İnsan kaynaklarına yapılan harcamalar (eğitim için kamu harcamaları)	3.00	4.00	3.46	:	:
	GSYİH'nın %'si olarak				
Araştırma ve geliştirme için toplam gayri safi harcama	0.5	0.6	:	:	:
	1000 kişi başına düşen				
İnternet erişim düzeyi-hanehalkı	:	:	:	:	:
	Kişi başına düşen CO₂ 'nin ton eşdeğer miktarı				
Çevre					
Toplam sera gazı emisyonu	139ps	144ps	153ps	:	:
	GSYİH'nın her 1000 Euro'su başına düşen petrol miktarı (kg)				
Ekonominin enerji yoğunluğu	413.8	488.4	494.9	:	:
	Toplam elektrik tüketiminin %'si olarak				
Yenilenebilir enerjinin payı	37.3	29.5	24.3	:	:
	Toplam yük taşımacılığının %'si olarak				
Yük taşımacılığının Modal türü	94.8	94.8	94.3	95.3	:

P= geçici veriler

E= tahmini veri

S= Eurostat tahmini

a) Veriler Milli Hesaplara dayanılarak çıkarılan nüfus rakamlarına göre hesaplanmıştır, nüfus istatistiklerinde kullanılan verilere göre farklılık gösterebilir

b) Veri ISIC Rev.2'ye dayanmaktadır

c) Türkiye için milli tüketim indeksi kullanılmıştır,HICP'ye tam olarak uygun değildir

d) 2002 için: Kasım sonu verisi

e) 2. çeyrek

f) 2001 ve 2002 verileri geçicidir. 2000 verisi 2000 yılı nüfus sayımı sonuçlarına göre hesaplanmıştır

g) Kaynak: Merkez Bankası web sitesi